

SEKSIZEM V VOJAŠKI UNIFORMI

UREDNICI: LJUBICA JELUŠIČ IN MOJCA PEŠEC

Ljubljana, 2002

SEKSIZEM V VOJAŠKI UNIFORMI

Urednici: Ljubica JELUŠIČ in Mojca PEŠEC

Knjižna zbirka POLITIČNI PROCESI IN INŠTITUCIJE

Izdajatelj FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Za založbo Ivan HVALA

Soizdajatelj

FDV, Inštitut za družbene vede, Obramboslovni raziskovalni center

Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije, Generalštab Slovenske vojske

Recenzenta

Maca JOGAN, Marjan MALEŠIČ

Copyright © po delih in v celoti FDV 2002, Ljubljana.

Fotokopiranje in razmnoževanje po delih in v celoti je prepovedano.

Vse pravice pridržane.

Naslovnica in prelom B&V Co.

Tisk Tiskarna LITTERA PICTA

Slike na naslovnici: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 199/6.

Bruno Toič, Revija Slovenska vojska.

Izdajo knjige je omogočilo Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

356-055.2(082)

396:355(082)

SEKSIZEM v vojaški uniformi : znanstvena monografija / urednici
Ljubica Jelušič in Mojca Pešec. – Ljubljana : Fakulteta za družbene
vede : Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije, Generalštab
Slovenske vojske, 2002

ISBN 961-235-097-3 (Fakulteta za družbene vede)

1. Jelušič, Ljubica

120020992

VSEBINA

A**UVODNI DEL**

Anton Grizold PREDGOVOR.....	7
Ljubica Jelušič FEMINIZACIJA VOJSKE (uredniška beseda).....	9
Maca Jogan SEKSIZEM IN OBOROŽENE SILE (ZGODOVINSKI IN SOCIOLOŠKI KONTEKST).....	17

B**VKLJUČEVANJE ŽENSK V OBOROŽENE SILE**

Igor Kotnik Dvojmoč OMEJEVALNI DEJAVNIKI PRI VKLJUČEVANJU ŽENSK V OBOROŽENE SILE.....	28
Damir Karpljuk, Maks Žitko, Mateja Videmšek, Katarzyna Karpljuk RAZUMEVANJE RAZLIK MED SPOLOMA KOT POT K UČINKOVITEJŠI SPLOŠNI IN SPECIFIČNI TELESNI PRIPRAVLJENOSTI PRIPADNIC IN PRIPADNIKOV SLOVENSKE VOJSKE.....	67

C**PRIMERJALNI POGLED**

Urša Brodnik ŽENSK V OBOROŽENIH SILAH (PRIMERJALNA ŠTUDIJA).....	88
Suzie Bouchard ODBOR ZA VPRAŠANJA ŽENSK V SILAH ZVEZE NATO.....	97
Judit Bolgar, Anna Gal MOTIVIRANOST IN VREDNOTE ŽENSK V MADŽARSKIH OBRAMBNIH SILAH.....	101

D**ŽENSKE VOJAKINJE V SLOVENSKEM ZGODOVINSKEM SPOMINU****Valerija Bernik**

ŽENSKE V SLOVENSKI PARTIZANSKI VOJSKI (1941–1945)..... 106

Maja Garb

ŽENSKE NA SLUŽENJU VOJAŠKEGA ROKA V JLA..... 127

E**ŽENSKE V SLOVENSKEM OBRAMBNEM SISTEMU****Mojca Pešec**

ŽENSKE V SLOVENSKI VOJSKI 138

Romana Sešel, Imes Marc, Dejan Kmetič

ZAŽELENE ALI ODVEČ – ŽENSKE V SLOVENSKI VOJSKI..... 142

Ljubica Jelušič, Bernarda Tominc

ŠTUDIJ OBRAMBOSLOVJA KOT OBLIKA EMANCIPACIJE

DEKLET V OBRAMBNEM SISTEMU SLOVENIJE 152

F**ZAKLJUČNI DEL****Ljubica Jelušič**

FEMINISATION OF THE MILITARY..... 170

* * *

O avtorjih in avtoricah..... 179

Stvarno kazalo 181

A

UVODNI DEL

PREDGOVOR

V oboroženih silah 21. stoletja se zrcali nova družbena, politična in varnostna podoba sveta. Sodobne oborožene sile se srečujejo z novimi izzivi, kot so: nove naloge (npr. v mednarodnih mirovnih operacijah) v luči temeljito spremenjenega mednarodnega varnostnega okolja, radikalno krčenje in preoblikovanje množičnih armad, spreminjanje načina njihovega popolnjevanja, iskanje ustreznega razmerja med funkcionalnim in socialnim imperativom, interoperabilnostjo, hitrim razvojem sodobnih oborožitvenih sistemov itn.

Pridobivanje in vzdrževanje legitimnosti sta odvisna tudi od reprezentativnosti, zato oborožene sile sodobnih držav spreminjajo še način svojega popolnjevanja. Pri tem ne gre le za opustitev naborniških sistemov in prehod na poklicne ter prostovoljne oborožene sile, temveč tudi za spremenjen način popolnjevanja vojske glede na spolno diferenciacijo.

Reprezentativnost oziroma nereprezentativnost žensk v oboroženih silah je nedvomno in predvsem odvisna od njihovega splošnega položaja v družbi. Ta se oblikuje v okviru tradicionalnih in kulturnih opredelitev posameznih vlog za ženske v sodobni družbi. Toda tudi v tem pogledu se stališča oboroženih sil spreminjajo.

Ženske v zgodovini lahko kot pripadnice vojsk zasledimo samo v nekaterih gverilskih enotah ter kasneje v 2. svetovni vojni predvsem kot pomožno in tehnično osebje v medicinskih, sanitetnih in prometnih službah ter službah zvez, nato pa so do konca hladne vojne postopoma pridobile pomen. V oboroženih silah 21. stoletja ženske zasedajo prej spolno homogena moška mesta. Vse bolj so vključene v izvajanje vojaških vlog in nalog, netradicionalnih za ženske. V zadnjih letih smo priča vključevanju žensk v oborožene sile, ki so bile prej popolnoma spolno nediferencirane, nekatere oborožene sile jih postopno vključujejo tudi v bojne enote. Toda vprašanje vključevanja žensk v aktivno vojaško obrambo na nacionalni in/ali mednarodni ravni ostaja.

Ta zbornik dokazuje, da glavna vprašanja niso več, ali ženske lahko opravljajo vojaško službo, ali naj bodo oborožene sile odprte za ženske, koliko naj jih bo in ali jim bo dovoljeno sodelovati v bojnih nalogah ipd. Strokovnjaki in strokovnjakinje, med njimi tudi uniformirane pripadnice oboroženih sil z visokimi vojaškimi čini, iz različnih držav, kultur in zgodovinskih izhodišč, ki so prispevali k nastanku zbornika, so se v znanstvenostrokovnih razpravah ukvarjali predvsem s tem, kako najbolje uporabiti ženske v oboroženih silah in kako jim pri tem zagotoviti

čim večjo enakopravnost. Spolno reprezentativnost oboroženih sil 21. stoletja so obravnavali v kakovostnem in ne v količinskem kontekstu.

Objavljeni članki dokazujejo, da je razprava o ženskah v oboroženih silah na prehodu v nov način organiziranja vojsk in s tem prilagajanja spremembam v globalnem varnostnem okolju aktualna in za znanstveno preučevanje zanimiva. Vsekakor pa so dognanja takšnih seminarjev, kakršen je bil septembra 2000 v Sloveniji, in katerega rezultat je tudi ta zbornik, pomembna za oborožene sile. V sodobnem sistemu nacionalne in mednarodne varnosti se vojske pod pritiskom civilnega okolja morajo ukvarjati, če hočejo ali ne, tudi z ženskami. In mnoge izmed oboroženih sil so že spoznale, da je spolna diferenciacija izboljšala njihovo popolnjenost in učinkovitost.

Zbornik bo zagotovo zanimivo in koristno berilo za slovensko znanstveno, strokovno in tudi širšo javnost, še zlasti pri presojanju položaja žensk v sodobni družbi. Pri takšnem razpravljanju je namreč treba upoštevati predvsem dvoje: prvič, dejansko stopnjo vključenosti žensk v vse družbene institucije, torej tudi v oborožene sile, in drugič, resnično in konkretno delo žensk ter probleme, ki pri tem nastajajo.

Zbornik je hkrati spodbuda, da bomo na Ministrstvu za obrambo pri vzpostavljanju moderne, racionalne in učinkovite poklicne vojske institucionalno skrbeli za celovito in dejansko integracijo žensk v Slovensko vojsko.

Ljubljana, 31. 8. 2002

Dr. Anton Grizold,
minister za obrambo

LJUBICA JELUŠIČ
 FEMINIZACIJA VOJSKE
 (uredniška beseda)

Leta 1995 je Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije izdalo zbornik študij Ženske in oborožene sile (ur. Zorica Bukinac), v katerem smo v uvodu zapisali, da se v državni vojski, ki temelji na splošni moški vojaški obveznosti, lahko odpira vprašanje njene družbene reprezentativnosti in legitimnosti, kajti število žensk v vrstah take vojske je praviloma simbolično (Jelušič, 1995: 5). Takrat je to bil uvod v vprašanje legitimnosti Slovenske vojske, ki pa je bilo morda postavljeno nekoliko prezgodaj. To je bil čas, ko je Slovenska vojska še lahko utemeljevala svojo sprejemljivost na svojem teritorialnem videzu ter predvsem na zmagi iz vojne za Slovenijo leta 1991. V tem času so demografski trendi v Sloveniji že kazali na upadanje števila moških nabornikov, toda število že izurjenih rezervistov je bilo precejšnje, zmogljivosti Slovenske vojske za urjenje novih rezervistov pa tudi niso bile velike. Takrat je bilo poudarjanje zastopanosti žensk v Slovenski vojski bolj izraz muhavosti kot pa kakršnekoli resnične potrebe po ženski delovni sili. Ženske so bile v vojski sicer res sprejete kot enakovredne delavke, mnoge so se namreč tudi izkazale med desetdnevno vojno, bilo je pomembno pokazati jih, celo na zelo visokih vojaških položajih, zato da bi razmejili med protižensko kulturo nekdanje jugoslovanske vojske in liberalno odprto vojaško kulturo Slovenske vojske. Poleg tega so rabile kot dokaz, da je Slovenska vojska sposobna prispevati k splošni družbeni emancipaciji žensk.

Potem pa je prišlo do vrste preobratov. Prvič, Slovenska vojska je začela zelo hitro izgublјati vire legitimnosti; to je bila posledica vrste afer, sicer bolj v vrstah Ministrstva za obrambo kakor same vojske, ampak javnost tako ni razlikovala med obema institucijama. Drugič, ob koncu leta 1994 so bile sprejete spremembe in dopolnitve Zakona o obrambi, po katerih se je izjemno razširila pravica do uveljavljanja ugovora vesti in število prošenj za civilno služenje je začelo strmo naraščati od nekaj stotin leta 1995 vse do 3250 leta 2001. Tretjič, zaradi potreb po stalni vojski neodvisne države je teritorialnost vojske počasi postala breme za nadaljnje reorganizacije in prvi simbolični način konca njene teritorialne zgodovine je bila sprememba imena iz Teritorialne obrambe v Slovensko vojsko. Četrto, že konec leta 1993 je bila sprejeta Resolucija o izhodiščih zasnove nacionalne varnosti Slovenije, v kateri je bila prvič uradno zapi-

sana želja Slovenije po uresničitvi zunanje varnosti v zvezi Nato. To pa je pomenilo, da je treba tudi vojaško organizacijo graditi na temeljih primerljivosti z vojskami držav članic Nata. Govoriti o zvezi Nato v povezavi z vprašanjem žensk je na prvi pogled nenavadno, kajti takrat je bilo v tej zvezi kar nekaj sicer demokratičnih držav, ki pa so v vojaških vrstah kljub bistveno večjemu obsegu imele manj žensk kakor pa Slovenska vojska (vsaj Nemčija in Italija). Primerljivost z Natom je odprla problem poklicnih vojakov. Poklicni vojaki so namreč tisti del vojaške sile, ki praviloma najlaže in najpogosteje sodeluje v dejavnostih zveze Nato, rekrutiranje poklicnih vojakov pa je stvar trga delovne sile, na katerem se kot primerni ponudniki dela pojavljajo tudi ženske.

Vprašanje zastopanosti žensk v Slovenski vojski dobi potemtakem po letu 1995 nove razsežnosti. Kot rečeno, zaradi približevanja Natu je potrebno veliko poklicnih vojakov ali vojakinj. Vojska, ki temelji na splošni moški vojaški obveznosti, ne more izpolnjevati pričakovanj Nata zaradi dejstva, da nabornikov ni mogoče pošiljati v misije zunaj mej države. Veliko prošelj za ugovor vesti ter veliko zdravstveno oporečnih nabornikov kaže na trend k zavračanju vojaške obveznosti med moškimi. Vojaška obveznost vse bolj kaže na diskriminacijo moških in ne na družbeno dominacijo zaradi obvladovanja vojaških znanj, zato razumemo vprašanje večje zastopanosti žensk v vojski tudi kot dokaz povečane pravičnosti v delitvi družbenih bremen. Za zgodovino Slovenske vojske, in upamo, da s tem tudi za zgodovino vojakinj na Slovenskem, bomo zapisali dogodek iz aprila 2002, ko je Vlada Republike Slovenije sklenila, da se preneha izvajanje obveznega služenja vojaškega roka junija 2004, služenja v rezervi pa leta 2010¹. Glede na podporo slovenske javnosti poklicni vojski (48 %) nasproti vojaški obveznosti (34 %) ², glede na veliko število oporečnikov in glede na veliko podporo opustitvi vojaškega roka v nekaterih političnih strankah lahko sklepamo, da je ta sklep vlade podprla tudi slovenska splošna in politična javnost ter da Slovenska vojska v celoti stopa na trg delovne sile.

Omenjene novosti spreminjajo poglavitno dilemo o zastopanosti žensk v vojski, in sicer dilemo glede vojaške socialne reprezentativnosti. Po odpravi služenja vojaškega roka ne bo več mogoče govoriti, da je vojska moškosrediščna kultura zato, ker je tako zaukazala ustava, zakon ali kaka druga legalistična uredba. Od tedaj bo vojska toliko socialno reprezentativna, kolikor bo njena notranja vojaška miselnost dovoljevala, da različne družbene skupine vstopajo vanjo – zaradi opravljanja poklica. Če je ob nabornikih še mogoče trditi, da je majhna zastopanost žensk

¹ Viri podatkov o sklepih Vlade RS so dnevno časopisje (Vuković, 2002: 5) ter Slovenska vojska (Bric, 12. 7. 2002; 13–20).

² Podatki so iz raziskave Malešič et. al., »Nacionalna in mednarodna varnost«, ULJ, IDV – FDV, Obramboslovni raziskovalni center, 2002. Terenska faza je bila opravljena oktobra in novembra 2001.

normalna, saj ne opravljajo vojaške obveznosti, pa v poklicni vojski pridejo na dan dejanski razlogi institucije za ženske ali proti njim. Obenem poklicna vojska lahko pokaže, koliko so ženske v resnici pripravljene sodelovati v vojaških dejavnostih (ob moški vojaški obveznosti so namreč bile legalno izločene iz njih). V poklicni vojski je število žensk v vojski posledica njihove osebne pripravljenosti za ta dela, odprtosti vojske za njihov vstop ter celotne družbene presoje o koristnosti ali nekoristnosti žensk v takšnih opravilih. Za prihodnost si ne bomo več postavljali ideala socialne reprezentativnosti vojske, temveč ideal integracije vseh zainteresiranih družbenih skupin v vojaško kulturo. Doslej smo divergenco med vojaško kulturo in kulturo matične družbe merili kot razmerje med pretežno moško kulturo, ki je zakonsko zaukazana, in kulturo bolj ali manj militariziranega civilnega okolja. Poslej bo konvergenca ali divergenca med vojaško kulturo in kulturo civilnega okolja le kazalec sposobnosti sprejemanja različnih kultur v vojaško kulturo ter je hkrati kazalec zainteresiranega, ignorantskega ali skeptičnega odnosa civilnega okolja do vojaške organizacije.

Vojaška organizacija se mora v primeru poklicnega prostovoljnega popolnjenja priučiti komercialnega delovanja, kajti pri popolnjenju na podlagi vojaške obveznosti so bili pripadniki pozvani, mobilizirani ali pripeljani (tudi na silo) v vojaške vrste. Pri poklicnem popolnjenju pa je treba tekmovati na trgu delovne sile skupaj z drugimi podjetji in pokazati prednosti, zaradi katerih se potem bolj ali manj kvalitetno izobraženi kadri odločijo za delo v vojski. Vojaško delo je zanimivo tako za moške kakor za ženske, vendar je v kulturah, v katerih je stoletja prevladovala moška vojaška obveznost, interes žensk za taka dela bistveno manjši, saj so bile izpostavljene socializaciji, v kateri so samo fante pripravljali za vstop v vojsko kot središčno nacionalno institucijo. Ženske, ki vstopajo v vojske v zadnjih tridesetih letih, so zaradi prepričanja, da gre še vedno za središčno institucijo, praviloma zelo motivirane. Vojska je za njih zaradi svojega nacionalnega pomena še prostor, na katerem se lahko emancipirajo marginalne družbene skupine. Nove generacije so/bodo socializirane v zavesti o vojski kot eni od nacionalnih institucij, kot o enem od možnih delodajalcev.

Ženske so v zadnjih tridesetih letih množično prodrle v vojske zahodnoevropskih in severnoameriških oboroženih sil, po koncu hladne vojne pa se povečuje njihovo število tudi v vzhodnoevropskih ter južnoevropskih, nekdanjih socialističnih državah. V južnoevropskih naslednicah nekdanje Jugoslavije je zaenkrat zastopanost žensk še obrobno vprašanje, razen v Sloveniji, kjer so že dosegle 13 %, to pa Slovensko vojsko uvršča med najbolj feminizirane svetovne vojske, ob bok vojski Združenih držav Amerike s 14,6 % ter kanadski vojski z 10,3 %. V nekaterih vzhodnoevropskih vojskah je mogoče opaziti nov fenomen, in sicer postavitev političnega cilja o ženskih kvotah, torej o tem, koliko žensk morajo do določenega leta sprejeti v svoje vrste vojske; tako si je denimo

češka vojska postavila za cilj 20 % žensk do leta 2007. K povečanju števila žensk v vojskah omenjenih družb so pripomogle mednarodne spremembe v vojaških kadrovskih politikah. Najprej gre za spremembo v splošnem zmanjševanju obsega oboroženih sil po koncu hladne vojne; sledijo demografske spremembe ter manjše število otrok. Uveljavljajo se zahteve po enakopravnosti spolov v širšem civilnem okolju, to pa posledično vpliva tudi na odpiranje vrat vojske. Ženske vse bolj delujejo v mednarodnem delovnem okolju. Prihaja do pomanjkanja moških rekrutov in večina družb pod notranjim ali zunanjim pritiskom (npr. zakonodaja Evropske unije) odpravlja pravne prepovedi v zaposlovanju žensk v vojski (Harries-Jenkins, 2001: 1).

Uporabili smo izraz »feminizirane vojske«, vendar moramo upoštevati, da bodo morale ženske prehoditi še dolgo pot do tedaj, ko bodo v vojskah zastopane vsaj toliko, kot so v drugih dejavnostih oziroma celo skladno s tem, da predstavljajo polovico svetovne delovne sile. Pot do feminizirane vojske, se pravi do številčne prevlade žensk v vojaškem okolju, je najbrž stoletja dolg proces in mogoč šele v razmerah velike delegitimacije vojske kot delodajalca. Ker so nekatere profesije, ki so pred stoletjem še veljale za samo moške profesije (učitelji, zdravilci), že feminizirane, si upamo napovedati, da bo vojska z izgubljanjem družbenega ugleda prisiljena v vse večjo feminizacijo. Sklepamo tudi, da so k večjemu številu žensk v vojski pripomogle nove naloge in vloge oboroženih sil. Možje so prevladovali v oboroženih silah za domovinsko obrambo in v velikih osvajalskih vojskah, ženske pa so se številneje pojavljale v vojskah pred uveljavitvijo splošne vojaške obveznosti kot sestavina vojaškega prateža. S širitvijo nevojnih vojaških operacij, v katerih se vojske pojavljajo v vlogi vzpostavljanja miru, vzdrževanja miru, v humanitarnih nalogah, v pomoči ob naravnih nesrečah, pa bi pričakovali tudi povečevanje števila vojakinj. Nove naloge, ki pogosto potekajo v okoljih, kjer so vojaške krize že minile, ali celo v okoljih, kjer ne gre za grožnjo z uporabo vojaške sile, dopuščajo sodelovanje večjega števila žensk. Pri tem gre za dva bistvena razloga. Prvič, te naloge ne predpostavljajo velike fizične moči in uporabe orožja, temveč nasprotno, potrebna je velika sposobnost pogajanj, razumevanja različnih kultur, empatije do civilnega prebivalstva v območju operacije, in uporaba orožja je omejena na najmanjšo možno mero (večina mandatov mirovnih operacij Združenih narodov dovoljuje samo uporabo orožja za samoobrambo). Mačomilitarizem, trend, ki ga poznamo iz nekaterih agresivnih sodobnih vojsk, je vojakom v mirovnih operacijah le kulturna navlaka. Drugič, ker pomenijo mirovne operacije za mnoge sodobne vojske, predvsem revnejše, vendar številčno močne vzhodnoevropske vojske, vir hitrega in precejšnjega zaslužka, se veliko moških prijavlja na mirovne misije zunaj države, ob tem pa mora vse več vojaških nalog doma prevzeti ženska delovna sila. Sodobne mirovne operacije so torej v marsičem podobne velikim svetovnim vojnám, ko so se moški bojevali zunaj mej domovine, ženske pa so vstopale na

izpraznjena mesta v vojaško industrijo in v različne vojaške podporne, zaledne naloge.

Feminizacije vojske ne razumemo le v smislu povečanega števila žensk v vojski. Delež žensk, ki presega 10 % bojne sile, prinaša s seboj tudi kvalitativne spremembe v vojski, to pa je uveljavljanje kulture manjšine ob/v kulturi večine. Ženske niso več manjšina, ki bi se morala prilagajati kulturi večine, temveč skupina, katere vrednote mora upoštevati tudi večinska kultura. Ženske tudi niso več rezervna delovna sila za potrebe vojske kakor tudi ne najnižja delovna sila v vojaških vrstah, kajti z leti svojega vojaškega delovanja se povzpenjajo po hierarhični lestvici, s tem pa se kultura žensk prebija tudi na poveljniška mesta. Povedano nekoliko natančneje: feminizacija vojske predpostavlja rekonceptualizacijo moškosti, tako kakor se je zgodilo že v širši družbi. Feminizem je namreč povzročil spremembe v identiteti spolov ter v odnosih med njima tako, da je sprejemljivost konstrukcije moškosti kot sposobnosti in pripravljenosti na nasilno ravnanje dramatično upadla.

V vojaški organizaciji je veliko priprav na vojaško učinkovitost v bojnih razmerah in na njih poudarjajo, da se vojaki ne smejo osmešiti, osramotiti pred drugimi tovariši zaradi strahopetnosti ali zato, ker bi javno pokazali, da jih je strah. Pogum, dejanski ali izurjen, je v moških enotah temelj učinkovitosti in motivacije za urjenje. Velikokrat je bolje biti pogumen kot preudaren, pogosto so poveljniki v imenu poguma žrtvovali cele enote, včasih pa je ravno pogum pripomogel k zmagi ali rešitvi življenja. Pogumni borci ne smejo pokazati, da jih je strah, da so slabi, da bi radi zbežali ali se skrili pred nasprotnikom. Celo psihični zlomi so dolgo veljali za izraz strahopetnosti in ne bolezenskega stanja zaradi bojnega stresa. Pogumni borci ne smejo jokati, se bati ran ali smrti. Z vstopom žensk v vojsko in v enote na frontnih črtah se takšni vzorci porušijo. Z ženskami se pogled na pogum spremeni. Dovoljeno je jokati tudi moškimi, dovoljeno je razmisliti, ali je pametneje napadati ali se umakniti. S spremenjeno opredelitvijo poguma in strahu se spremeni tudi delovanje na prvih bojnih črtah. Prisotnost žensk vodi v racionalizacijo nekaterih utečenih, vendar emocionalnih načinov urjenja. Če je sprejemljivo fante uriti tako, da so pripravljene na smrt, je urjenje vajakinj v tej smeri s strani civilne javnosti težje sprejemljivo. Tudi izvajanje vojaških nalog tako, da se končajo s smrtjo, je bolj sprejemljivo, ko gre za fante, kot pa če se v krstah domov vrnejo vajakinje. Ravno te posledice feminizacije vojske pa motijo nekatere vojaške strokovnjake, ki menijo, da ženske zmanjšujejo učinkovitost³ vojske in jih je treba izločiti iz bojnih nalog. Black (2001: 10) celo meni, da v spopadih, kjer frontne črte v bistvu ni, bojišče pa je vsepovsod, takšno izključevanje žensk lahko vodi v njihovo popolno iz-

³ Statistično gledano, ženske niso glavni problem vojaške pripravljenosti in učinkovitosti. Sodeč po rezultatih raziskav v poklicnih vojskah, je integracija žensk v vojske le malo vplivala na vojaško pripravljenost, kohezijo in bojno moralno. Bistveno večji vpliv imajo vodenje, urjenje in količina dela v enoti (Rand Research Brief, 1999).

ključitev iz vojske, saj ni več mogoče natančno določiti, kje se opravljajo bojne naloge in kje je zaledje. Ta razmislek velja posebej za nove vojne, ki potekajo znotraj držav.

Med eno od najbolj radikalnih tez o posledicah feminizacije vojske sodi teza Jeremyja Blacka, ki pravi, da bodo vojske z velikim številom žensk redkeje uporabljene v vojnah in da bo celotna družba zaradi feminizacije vojske manj nagnjena k vojskovanju, manj si bo želela producirati vojne (Black, 2001: 9–10). Tako vojske kot družbe bodo prisiljene v racionalno presojo, ali bo javno sprejemljivo, da bodo med žrtvami tudi ženske. Na tej točki se vračamo na upanje, ki ga je zastavila najbolj uveljavljena slovenska strokovnjakinja za področje sociologije spolov Maca Jogan, ko je v enem od nedavno objavljenih del zapisala: »... domnevamo lahko, da more feminizacija oboroženih sil pomeniti prvi korak k spreminjanju vzorcev vsakdanjega življenja v smeri zmanjševanja nasilja kot sredstva za zagotavljanje medsebojnega sožitja« (Jogan, 2001: 79). Dodati moramo, da je vpliv med vojaško in civilno kulturo recipročen. Redefinicija moškosti v civilnem okolju je vplivala na vojaške priprave tako, da priznavajo strah in pogum kot temeljni vojaški čustvi. Ker za delo v mirovnih operacijah ni treba biti pogumen in nasilen, temveč preudaren in razumevajoč, se razmožatenje v smislu odpovedi nasilnosti dogaja v vojski tudi zaradi potreb urjenja za nove naloge vojske, predvsem s področja vzdrževanja miru in humanitarnih operacij. Uporaba vojske v mirovnih operacijah verjetno tudi zmanjšuje bojevnikiški nasilni imidž. To pa pomeni, da lahko v vojske vstopijo ženske v večjem številu. Zagovorniki bojevnikiške narave vojske se ne strinjajo s trditvijo, da sodelovanje v mirovnih operacijah predpostavlja nebojevnikiško vojaško strukturo. Trdijo namreč, da je bojevnikiški značaj podlaga za vse naloge vojske, tako v napadih kot obrambi ali v operacijah v podporo miru. Večja prisotnost žensk verjetno dodatno znižuje bojevnikiške namere vojske in s tem pripomore k manjšemu povečevanju nasilja v vojski, posledično pa tudi v širši družbi.

Zbornik o seksizmu⁴ v vojaški uniformi je namenjen obravnavi stopnje integracije žensk v oborožene sile, tako da upošteva mednarodne trende, notranjepolitične dejavnike (Igor Kotnik-Dvojmoč) in fizične značilnosti žensk (Damir Karpljuk et al.), ki omogočajo ali omejujejo vključevanje žensk v vojaške vrste. Narejene so primerjalne študije feminizacije zahodnih vojsk in Slovenske vojske v kvantitativnem smislu (Urša Brodnik), predstavljena je institucionalizacija reševanja vprašanj vojakinj v vojskah držav zveze Nato (Suzie Bouchard), nekoliko podrobneje pa še motiviranost vojakinj v madžarskih oboroženih silah kot vojski nekdanje

⁴ Izraz seksizem uporabljamo za označevanje najrazličnejših oblik gospodovanja enega spola nad drugim, v katerih gre za (re)produciranje spolno pristranskih vzorcev obnašanja in pravil delovanja, hierarhijo med spoloma, ter druge procese v odnosih med spoloma (Jogan, 2001:1). V vojskah sodobnih držav je androcentrizem (moško-središčnost) najbolj trdoživa in prevladujoča oblika seksizma.

socialistične države, ki je tako kot Slovenija izšla iz moškosrediščne vojaške kulture in se spoprijela s fenomenom žensk v vojski po koncu hladne vojne (Judith Bolgar, Anna Gal). Pred podrobnejšo analizo stanja integracije žensk v slovenske oborožene sile sta opravljeni dve pomembni zgodovinski analizi, ki pokazeta, kako so se vojakinje vpenjale v slovenski zgodovinski in vojaški spomin prek slovenske partizanske vojske v drugi svetovni vojni (Valerija Bernik) ter s prostovoljnim služenjem vojaškega roka v vojski nekdanje Jugoslavije (Maja Garb). O položaju žensk v Slovenski vojski piše Mojca Pešec, študentje obramboslovja Romana Sešel, Ines Marc in Dejan Kmetič pa so o tem opravili empirično raziskavo. Kot posebna oblika socializacije žensk za obrambna in vojaška vprašanja države se v slovenskem akademskem okolju uveljavlja že sedemindvajseto leto študij obramboslovja na Fakulteti za družbene vede (Ljubica Jelušič, Bernarda Tominc).

Zbornik je videti kot nadaljevanje zgodbe, ki smo jo v slovenskem akademskem in strokovnem prostoru začeli leta 1995 z na začetku omejenim besedilom. Predpostavljamo pa, da bo potreboval še veliko nadaljevanj, preden bo mogoče tudi za Slovensko vojsko trditi, da predstavlja sodobno družbeno reprezentativno ustanovo, v kateri je življenje posameznikov urejeno v smislu odprave izrazito asimetrične vključitve spolov v vojaške dejavnosti. Pri tem ne bomo preštevali, kakšna je številčna zastopanost posameznih družbenih skupin, torej tudi žensk, v Slovenski vojski, temveč bomo merili, koliko so se posamezne kulture in vrednote iz civilnega okolja uveljavile v vojaški organizaciji, ter koliko so ženske kot posredne ali neposredne udeleženke militarističnih dejavnosti uspele predrugačiti vojaško kulturo.

Zbornik Seksizem v vojaški uniformi je rezultat sodelovanja Generalštaba Slovenske vojske, Ministrstva za obrambo Republike Slovenije, Obramboslovnega raziskovalnega centra ter Založbe Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani. Večina prispevkov je bila pripravljena za posvet Ženske v oboroženih silah, ki ga je ob pomoči strokovnjakov in strokovnjakinj iz Univerze v Ljubljani, iz tujine ter iz slovenskega obrambnega sistema, organiziral Generalštab Slovenske vojske oktobra leta 2000 v Poljčah na Gorenjskem. V knjigi ni vseh referatov, ker jih avtorji niso predložili v pisni obliki. Prispevki s posveta so bili po posvetu dodatno razdelani in dopolnjeni za potrebe tega zbornika. Izdajo knjige je poleg Obramboslovnega raziskovalnega centra Fakultete za družbene vede sofinanciralo Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije v letu 2002.

Za pomoč pri izbiranju slikovnega gradiva se zahvaljujemo Muzeju novejšje zgodovine Slovenije ter uredništvu revije Slovenska vojska.

LITERATURA:

1. Black, Jeremy (2001). *War in the New Century*. London and New York: Continuum.
2. Bric, Roman (2002). Naborniki še do leta 2004. *Slovenska vojska*, let.X, 13, 12. 7. 2002; 13–20.
3. Bukinac, Zorica (1995). *Ženske in oborožene sile*, Zbornik študij. Ljubljana: Ministrstvo za obrambo RS.
4. Harries-Jenkins, Gwyn (2001). *Women in Extended Roles in the Military: The Legal Issues*. Paper at Biennial International Conference of Inter-University Seminar on Armed Forces and Society, October 19–21, 2001.
5. Jelušič, Ljubica (1995). *Ženske vojakinje – emancipacija ali muhavost*. V: Zorica Bukinac (ur.) *Ženske in oborožene sile*. Ljubljana: Ministrstvo za obrambo RS; 5–15.
6. Jogan, Maca (2001). *Seksizem v vsakdanjem življenju*. Ljubljana: Znanstvena knjižnica, Fakulteta za družbene vede.
7. Malešič, Marjan et al (2001). *Nacionalna in mednarodna varnost*. Ljubljana: ULJ, IDV – FDV, Obramboslovni raziskovalni center, baza podatkov SJM 2001/3).
8. (1999) *Rand Research Brief, Military Readiness: Women are not a Problem*. <http://www.rand.org/publications/RB/RB7515/> 22. 1. 1999.
9. Vuković, Vesna (2002). *Po letu 2004 v Sloveniji ne bomo več imeli nabornikov*. *Dnevnik*, 26. april 2002.

MACA JOGAN

SEKSIZEM IN OBOROŽENE SILE (zgodovinski in sociološki kontekst)

*»...vendar je vojska še vedno trdnjava, kjer smo
podrle šele prvi obrambni zid.«* M. Pešec

Tem mislim slovenske častnice bi lahko pritrdila vojakinja ali častnica ali pa kar neseksistično usmerjena oseba enega ali drugega spola kjerkoli na svetu. V zadnjih desetletjih 20. stoletja gre namreč povsod po svetu za spopad, v katerem si nasprotujejo zagovorniki in nosilci sprememb ter odpiranja vojske ženskam na eni strani, na drugi pa so varuhi tradicionalnega, »naravnega« (strogo moško določenega) izključevanja žensk iz te dejavnosti. Kot pankulturni pojav obstaja neravnovesje med pričakovanji žensk o enakih možnostih življenja in delovanja ter obstoječo diskriminacijo, ki je (bila) kulturno in družbeno strukturno reproducirana predvsem po meri (heteroseksualnih) moških.

Zato se brez dvoma tudi ne moti Mady Wechsler Segal (1999: 578), ki – upoštevajoč dinamiko spreminjanja odnosa do žensk in vključevanja žensk v vojsko v ZDA (podobno je v drugih državah) – na koncu članka »Gender and the Military« ugotavlja, da bodo vprašanja (enakopravnega) vključevanja žensk v vojsko verjetno še naprej v žarišču političnih konfliktov, ki jih porajajo družbene definicije spolov na eni strani in specifične potrebe vojske na drugi. Oborožene sile so s svojo militaristično dejavnostjo namreč veljale kot izključno moška zadeva in kot »nasvetejša moška institucija« (I. Kotnik-Dvojmoč).

Vprašanje neenake vključenosti spolov in zapostavljenosti žensk v oboroženih silah kot institucionalno določenih nosilcih državnega monopola nad nasiljem je vsekakor zelo zapleteno in obremenjeno z različnimi predsodki o razlikah med spoloma ter z utrjenimi predstavami o »pravi« vlogi moškega in ženske v družbeni delitvi dela. Spolna neenakost na tem področju javnega delovanja pa ni le posledica subjektivnih spolno različnih osebnostnih značilnosti vključenih oseb, temveč je globinsko kulturno in strukturno pogojena. Zato ne bo odveč, če v nekaj potezah osvetlimo nekatere ključne značilnosti vodilne oblike seksizma – androcentrizma in družbene strukturne določilnice, ki so omogočale (in delno še omogočajo) njegovo (re)produkcijo med oblikovanjem modernih družb. Tako bodo bolj razumljivi kompleksni problemi, ki se pojavljajo zlasti v drugi polovici 20. stoletja ob vstopanju žensk v oborožene sile.

Ena od ključnih značilnosti modernih družb je naraščajoča militarizacija, ki je v začetku 20. stoletja postala splošna, socialna militarizacija. Kakor poudarja M. Rumpf (1992: 22), je to povezano s konceptom suverene države, ki se je lahko zagotavljala, ohranjela in utrjevala samo z militarističnimi sredstvi in vojnami. Tako se je v odnosih med državami pravzaprav nadaljevalo »naravno stanje« v Hobbesovem smislu, ki je bilo neločljivo povezano z reproduciranjem »naravnega stanja« znotraj države. Takšno stanje je vključevalo strogo ločitev dela med moško (javno) in žensko (zasebno, družinsko) sfero. Izključitev žensk iz javne sfere pa ni pomenila, da ženske ne bi imele nikakršnih politično določenih javnih obveznosti. Njihova dolžnost je bila, da so delovale podporno, zlasti kot matere, da so pravilno vzrejale in vzgajale nove rodove ter tako koristile splošnim interesom – državi (ki je bila izrazita domena gospodovanja dela moškega prebivalstva).

Ker je bilo nasilje v jedru (racionalnega) organiziranja države in celotne institucionalne urejenosti, je bila ženskam (kot delujočim v nejavni sferi) določena izredno pomembna naloga: moralno in duhovno popravljanje pomanjkljivosti, ki jih je nujno ustvarjala javna sfera. Ta vloga je izhajala že iz določenosti javne sfere kot hierarhično nadrejene zasebni. Nasproti agresivnosti kot ključni vrednoti moških v javni sferi so ženske (v moški zasebni sferi) morale biti ljudomile, usmiljene, miroljubne, altruistične, potrpežljive in trpeče. Samo kot nosilke moškim dopolnilnih in nasprotnih karakternih osebnostnih lastnosti in dejavnosti so bile ženske koristne in družbeno (= moško) priznane kot normalne in moralno pozitivne, torej vredne dostojanstva človeka. Ženske kot odvisna in nesamostojna bitja so morale skrbeti za spolno neenako vzgojo, ki je prispevala k oblikovanju enostransko usmerjenih moških in žensk.

Stereotipe, s katerimi se srečujemo pri obravnavi neenakomerne vključenosti spolov v oborožene sile pogosto tudi v sodobnosti (Opitz, 1992: 32), da naj bi bile ženske že po naravi miroljubne, moremo gledati predvsem kot proizvod moškosrediščne kulture in vsestranske moške dominacije, podprte z različnimi sredstvi prisile in nasilja. Podobno velja tudi za stereotipe o moških kot agresivnih že po naravi, kar poskušajo sociobiologi v novejšem času pojasniti z genetsko strukturo. Vendar se lahko povsem strinjamo z M. French (1986: 558), ki zavrača takšno sklepanje in poudarja, da geni niso direktno odgovorni za velike razlike v nasilnosti, temveč je treba v zahodni civilizaciji upoštevati predvsem vsebnost moškosti v kulturi.

V tej kulturi je (bilo) nadzorovanje pomembnih virov za obstoj na vseh ravneh – od družine do države, od telesnih zmogljivosti do duhovnih usmeritev – v pristojnosti moških. Gospodovanje in nadzorovanje vključeta kot neločljivi sestavini tekmovalnost in nasilnost med spoloma in znotraj (moškega in ženskega) spola glede na socialno neenakost položajev (Jogan, 1990: 98).

V okoliščinah asimetrične razporeditve moči glede na spol in socialni

položaj (in kopičenje družbene moči in oblasti na položajih moških v vladajoči plasti) seveda ti temeljni jedrni lastnosti nista vrednoteni neodvisno od nosilcev in ciljev: samo tista tekmovalnost in tisto nasilje, ki prispeva k ohranjanju institucionalnega reda (torej k povečevanju moči močnih), sta zaželena, dopustna in varovana z različnimi sredstvi simbolne in praktične fizične narave. Kolikor so cilji in nosilci zunaj tega strukturnega okvira, iste lastnosti in enaka dejanja postanejo »nevarni« in so tudi označeni kot »nasilni«. Zato npr. ni naključje, da se težnjam podrejenih in zapostavljenih, da bi spremenili dejansko stanje, vnaprej pripisuje nasilnost (ne glede na spol nosilcev, seveda pa je obsodba še hujša, če gre za ženski spol). Nasilnost nosilcev moči je dopustna in vključena v vzorce njihovega moralno neoporečnega delovanja. Tako npr. M. French ugotavlja (1986: 560), da se je v preteklih – razredno bolj razvidno razcepljenih družbah – agresivnost pričakovala predvsem od tistih, ki naj bi vodili državo v vojni.

Kljub ideološko definiranemu miroljubnemu značaju žensk so te v razmerah popolne ali pretežne odvisnosti – ki je bila v večini držav do novejšega časa institucionalno celostno podprta – delovale tako, da so ohranjemale vzorce agresivnosti v medčloveških odnosih. To je razumljivo, kajti le tako so bile priznane kot »dobre« matere. Kakor vedno bolj prepričljivo kažejo različne (feministično in/ali neseksistično zastavljene) raziskave v zadnjih desetletjih 20. stoletja, so ženske v dosedanji zgodovini nastopale predvsem kot sredstvo, ki so ga uporabljali moški za izkazovanje svoje moči v odnosih do drugih moških.

Ženska kot subjekt z lastno človeško vrednostjo je bila praktično brisana, bila je lastnina vzdrževalca, zato npr. tudi najbolj surove zlorabe ženskega telesa (kot je posilstvo) niso bile vrednotene kot napad na žensko, temveč kot napad na njenega lastnika. V tem smislu moremo razumeti tudi množična posilstva žensk »nasprotnega tabora« v vojnah: gre za spopad med moškimi, za zadnje dejanje zmage nad »sovražnikom«, za dokaz, da premagani res nima več moči razpolaganja s pomembnimi viri. Že v sedemdesetih letih je zato S. Brownmiller (po Opitz, 1992: 41) poudarila, da imajo posilstva militaristični smisel.

Za »gladko« vsakdanje delovanje je pomembno, da je prikrajšanost žensk na simbolni in duhovno-moralni ravni odpravljena in popravljena, to pa poteka zlasti s poveličevanjem družine. Podobno morajo biti na simbolni ravni popravljene in odpravljene prikrajšanosti, ki so jih deležni moški (v preteklosti večinskih plasti, v sodobnosti tako rekoč vsi) kot »borilni stroji« (»Kampfmaschine«, Rumpf, 1992: 28). Moški v vlogi vojaka mora namreč poleg splošnih lastnosti, ki so določene kot moške, ponotranjiti in uresničevati vzorec »pravega« vojaka, v katerem so nako-pičeni pogum (za uničenje »sovražnika«), skrajna podredljivost in pokornost, neusmiljenost in krutost, ideja neumrljivosti in preziranje smrti, odsotnost strahu in sočutja do žrtev, nepriznavanje bolečine.

Kakor ugotavlja M. Rumpf (1992: 28), se takšna usmerjenost, ki jo utr-

juje fantazma o neumrljivem, militarističnem kolektivu (skupini, enoti), oblikuje z deindividualizacijo in deciviliziranjem že med usposabljanjem. Takšno oblikovanje vojakov in častnikov, ki delujejo v najbolj strogi hierarhični organizaciji (French, 1986: 316; Theweleit, 1994: 310–314), je polepševano na simbolni ravni in z različnimi ceremoniali (npr. podeljevanje priznanj ipd.), ki ustvarjajo videz humanosti in vsesplošne koristnosti tega poklica oziroma delovanja.

Delitev na enostranski nasprotujoči si vlogi (nasilnega) moškega in (miroljubne) ženske se v zavesti pripadnikov oziroma pripadnic sodobnih družb gotovo ne ohranja po neki inerciji ali po naključju. Takšne redukcioniistične in enostranske vloge so namreč kot samoumevnosti navzoče v kulturni dediščini, v okviru katere se oblikuje človekova osebnost sploh. Tako vedno znova prihaja do (bolj ali manj zavednega) povsaddanjenja spolno neenakih vzorcev delovanja. Na simbolni ravni je npr. praktično stalno navzoče poveličevanje junakov in nasilnih dejanj moških, s čimer se otrok sreča že v pravljicah, kasneje pa v šolskih berilih za osnovno šolo. Celo ljubezenska dogajanja so v mnogih pravljicah prikazana kot osvojitve, zavzetje ženske po mnogih bojih. C. Opitz (1992: 41) zato sklepa, da je ljubezenski akt bliže posilstvu kot vzajemni predanosti.

Razkrivanje medsebojno androcentrično določene povezanosti in pogojenosti med državo (kot »krovno« politično institucijo) ter spolno različnimi nosilci dejavnosti, ki so nujne za obstoj (»civilne«) družbe (in države) v odnosu do individuov in drugih kolektivnih celot (držav), nam omogoča razumevanje konkretnih pojavov in dogajanj v zvezi z vstopanjem žensk v oborožene sile tako v preteklosti (zadnjih nekaj sto let) kot v sedanjosti. Kljub vsem polepševalnim samoopredelitvam namreč tudi sodobne najrazvitejše družbene skupnosti niso odpravile institucionaliziranega nasilja. Za sodobno družbo ZDA npr. M. French (1986: 561) ugotavlja, da je od vseh zahodnih družb najbolj nasilna. Zato ni naključje (ali le neki zanemarljiv ostanek tradicije), da je v teh družbah androcentrizen (še vedno) prevladujoča določilnica vzorcev vsakdanjega seksističnega delovanja (mišljenja, čustvovanja).

Zgodovinski primeri ne potrjujejo, da bi bile ženske po svojem bistvu (po naravi) miroljubne. Čeprav v preteklosti niso imele pravice do orožja, so znani tudi primeri ženskega neposrednega aktivnega vključevanja v boj že pred francosko revolucijo (Opitz, 1992: 35–36), ki pa je bilo navadno kratkotrajno. Različno organizirane od nosilcev moči pa so ženske predvsem posredno (kot rezervna armada delovne sile), pa tudi neposredno sodelovale v najpomembnejših militarističnih dejavnostih v 20. stoletju.

Posredno, podporno vključevanje žensk ima dolgotrajnejšo zgodovino, saj so ženske npr. odigravale pomembno vlogo kot sestavina prateža do konca 18. stoletja, ko so se izoblikovale stabilne armade. Glede na prevladujočo moškosrediščno kulturo in razcepitev ženske vloge na (po-

zitivno) vlogo matere in (negativno) vlogo grešnice je razumljivo, da so se za ženske, ki so z vsakdanjim težkim delom (skrb za oblačila, ranjence itn.) pomagale vojakom in jih spremljale na pohodih, uporabljala drugačna merila moralne presoje kakor za moške, ki so jim očitali le, da pobijajo za denar. Praktično so veljale te ženske kot vlačuge (»lahka dekleta«), zato tudi niso bili tako redki primeri, ko so se ženske oblačile kot moški, da bi prikriale svoj spol.

Z dosledno maskulinizacijo oboroženih sil in ob prevladovanju predstav, da so ženske po naravi določene za »topel dom«, in z naraščajočo racionalizacijo modernih družb (ki je vključevala robotizacijo) se je povečevalo nezaupanje do ženskih »sotrudnic« v delovanju oboroženih sil. Po ocenah nekaterih pomembnih mož v francoski revoluciji (Opitz, 1992: 39) naj bi bile ženske spremljevalke tudi krive za zmanjšanje poguma moških. Zato so npr. v Franciji leta 1793 z dekretom odpravili žensko navzočnost v vojski, čeprav so bile pred tem nekatere bojevnice čaščene kot »junakinje revolucije«.

Med francosko revolucijo niso ženske aktivno sodelovale le v bojevnih vrstah, temveč so zahtevale tudi temeljni državljanski pravici: volilno in pravico do orožja. 6. marca 1791 je Pauline Leon (skupaj s 315 pariškimi sodržavljankami) v peticiji, ki je bila naslovljena na nacionalno skupščino, zahtevala pravico do orožja za ženske zaradi tega, da bi ženske lahko branile svoje telo, življenje in svobodo pred tujimi agresorji. Vendar so sodobniki »pravočasno« spoznali potencialno nevarnost morebitnega ženskega razpolaganja s sredstvi (fizičnega) nasilja, ki bi se lahko uporabilo tudi zoper nje (domače moške), zato je (moško sestavljen) konvent zavrnil to žensko zahtevo. Pri tem so se poslanci sklicevali na »naravni red«, ki »ni ustvaril žensk za to, da bi dajale smrt,« in ki ni naredil ženskih nežnih rok za to, da bi delale z orožjem (Opitz, 1992: 44). V imenu »naravnega reda« je bila zavrnjena tudi zahteva žensk po volilni pravici.

Med velikimi revolucionarnimi spremembami so se v Franciji pojavile tudi zahteve po obveznem služenju žensk v korist državnih (splošnih) interesov. Kljub videzu radikalnosti je pri teh zahtevah že takrat šlo za cilj, da bi družbeno (= moško) priznано in ideološko določeno žensko specifično vlogo, omejeno na gospodinjsko in negovalno delo v zasebnem (družinskem) območju, podaljšali v javno sfero. Zagovornica te zahteve Theresia Cabarrus-Fontenay je v svoji spomenici narodnemu konventu (1794) nedvoumno zapisala, da ne gre za konkurencu moškim, temveč za to, da bi bile ženske »posvečen tempelj človečnosti« ob moškem templju razuma in pravičnosti. Vendar tudi te zahteve niso bile sprejete in do druge polovice 19. stoletja so ostale redne oborožene sile v Evropi v izključno moški pristojnosti.

Postopno aktivno vključevanje žensk v oborožene dejavnosti se je začelo s Florence Nachtingale v krimski vojni (1853–1856) in se kasneje nadaljevalo z različnimi organiziranimi oblikami (v ZDA, Veliki Britaniji in drugod) predvsem v sanitetni dejavnosti, med prvo in drugo svetovno

vojno pa tudi na drugih področjih. Aktivno vključevanje je pretežno potekalo skladno z zamislimi francoskih zagovornic aktivnega vojaškega služenja: kot podaljšek materinske in gospodinjske vloge žensk.

Pri presojanju vključevanja žensk v redno armado je mogoče srečati različna mnenja, od skrajno pozitivnih do odklonilnih. Po nekaterih ocenah naj bi bilo vključevanje žensk v oborožene sile sploh izraz uresničevanja zahtev po večji enakopravnosti in celo revolucionarnega pomena za splošen položaj žensk v družbi. Prav gotovo je treba pri vrednotenju zavzemanja za vstopanje in ženskega delovanja v oboroženih silah upoštevati konkretne zgodovinske okoliščine in posebnosti, zato si bomo nekoliko ogledali primer Nemčije, ki ga je analizirala S. Dammer (1984). Ta primer lahko upoštevamo tudi kot zgled socialne militarizacije v 20. stoletju.

V Nemčiji so se začele pojavljati zahteve po zakonski določitvi obveznosti ženskega služenja v socialnih, vzgojnih in negovalnih delih v javnosti v sedemdesetih letih 19. stoletja. V enoletnem obveznem roku naj bi se ženske naučile veščin, ki pritičejo gospodinji in materi, naučile naj bi se pokornosti do avtoritete in prevzemanja odgovornosti v skupni skrbi za armado. Te predloge so izoblikovale ženske (zlasti znotraj zmernega meščanskega ženskega gibanja), vendar so jih kmalu sprejeli moški iz cerkvene in podjetniške dejavnosti ter tisti, ki so se zanimali za vzgojna in socialnopolitična vprašanja.

Kakor ugotavlja S. Dammer (1984: 283), je vsem (moškim) predlogom – kljub različnosti utemeljitev in pojmovanj – skupno to, da z zavzemanjem za žensko obvezno službo nikakor niso hoteli pospeševati emancipacije žensk, temveč so prav v tem videli možnost za preprečevanje ali vsaj oviranje emancipacije. Predlagali so takšno izobraževanje žensk, ki naj bi ustrezalo moškim in prispevalo k temu, da bi dobili razumevajoče sogovornice in sodelavke, ne pa, da bi ženske postale kakšne »pošasti«, ki bi prestopale meje svoje »naravnosti«. Zamisli o ženskem obveznem služenju so bile večinoma androcentrično določene, usmerjene v utrjevanje obstoječe posebne ženske vloge (v območju zasebnosti) in v prenašanje te vloge iz hišnega v javno območje.

Razprave o ženski dolžnosti javnega dela so prispevale k temu, da so se v bistvu presegle meje, ki jih je vladajoča ideologija postavljala za delo žensk in katerih spoštovanje je omogočalo očitno in mnogostransko diskriminacijo žensk (npr. na ekonomskem področju veliko nižje mezde). Žensko delo se po teh razpravljanih namreč ni več razumelo le kot zasebno pomembno, temveč kot dolžnost žensk do skupnosti, družbe, ki jo lahko država po potrebi zahteva tudi prisilno.

V pojmovanjih, ki so učinkovala v javnosti po letu 1900 do prve svetovne vojne, je bila v Nemčiji še jasneje poudarjena dolžnost žensk, da opravljajo skrbniška, negovalna in vzgojna dela kot državljansko dolžnost. Po mnenju S. Dammer (1984: 284) je šlo za oblikovanje velike armade žensk za storitvene dejavnosti, ki naj bi se uporabljala za nego v vojski, za nego otrok in bolnih, ranjenih v vojni, v kmetijstvu in družin-

skih gospodinjstvih zaradi pomanjkanja služinčadi. V koncepcijah meščanskih žensk se je izražalo tudi upanje, da bi ženske s takšno vključitvijo v javnost dosegle višje priznanje svojega dela.

Kljub temu da ženske niso bile zakonsko obvezane služiti »domovini«, se je v Nemčiji v prvi svetovni vojni povečalo število žensk, ki so delale v oboroževalni industriji (tudi zaradi ekonomske nuje, ker so bile podpore za vojskujoče se skrbnike izredno nizke). Dolžnost služenja je bila v Nemčiji zakonsko določena v nacistični ureditvi (1935) in zlasti množično uresničevana v čisto vojaške namene (v zvezi z obrambo pred zavezniški) od januarja 1943 do konca druge svetovne vojne.

Ženske v Nemčiji so v prvi in drugi svetovni vojni prostovoljno ali prisilno neposredno ali posredno delale za vojno, vendar pa se s tem niso povečale njihove politične pravice in možnosti enakopravne udeležbe v javnosti. Zato je po S. Dammer tudi zelo dvomljivo pripisovanje revolucionarnosti ženskemu vključevanju v vojsko. Podobno je bilo v nekaterih drugih zahodnih razvitih državah. Tako npr. G. Braybon (1989: 14) ugotavlja, da se je po prvi svetovni vojni v Angliji še povečalo sovraštvo do žensk delavskega razreda, ki so med vojno (pogosto pod različnimi prisilami) dokazale, da zmorejo tako kakor moški opravljati potrebna dela za vojsko.

Nekoliko drugače je bilo z udeležbo žensk v tistih osvobodilnih armadah, katerih cilj je bil tudi spreminjanje družbenih odnosov (npr. jugoslovanske izkušnje, španske). Tako so v narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem ženske dobile volilno pravico in si jo ohranile tudi po vojni (v socialistični urejenosti). Kljub temu se je vsakdanje življenje po vojni povsod sorazmerno hitro »normaliziralo«, to pomeni, da se je nadaljevala seksistična delitev dela v družbi, čeprav jo je nekoliko že začela rahljati pravna izenačenost spolov.

V večini razvitih zahodnih držav so se ženske začele bolj množično vključevati v oborožene sile v drugi polovici 20. stoletja. Vendar pa to vključevanje samo po sebi še ne pomeni bistvenega izboljšanja položaja žensk. Diskriminacija je (bila) ponekod nedvoumno določena že v normiranju mirnodobnega vključevanja žensk v oborožene sile (npr. prvi pravni akt v ZDA leta 1948; Tuten, 1982: 244). Glede na svojevrstno notranjo skrajno hierarhično strukturo organiziranih oboroženih sil pa gotovo niso naključne ugotovitve, da imajo ženske v tej sferi najmanj možnosti, da bi bile dejansko enakopravne. V prvi družboslovni raziskavi armad, ki že dalj časa vključujejo vojakinje, sta avtorici A. Albrecht-Heide in U. Bujewski (1982, po Dammer, 1984: 281) s primerjalno analizo dokazali, da imajo ženske znotraj armade še manj možnosti za poklicno kariero in da bi bile enakopravno obravnavane kakor na drugih področjih javnega delovanja. Notranja struktura armade namreč ne dopušča, da bi se odločale po lastnih opredelitvah. Po mnenju obeh avtoric so ženske znotraj armade rezervna armada, ki so jo uporabljali (oziroma jo uporabljajo) zlasti takrat, kadar je šlo za pomanjkanje moških.

V sodobnosti, ko ni več vprašanja, ali naj ženske vstopajo v oborožene sile ali ne, temveč v neposredne boje, seksistična praksa ni odpravljena. Tako se diskriminacija žensk v oboroženih silah kaže med drugim v izključenosti žensk iz mnogih relevantnih položajev in dejavnosti, v ostajanju žensk na nižjih klinih hierarhične lestvice, v uporabljanju žensk kot rezervne armade itn. Poleg tega prihaja do izražanja moške nadmoči nad ženskami v oboroženih silah tudi zelo »tradicionalno« – z zlorabo njihovih teles (npr. spolno nadlegovanje).

Vprašanje enakopravnosti in enakosti možnosti žensk z moškimi v oboroženih silah bo v – še vedno vodilni – androcentrični kulturi brez dvoma še dolgo pereče. Glede na to, da je ta kultura v jedru prežeta z nasiljem in na njej temelječa civilizacija neprijazna in rušilna do eksistencialnih temeljev človeštva, se poraja vprašanje, ali bi feminizacija oboroženih sil morebiti lahko pomenila prvi korak k spreminjanju vzorcev vsakdanjega življenja v smeri zmanjševanja nasilja kot sredstva za zagotavljanje medsebojnega sožitja.

Na to in na mnoga druga vprašanja, ki zadevajo položaj in vlogo vojakinj v oboroženih silah, poskušajo odgovoriti avtorji in avtorice te knjige. S svojimi prispevki, oprtimi na mnoge empirične in primerjalne raziskave, osvetlujejo prehojeno pot, opisujejo in mnogodimenzionalno pojasnjujejo dejansko (pogosto s protislovnostmi nabito) stanje, nakazujejo možne smeri prihodnjega razvoja. Upoštevajoč zgodovinski integralni in večdisciplinarni ter neseksistični pristop, se gibljejo na spoznavno relevantnih ravneh od psihičnih lastnosti spolov in družbene konstrukcije teh lastnosti do institucionalne razvejene prakse zagotavljanja varnosti z vojaškimi sredstvi, od slovenske zgodovinske izkušnje do evropskih in širših vojaških povezovanj, od izobraževanja do (spolno neenakih) možnosti kariere v oboroženih silah. Knjiga je torej bogat vir (spo)znanj o mnogih med sabo povezanih dejavnikih, ki učinkujejo na položaj žensk v oboroženih silah.

Ob študiju te knjige se odprejo obzorja o tem, kako se postopno odpravlja moškosrediščna organizacija oboroženih sil pod vplivom zunanjih dejavnikov (globalna prizadevanja za odpravljanje diskriminacije po spolu) ter spreminjanja same organizacije (npr. odpravljanje ovir za vstopanje in napredovanje prej izobčenega spola); kako je feminizacija oboroženih sil (lahko) povezana s kvalitativnimi spremembami dejavnosti teh sil (npr. usmerjanje vojske na humanitarne dejavnosti ob naravnih nesrečah); kakšne izzive prinaša oboroženim silam trg delovne sile v okoliščinah, ko udeležba ni več zakonsko določena (moška) obveznost; kako so se ženske na Slovenskem vključevale v bojne partizanske enote in kako »osvajajo« oborožene sile (Slovenije in prej Jugoslavije) v zadnjih desetletjih; kako se je razvijalo obramboslovno izobraževanje v Sloveniji in kakšne so osebne izkušnje »pionirk« v častniških vrstah Slovenske vojske.

Še bi lahko naštevali, a že ta namig o spoznavni polnosti bo gotovo zadoščal, da bodo po knjigi segli mnogi bralci in bralke bodisi zaradi štu-

dijskih obveznosti bodisi iz preproste radovednosti, ker doslej v slovenščini še ni bilo takšnega dela. Prepričana sem, da bo ob resnem branju odpadlo marsikakšno stereotipno naziranje, da se bo porodilo priznanje (za nazaj) vsem tistim bojevniciam – vojakinjam, ki so pomagale (tudi pomagali) pri osvojitvi »prvega obrambnega zidu«, ter da se bodo pojavila nova vprašanja in podmene glede raziskovanja in urejanja prihodnosti oboroženih sil (kot odprtih in prijaznih za oba spola).

LITERATURA:

1. Braybon, Gail (1989). *Women Workers in the First World War*. London, New York: Routledge.
2. Dammer, Susanna (1984). Militaerdienst fuer Frauen – die grosse Chance der Emanzipation? V: Wiener Historikerinnen: Beatrix Bechtel et al. (ur.) *Die ungeschriebene Geschichte* (281–288). Wien: Wiener Frauenverlag.
3. French, Marylin (1986). *Beyond Power: On Women, Men and Morals*. London: Abacus.
4. Jogan, Maca (1990). *Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma*. Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
5. Opitz, Claudia (1992). Von Frauen im Krieg zum Krieg gegen Frauen. *L'Homme*, let. 3, št. 1: 31–44.
6. Rumpf, Mechthild (1992). Staatliches Gewaltmonopol, nationale Souveranität und Krieg. *L'Homme*, let. 3, št. 1: 17–30.
7. Theweleit, Klaus (1994). The Military Academy and the Male Body. V zborniku (brez navedbe urednika, kolektivno urejanje 7 sodelavcev z A. Giddensom na čelu) *The Polity Reader in Gender Studies* (310–314). Cambridge: Polity Press.
8. Tuten, Jeff M. (1982). The Argument Against Female Combatants. V: Goldman, Nancy Loring (ured. 1982). *Female Soldiers – Combatants or Non-combatants?* (237–265). Westport, Connecticut, London: Greenwood Press.
9. Wechsler-Segal, Mady (1999). Gender and the Military. V: Saltzman Chafetz, Janet (ur.). *Handbook of the Sociology of Gender* (563–581). New York; Boston, Dordrecht, London; Moscow: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

B**VKLJUČEVANJE ŽENSK
V OBOROŽENE SILE**

IGOR KOTNIK DVOJMOČ

OMEJEVALNI DEJAVNIKI PRI VKLJUČEVANJU ŽENSK V OBOROŽENE SILE

UVOD

Pomembna težnja v oboroženih silah razvitih industrijskih držav (OS RID), ne glede na to, ali so obvezniške ali poklicne, je vse večja rekrutacijska selektivnost in posledično manjša socialna reprezentativnost (Ashkenazy, 1994: 192). Nasploh so v svetu redke oborožene sile (OS), ki vsaj približno odražajo strukturo civilnega prebivalstva, v čigar imenu izvaja jo moč prisile in ki naj bi ga ščitile. Zato jih lahko označimo za nereprezentativne v socialno-strukturnem smislu (Enloe, 1990: 82). Splošni trend zmanjševanja socialne reprezentativnosti OS je vsekakor opazen, čeprav lahko v nekaterih vidikih opazimo zaenkrat še omejene, vendar kljub vsemu pozitivne spremembe, kot je na primer strpnejši odnos do homoseksualnosti in širše vključenosti žensk.

Ko govorimo o socialni (ne)reprezentativnosti OS oziroma socialno-strukturni (a)simetričnosti med civilnim prebivalstvom in OS, primerjamo strukturo OS in strukturo družbe, v kateri te OS obstajajo, na osnovi različnih spremenljivk, ki to družbo diferencirajo in strukturirajo. Gre za primerjavo med strukturnimi deleži opazovanih spremenljivk v OS in v družbi.

Obstaja več ravni opazovanja (ne)reprezentativnosti OS, zato lahko v tem kontekstu identificiramo najmanj devet vidikov reprezentativnosti, kot so:

- *etnični ali nacionalni,*
- *kulturni in vrednotni,*
- *religiozni,*
- *slojevski (razredni) oziroma socialno-ekonomski,*
- *spolni,*
- *rasni,*
- *politični (strankarski) oziroma ideološki,*
- *regionalni in*
- *izobrazbeni vidik.*

Klasifikacija v bistvu temelji na diferenciacijskih mehanizmih, ki vladajo v družbenem okolju opazovanih OS. Našteti vidiki so lahko povsem

neodvisni, vendar običajno med njimi obstaja povezanost ali celo odvisnost, kar še potencira njihov pomen in vpliv. Kot primer lahko navedemo običajno skladnost rasne, etnične (nacionalne), kulturne, razredne (socialno-ekonomske) in celo politične (ideološke) pripadnosti. Za vse vidike reprezentativnosti OS pa velja, da je zastopanost določene družbene skupine v OS praviloma neposredno odvisna od njenega splošnega položaja v družbi.

Ob proučevanju spolne (ne)reprezentativnosti OS je treba izhajati iz neizpodbitnega dejstva, da trenutno nobene OS (še) niso spolno reprezentativne, saj bi to pomenilo, da jih vsaj polovico popolnjujejo ženske. Zgodovinsko gledano so bile OS skoraj vedno izključno moška institucija, vendar so se ženske, vsaj posredno in spontano, skozi celotno človeško zgodovino vključevale v vojske in vojskovanje. Čeprav se je sodelovanje žensk v vojaških aktivnostih spreminjalo glede na čas in družbeni prostor, lahko opazimo splošno zakonitost, da ženske v preteklosti niso imele popolnega vojaškega statusa. Njihova vključenost v vojaško službo je bila pogosto sporadična in samo začasna ter je bila neposredno odvisna vsaj od dveh dejavnikov:

- od medsebojnega vpliva kulturnih in družbenih dejavnikov, ki določajo njihov položaj v družbi, in
- od povečanih nacionalnih potreb, predvsem v obdobju kriznih razmer (IMDE, 1993: 2945).

Ne glede na to, na kakšen način so bile ženske v primeru vojne ali neposredne vojne nevarnosti, vključene v OS in kakšne naloge so pri tem opravljale, so jih praviloma po prenehanju te potrebe oziroma po koncu vojne takoj demobilizirali, njihov prispevek pa so pogosto zmanjševali ali celo ignorirali, sledilo je tudi omejevanje njihove vloge v mirnodobnih OS (IMDE, 1993: 2945-2946). Tako je bilo vse do konca 2. svetovne vojne njihovo sodelovanje omejeno zgolj na vojne razmere, medtem ko ženske v mirnodobne OS praviloma niso bile vključene. V zadnjih treh desetletjih se je odnos do zaposlovanja žensk v OS nedvomno začel počasi, vendar zanesljivo spreminjati. Je pa seveda res, da je odnos do žensk v OS veliko lažje spreminjati »de iure« kot pa »de facto«.

Politika vključevanja žensk v OS torej ni statična, ampak se spreminja zaradi vpliva cele vrste dejavnikov. Ponavadi lahko v procesu spreminjanja odnosa do vključevanja žensk v OS spremljamo naslednje stopnje:

- *popolni ekskluzivizem*: odrekanje pravice do kakršnegakoli vključevanja žensk v OS tudi v primeru splošne nevarnosti,
- *pragmatični ekskluzivizem*: odrekanje pravice žensk do stalne službe v OS po prenehanju splošne nevarnosti,
- *selektivni ekskluzivizem*: zaposlovanje žensk samo na nekaterih posebnih častniških in podčastniških dolžnostih (na primer v zdravstveni službi),
- *prikriti ekskluzivizem*: vključevanje žensk tudi na vojaških dolžnostih in

njihova formalno-pravna enakost z moškimi ter prikrita funkcionalna in položajna diferenciacija ter diskriminacija,

- *delna enakopravnost*: skoraj popolna odprava funkcionalne diferenciacije in diskriminacije ter vključevanje žensk v neposredne bojne naloge,
- *popolna enakopravnost*: odprava položajne diferenciacije in diskriminacije ter podeljevanje najvišjih položajev in činov tudi ženskam.

Če večina ne dvomi več v primernost žensk tudi za opravljanje vojaške službe, pa to še ne pomeni, da njihovega vključevanja v vojaško okolje ne spremlja cela vrsta problemov. Najprej sledi njihova preglednica, v nadaljevanju pa bomo vsakega od njih osvetlili nekoliko natančneje. Nekateri, kot na primer fizične značilnosti žensk, pa bodo obravnavani še v posebnih referatih.

OMEJEVALNI DEJAVNIKI PRI VKLJUČEVANJU ŽENSK V OBOROŽENE SILE

V vseh državah, ki vključujejo ženske v OS ali pa o tem resno razmišljajo, se še vedno postavlja vprašanje, ali so ženske primerne za službo v OS ali ne. Še sploh, ker se v zvezi z vključevanjem žensk v OS poleg pozitivnih vplivov pojavlja tudi cel kup problemov, ki so posledica posebnih ženskih psihofizičnih ter družbeno pogojenih in privzgojenih značilnosti. Poleg tega je treba upoštevati izredno trdno zasidranost določenih vrednot, mnenj, stališč in stereotipov v povprečnem družbenem okolju, ki v veliko večji meri govorijo proti vključevanju žensk v OS kot pa zanj. Zato danes še ni dokončnega in enotnega mnenja o tem, ali je vključevanje žensk v OS res potrebno in smotno. Tudi v ZDA, kljub dolgoletnim izkušnjam pri vključevanju žensk v OS in trenutno znatnemu deležu žensk v njih, ne obstaja enotno mnenje o njihovi primernosti za potrebe OS niti o dolžnosti, na katere jih je mogoče razporejati.

Argumente tradicionalistov, ki nasprotujejo enakopravnosti žensk pri opravljanju vojaške službe, bi lahko strnili v naslednje točke (Beck, 1980: 30; Binkin, 1993: 15; DEOMI, 1991: 21; Harries-Jenkins, 1990: 11–12; Maginnis, 1992: 22–24; Segal, 1989: 113; Smith, 1995: 536; Trubswasser, 1996: 11):

1. vključevanje žensk v doslej izključno moško okolje ogroža moško nedotakljivost v vojski in je v nasprotju z dolgoletno tradicijo;
2. ženske niso bile socializirane za izvajanje nasilja;
3. njihove čustvene značilnosti ne omogočajo prenašati stresnih situacij na bojišču;
4. boj za mir, dom in družino je izključno moška vloga;
5. naloga moškega je, da ženske zaščiti, ne pa, da tekmuje z njimi;

6. moški instinkt za varovanje žensk bi lahko motil in bistveno zmanjšal operativno sposobnost posameznika in enote;
7. prisotnost žensk in heteroseksualnih odnosov bi zmanjšala moško tovarništvo, ki je odločilnega pomena v vojskovanju, kar bi privedlo do zmanjšanja kohezivnosti oziroma povečanja dezintegrativnih silnic v vojaških enotah in škodljivo vplivalo na njihovo moralo;
8. operativna sposobnost enot bo dodatno zmanjšana zaradi težav pri poveljevanju in grožnje obstoječim standardom urjenja in usposabljanja;
9. ženske so zaradi fizične šibkosti in zdravstvene občutljivosti neprimerne za pehotne, oklepne in druge fizično posebej zahtevne enote;
10. ženske so bolj ranljive in pogosteje zapuščajo vojsko kot moški;
11. zaradi njihove materinske funkcije so začasno povsem neuporabne za svoje enote, kasneje pa je zaradi materinstva njihovo delo v enoti precej moteno;
12. težko si je predstavljati, da bi ženske postale vojne ujetnice, da bi lahko bile v ujetništvu zlorabljene ali da bi bile v boju ubite;
13. odprtje OS za ženske bi lahko privedlo do večje militarizacije družbe;
14. ekonomski stroški prilagajanja opreme in oborožitve ter namestitvenih zmogljivosti bi bili v primerjavi s koristmi vključevanja žensk previsoki;
15. vojska z velikim deležem vojakinj, ki opravljajo vse več tradicionalno moških nalog, se lahko zdi drugim državam, tako možnim nasprotnicam kot zaveznicam, šibka in neučinkovita.

S tem pa seveda nismo izčrpali nabora vseh možnih problemov, ki jih lahko povzroči obsežnejše vključevanje žensk v OS. Na podlagi Binkinovich (1993: 40–46) ugotovitev bo v prihodnje treba več pozornosti nameniti vsaj še naslednjim temam:

1. Prisotnost žensk lahko vpliva na spremembo tipa moških, ki se odločajo za vojaško službo, predvsem v posebnih, to je padalskih, izvidniških in diverzantskih enotah. Te enote so namreč nosilke »mačo imidža«, ki pa ga lahko prisotnost žensk v takšnih enotah močno zmanjša, s čimer se zmanjša tudi njihova privlačnost.¹
2. Prisotnost žensk lahko bistveno poslabša samopodobo in samozaupanje vojakov. To je lahko posledica razmišljanja, da ne morejo biti posebej kakovostni vojaki, če vse, kar zmorejo oni, zmorejo tudi ženske.
3. Moški bodo prizadeti zaradi dvojnih standardov oziroma privilegijev žensk pri doseganju fizičnih standardov ali zaradi popustljivejšega ravnanja nadrejenih.
4. Pogosta bo zloraba nosečnosti kot izgovora za odhod iz enote v primeru velike verjetnosti vojaških akcij.

---

¹ Podobno nevarnost predstavlja tudi prisotnost opredeljenih homoseksualcev v OS.

Večino navedenih problemov, ki spremljajo vključevanje žensk v vojaško organizacijo, pa lahko zasledimo tudi v drugih predvsem moških delovnih okoljih, kot so policija, zaporniški pazniki in poklicne gasilske enote (Harries-Jenkins, 1990: 24). Tisti, ki pri ocenjevanju primernosti žensk za opravljanje vojaške službe ne puščamo toliko prostora čustveno utemeljenim ugovorom kot tradicionalisti in na ta pojav gledamo bolj realistično, predvsem pa pragmatično, menimo, da se je večini navedenih problemov z načrtnim in doslednim nadzorom mogoče izogniti in jih ob morebitnem pojavljanju tudi preseči. Hkrati je mogoče zagovarjati tudi prepričanje, da koristi obsežnejšega vključevanja žensk v zelo velikem obsegu relativizirajo pomen težav, ki se ob tem pojavljajo.

Kljub vsemu so mnenja o vključevanju žensk v vojaško organizacijo še naprej močno deljena. Nekateri opozarjajo, da naj bi obsežnejše vključevanje žensk nevarno »feminiziralo« OS in s tem oslabilo nacionalno obrambo. Drugi trdijo, da so enake možnosti in pravične zahteve žensk pomembnejše od vojaške učinkovitosti (Ballweg, Li, 1991: 244). Resnica je najbrž, tako kot vedno, nekje vmes. Po eni strani je treba priznati pravico žensk do enakopravnosti tudi na tem nekoliko posebnem področju človekove aktivnosti, vendar je hkrati treba paziti, da slepo in preveč aktivistično ter čustveno vztrajanje pri tovrstnih zahtevah ne bi pomenilo dejanskega slabljenja učinkovitosti OS.

V nadaljevanju bomo podrobneje predstavili deset najpomembnejših dejavnikov, ki omejujejo primernost žensk za vključevanje v OS RID. Nekateri viri (na primer DEOMI, 1991: 14) delijo te dejavnike na biološke, psihološke in socialne. Ker pogosto ni mogoče nedvoumno razvrščati posameznih dejavnikov ali njihovih pojavnih oblik v eno od naštetih kategorij (na primer dejavnika odnosi med spoloma in spolno nadlegovanje sodita v vse tri kategorije), se nismo odločili za predstavljeno razlikovanje, ampak bomo dejavnike obravnavali nekategorizirano.

Tradicija, kultura in vzorci spolnih vlog

Makarovič (1986: 36) poudarja, da so vojaški poklici izrazito moški poklici. Antropološke in etnografske raziskave namreč kažejo, da je med človeškimi dejavnostmi izredno malo takih, ki bi jih v vseh človeških kulturah opravljali izključno moški ali izključno ženske. Čeprav poznamo celo vrsto kultur, v katerih vlada stroga delitev dela med spoloma, so vendar nazori o tem, katero delo je moško in katero žensko, običajno zelo različni. Enako delo oziroma dejavnost lahko v neki kulturi velja za izrazito moško, v drugi pa spet za izrazito žensko. Ena od redkih izjem je bojevanje, saj ne moremo navesti niti ene kulture, v kateri bi imele ženske v njem enako pomembno ali celo pomembnejšo vlogo od moških.² Vseka-

² Značilno je denimo dejstvo, da so raziskovalci med 122 kulturami, ki so jih analizirali glede na to, kdo v njih izdeluje orožje, našli samo eno tako, kjer ženske včasih

kor je vojaški poklic vsaj do pred kratkim veljal za izključno moški poklic, pri čemer ni šlo samo za objektivno zahtevnost poklica, ampak tudi za tradicijo, stereotipe in predsodke.³

Težje kot drugim argumentom proti ženskam v OS se je upirati tradicionalno in kulturno pogojenim ugovorom. Moški se skozi običajno socializacijo naučijo braniti se, ženske pa ves čas učijo neagresivnosti (Beck, 1980: 30). Tudi moški ego zahteva, da sami ostanejo zaščitniki in ženske zaščitene (DEOMI, 1991: 18). Musek (1995: 33) je prav tako prepričan, da opažene razlike med pripadniki obeh spolov zrcalijo življenjsko situacijo, socializacijski proces in izkušnje, ki prevladujejo v nekem okolju. Dokaj razločno so te razlike izražene prek spolnih vlog in predstav, ki si jih posameznik med razvojem ustvari o svoji spolni identiteti, podobi in vlogi. Po drugi strani pa se je spet težko ubraniti vtisu, da spolne vloge in spolne sheme niso povsem neodvisne od dejanskih naravnih in objektivnih značilnostih pripadnikov obeh spolov. Težko bi se namreč oblikovali zelo skladni vzorci spolnih vlog v skoraj vseh kulturah in v različnih geografskih in časovnih okvirih, če za to ne bi bilo naravne podlage. Tako lahko rečemo, da so osebne razlike med spoloma prvič odsev naravnih, to je bioloških razlik med moškimi in ženskami, drugič odraz med socializacijo in kulturnim učenjem pridobljenih vzorcev vedenj (spolne vloge) in predstav (spolne sheme) ter tretjič celo odsev svojevrstne interakcije, sovplivanja naravnih in kulturnih razlik.

Vprašanje neenake vključenosti spolov in zapostavljenosti žensk v OS RID je posledica prevladovanja moško središčne kulture tudi v teh družbah, kar se potrjuje prek marginalnosti dejanske vloge žensk v javni sferi nasploh. Vstopanje žensk v javne dejavnosti, ki so veljale za izključno moške, je praviloma še vedno zelo omejeno (Jogan, 1995: 17–18). V kultu maskulinizacije, v katerem prevladuje strogo načelo ekskluzivizma, ženske seveda veljajo za »outsiderje« in predstavljajo odklonilen pojav v moškem svetu (Dunivin, 1994: 536).

Čeprav lahko ves čas spremljamo politične izjave in sistemske ukrepe, ki naj bi pripomogli h krepitvi vloge žensk na trgu delovne sile, k njihovi splošni emancipaciji in še posebej enakopravnosti pri zaposlovanju, je njihova poklicna kariera še vedno v veliki meri odvisna od tradicionalnih

sodelujejo pri tem delu. Ne moremo pa navesti niti ene kulture, kjer bi ženske sodelovale pri izdelovanju orožja v enaki meri kot moški ali kjer bi imele pri tem celo prevladujočo vlogo (Stephens: 282; nav. po Makarovič, 1985: 36).

³ Nedvomno obstaja izredno močna povezanost med konceptom moškosti in junaštvom. Splošna koda, s katero presojujejo člane bojne skupine, je namreč še vedno »biti mož«. Poleg tega je po mnenju Moskosa eden od najenostavnejših načinov za spodbujanje vojakov k izvajanju povsem neracionalnih postopkov v boju, ki lahko vodijo tudi v gotovo smrt, prav sklicevanje na njihovo moškost oziroma njeno postavljanje pod vprašaj (Binkin, 1993: 38, 39). Moški se namreč veliko bolj bojijo izgube moškosti, kot se ženske bojijo izgube ženskosti. To je najbrž posledica tega, da je treba moškost dokaz(ova)ti z dosežki. Poleg tega imajo moški precej izrazitejšo potrebo po dokazovanju moškosti prek različnih vlog in poklica (DEOMI, 1991: 18).

predsodkov in kulturnih norm. Po eni strani dekletom odprtost šolskega sistema za oba spola daje možnost za izobraževanje v različnih smereh in za samostojno poklicno kariero, za različne delovne kvalifikacije, po drugi strani pa jim vloge, ki jim jih pripisujejo družina, mediji, zlasti pa ekonomska sfera, narekujejo dokaj omejene perspektive. Te je moč presegati le z velikimi napori in tveganji⁴ (Ule, Mihelj, 1995: 32). Poleg tega so bile kulturne norme in vrednote (religiozni, etični, politični cilji) pogosto preoblikovane tudi v institucionalne ovire (ustanove, zakoni, predpisi vojaške organizacije), ki so omejevale povečanje deleža žensk v OS (Loring Goldman, 1982: 4).

Gotovo velja, da je vključenost žensk v OS odvisna predvsem od njihovega splošnega položaja v družbi (Elster, 1987: 81), ki je oblikovan na osnovi tradicionalne in kulturne opredelitve primernosti posameznih vlog za ženske. Večja kot je prisotnost tradicionalnih spolnih norm v družbi, večja je omejenost vključevanja žensk v OS. Še posebej je to opazno v družbah, v katerih ima religija pomembno mesto v družbenem in političnem življenju. Ne glede na to, ali so omejitve, ki preprečujejo večje vključevanje žensk v OS in posebej v bojne situacije, religioznega ali sekularnega izvora, pomagajo ohranяти stereotip idealne ženske, ki življenje posveča zgolj družini in domu. Ženske sodelujejo v OS zgolj v obsegu, ki ga dopuščajo kulturne značilnosti, vrednote in vzorci spolnih vlog, tudi tedaj, ko ostale razmere spodbujajo in pospešujejo njihovo vključevanje (IMDE, 1993: 2948–2949).

Kako velik vpliv imajo vrednote družbenega okolja na obseg vključevanja žensk v OS, dokazuje tudi Moskosova (1983: 8) ugotovitev, da imajo v mediteranskih državah ženske v OS zelo omejeno vlogo ali pa je sploh nimajo. Bolj kot je namreč družbeno okolje tradicionalistično, manj je naklonjeno vključevanju žensk v OS. Tradicionalne patriarhalno usmerjene družbe ponavadi izključujejo ženske iz vojaške službe, medtem ko so bolj demokratične in liberalno usmerjene družbe njihovem vključevanju bolj naklonjene. Četudi bi bilo v bolj tradicionalističnih družbah načelo enakopravnosti žensk na splošno sprejeto, še vedno ne bi mogli z gotovostjo trditi, kako bi se v praksi na to odzvala celotna populacija in v kolikšni meri bi bilo to zanjo sprejemljivo (IMDE, 1993: 870).

Nedvomno je to posledica posebne vloge ženske v kolektivni zavesti teh družb. Zadržki do vključevanja žensk v opravljanje obrambnih nalog v teh državah izhajajo predvsem iz tradicionalnosti v pojmovanju poklicnih vlog žensk in iz tradicionalnih patriarhalnih predsodkov (Geršak, 1986: 1304; Jelušič, 1995: 5; IMDE, 1993: 869). V kontekstu obravnavanja tradicionalne in kulturne pogojenosti dojemanja primernosti žensk za vojaško službo lahko predstavljajo poseben problem večnacionalne eno-

⁴ Omenimo naj samo diskriminacijo pri plačilu za enakovredno delo, ki je za ženske tudi v NID praviloma manjše tudi za eno tretjino.

te, v katere so vključeni vojaki iz različnih družbenih okolij. Odnosi med njimi so lahko zaradi posebnosti v odnosu do žensk nasploh, še posebej pa do žensk v vojski, izrazito nezdržljivi ali celo konfliktni (Harris, 1997: 25–26).

Navsezadnje le ne smemo pozabiti, da obstajajo med ženskami in moškimi naravne razlike, ki jih morata nekako upoštevati tudi kultura in vzgoja (Musek, 1995: 28). Torej razlikovanje med moškimi in ženskami spolnimi vlogami kljub vsemu ni samo posledica tradicije, kulture in vzgoje, kot bi rade prikazale nekatere najbolj zagrete feministke, čeprav družbene okoliščine gotovo okrepijo naravne razlike in jih v prenekaterih okoljih celo preveč poudarijo in privedejo do absurda.

Stroški

Zaradi zmanjševanja obsega obrambnih proračunov v večini RID predstavlja vključevanje žensk v OS celo vrsto dodatnih logistično-infrastrukturnih problemov, njihovo reševanje pa je povezano z dokaj visokimi ekonomskimi stroški. Vstopu žensk v vojašnice in druge vojaške objekte je treba prilagoditi najosnovnejše namestitvene pogoje in sanitetne zmogljivosti (po spolu ločeni oddelki) ter zadovoljiti posebne higienske potrebe (IMDE, 1993: 2947–2948; Adanić, Tatalović, 1993: 66, 71; Gasperini, 1995: 134). Vendar so pri načrtovanju tovrstnih prilagoditev pogosto pretiravali v izvedbenih rešitvah in s tem seveda tudi v njihovi ceni, saj so načrti pogosto temeljili na preveč tradicionalističnem razlikovanju med spoloma in dojemanju pojma zasebnosti še iz časov pred seksualno revolucijo.⁵ Zopet se, seveda zaradi posebnosti narave dela, pojavljajo razlike med zvrstmi in rodovi. Zagotavljanje posebnih namestitvenih zmogljivosti na ladjah je običajno precej dražje kot tovrstno preurejanje v kopenski vojski⁶ (Binkin, 1993: 54).

Uniforme, zaščitno (čelado, neprebojni jopič, zaščitno masko) ter ostalo opremo je treba preoblikovati, jo prilagoditi ženskim številkam in fizičnim posebnostim. Preoblikovati je treba dimenzije nekaterih delovnih mest, na primer kokpita letal, operaterska mesta v oklepnih vozilih in drugih oborožitvenih sistemih ter jih prilagoditi ženskim meram. Običajno so bila delovna mesta načrtovana tako, da so bila primerna za osebe z antropometričnimi dimenzijami med petim in petindevtedesetim centimolom vseh moških. Težavo predstavlja dejstvo, da je v celi vrsti pomembnih dimenzij – v teži, višini, sedeči višini, višini pogleda, funkcional-

⁵ Včasih je bilo dokaj normalno, da spalni in sanitarni prostori za vojake in vojakinje niso bili samo fizično ločeni v isti stavbi, ampak so morali biti celo v ločenih stavbah.

⁶ Stroški prilagoditve namestitvenih zmogljivosti za 19 mornark na ladji za protiminsko delovanje bi znašali 66 000 dolarjev, medtem ko bi bili stroški za prilagoditev letalonosilke, seveda za neprimerno večje število žensk, od 2 do 4 milijone dolarjev (Binkin, 1993: 54).

nem dosegu rok, dolžini stopala – povprečna ženska manjša od povprečnega moškega. Posebej problematično pa je to, da so mere velikega deleža žensk manjše od mer moškega v petem centilu (IMDE, 1993: 2947–2948; Adanić, Tatalović, 1993: 66, 71; Gasperini, 1995: 134; Binkin, 1993: 54). Razlike med dimenzijami povprečnega moškega in ženske so razvidne iz naslednje tabele:

Tabela 1: Odstotek žensk pod minimalnimi oblikovalskimi standardi za telesne dimenzije pri oblikovanju delovnih mest v letalih.

Telesna dimenzija	% žensk pod standardom	Telesna dimenzija	% žensk pod standardom
Dolžina od zadnjice do kolen	25	Razdalja palec – mezinec	60
Funkcionalni doseg rok	60	Doseg iztegnjenega palca	55
Razdalja med podlahtnicama	60	Doseg roke navzgor	55
Funkcionalna dolžina nog	40	Doseg roke navzdol	55
Dolžina rok	45	Razdalja zapestje – sredina prijema	20
Širina zenice	15	Razdalja zapestje – konec palca	30
Sedeča višina	50	Razdalja zapestje – konice prstov	55

Vir: Binkin, 1993: 55.

Z obsežnejšim vključevanjem žensk v OS so morali v ZDA standarde za uniforme in zaščitno ter ostalo opreme prilagoditi, tako da sedaj ustrezajo osebam z antropometričnimi dimenzijami med petim centilom žensk in petindevetdesetim centilom moških. Ker so bile do sedaj ženske izključene iz bojnih nalog, zaenkrat še ni bilo treba prilagajati delovnih mest v bojnih letalih in oklepnih vozilih ter nekaterih drugih bojnih sistemih. Zaradi izredno visokih stroškov preoblikovanja dimenzij navedenih delovnih mest bo treba izvesti natančno analizo stroškov in koristi, ki bo odgovorila, ali je takšen poseg sploh primeren. Nekoliko drugače je z oblikovanjem novih oborožitvenih sistemov. Tako naj bi bili pri oblikovanju novega lovskega letala F-22 že upoštevali antropometrična izhodišča, ki ne bi omogočala uporabe sistemov samo posameznikom zunaj 5. do 95. spolno nevtralnega centila (Binkin, 1993: 55–56).

Antropometrične razlike med moškimi in ženskami pa ne zmanjšujejo operativnih sposobnosti in ne povzročajo stroškov njihove prilagoditve za spolno nediferencirano uporabo samo pri zahtevnejših oborožitvenih sistemih. Tako varnostni predpisi za uporabo lahkega protiletalskega raketnega sistema Stinger zahtevajo, da je zadnji del lanserja vsaj 30 inčev nad tlemi, da preprečimo nevarno delovanje izhodnih plinov. Za varno izstrelitev rakete pod kotom 40 stopinj je tako zahtevana ramenska višina strelca vsaj 53 inčev, čemur ustreza 95 odstotkov moških in samo 40 odstotkov žensk (Binkin, 1993: 55–56).

Znatni stroški nastajajo tudi zaradi prilagajanja predpisov in predvsem zaradi števila nadomestil, povezanih z nosečnostjo in materinstvom, upokojitvijo iz zdravstvenih razlogov in bolniškimi izostanki, ki so pri ženskah pogostejši (IMDE, 1993: 2947–2948; Adanić, Tatalović, 1993:

66, 71; Gasperini, 1995: 134). Dodatni stroški zaradi različnih nadomestil so pomembnejši v državah z obsežnejšimi OS, ker je v njih tudi veliko žensk (v absolutnem smislu), medtem ko so za manjše OS (v absolutnem smislu je v njih zelo malo žensk) pomembnejši dodatni stroški zaradi posebne opreme (majhne serije) in prilagajanja infrastrukture.

Fizične značilnosti žensk

Kljub temu, da razvoj tehnologije in vojaške tehnike zmanjšuje pomen fizične moči na sodobnem bojišču in tako zagotavlja ustrežnejše pogoje za večje vključevanje žensk v OS, tega ne smemo razumeti v smislu popolnega zmanjšanja pomena fizične sile v vojskah RID, ampak zgolj kot relativizacijo njenega pomena. Zato ne moremo zanikati in spregledati nekaterih fizičnih in psihičnih ter bioloških in socialnih dejavnikov, ki objektivno omejujejo (ne pa izničujejo) primernost žensk za opravljanje nekaterih še vedno fizično zahtevnih nalog v OS. Posebnosti v kopenski vojski oziroma nekaterih njenih rodovih (pehoti, inženiriji, artileriji ...) mnogim ženskam onemogočajo, da bi bile pri opravljanju določenih nalog v okviru vojaške službe v teh enotah enakovredne moškim. Moški imajo prednost pred ženskami predvsem zaradi:

- telesne strukture in
- značilnosti kardiovaskularnega ter respiratornega sistema⁷ (DEOMI, 1991: 17).

Zaradi navedenih fizičnih omejevalnih dejavnikov vsaka postavitev žensk v tako posebno delovno okolje, kot je vojska, postavlja edinstvene zahteve in standarde glede njihove fizične vzdržljivosti (Hoiberg, White, 1992: 515). Ob stalnih in vročih razpravah o fizični primernosti žensk za vojaško službo je treba omeniti, da so včasih razprave dokaj neargumentirane, saj pogosto fizični standardi za posamezne VED niso natančno opredeljeni ali pa niso dosledno upoštevani (Binkin, 1993: 26). Zaradi fizičnih razlik med moškimi in ženskami so morali v vojski ZDA nekatere standarde za ocenjevanje telesne pripravljenosti prilagoditi žen-

⁷ Jasnejšo predstavo o nakazanih zadržkih dobimo ob upoštevanju naslednjih znans-
tvenih ugotovitev, ki se nanašajo na *povprečne fizične značilnosti žensk* (Beck, 1980:
30; Binkin, 1993: 30; Maginnis, 1992: 28–29; Adanić, Tatalović, 1993: 66): (1) ženske
so nižje in lažje, (2) imajo šibkejši trup, (3) so za približno 10 % bolj nagnjene k de-
belosti, (4) imajo manjšo kostno maso, (5) v primerjavi z moškimi imajo za 45–50 %
manjšo mišično maso, (6) imajo manjšo kapaciteto pljuč ter (7) imajo manjše srce in
manjšo vsebnost hemoglobina v krvi. Zaradi navedenih razlik so *moški* (1) v pov-
prečju fizično močnejši, (2) imajo večjo eksplozivno moč, hitrost, metalne sposobno-
sti, (3) so boljši pri premagovanju višinskih ovir, (4) so 23 % vzdržljivejši in lažje pre-
našajo vročino, (5) pri urjenju dosegajo v povprečju 40 % večji uspeh v primerjavi z
ženskami, (6) za doseganje primerljivih rezultatov potrebujejo veliko manj vaj dvi-
govanja uteži, dolgih pohodov, teka ..., (7) svoje fizične in gibalne sposobnosti lahko
povečajo za 60 %, medtem ko jih ženske lahko samo za 24 %, (8) zaradi temperature
kože so manj občutljivi za nizke temperature.

skam.⁸ Mnogi menijo, da takšno prilagajanje fizičnih standardov daje ženskam napačne, precenjene predstave o njihovi fizični moči. Pri ponazoritvi takšnega mnenja je bil eden od nasprotnikov prilagajanja standardov precej nazoren: »Seveda je mogoče spremeniti pravila ameriškega nogometa, tako da ga bodo lahko igrale tudi ženske. Vse lepo in prav, dokler se ne bodo na igrišču srečale z Dallas Cowboys in bodo masakrirane« (Beck, 1980: 30). Deloma se moramo s tovrstnimi ugovori strinjati takrat, ko gre za vključevanje žensk v opravljanje nekaterih posebnih nalog, na primer izvidniških, diverzantskih ali zračnodesantnih. V splošnem pa se vse prepogosto pozablja, da sodobno bojevanje vse manj poteka v strelskih jarkih z nožem med zobmi. Zato pri delu z vojakinjami nikakor ne sme prihajati do neposrednega prenosa načel in izkušenj iz dela z vojaki.

Vprašanje o fizični primernosti žensk je pogosto napačno zastavljeno, saj ni pomembno, kako fizično močne so ženske ob vstopu v OS, ampak kako močne naj bi bile (DEOMI, 1991: 14). Prepogosto se torej pozablja tudi na to, da lahko ženske ob primerni fizični vadbi v znatni meri, čeprav nikakor ne povsem, nadomestijo zaostanek v fizičnih sposobnostih. V vojski ZDA so na primer izvedli poskus o fizičnih zmogljivostih žensk. Po šestih mesecih urjenja je vseh 41 prej slabo fizično pripravljenih žensk doseglo raven pripravljenosti moških, saj so zmogle preteči s 34-kilogramskimi nahrbtniki 3 kilometre in s 45-kilogramskimi nahrbtniki narediti na desetine počepov (Odnosi med spoloma ..., 1999: 42).

Zanimiv je primer nizozemskih OS, v katerih so za vse pripadnike sestavili enake standarde testov telesnih sposobnosti za tri funkcionalne skupine. Uradno ženske niso izključene iz katerekoli funkcije, vendar do sedaj večina ni izpolnila pogojev prve funkcionalne skupine (pehota, inženirstvo, oklepne enote). Manjši delež žensk je izpolnil pogoje druge funkcionalne skupine (topništvo, zveze). Vse druge naloge pa sodijo v tretjo funkcionalno skupino (Bukinac, 1995: 106). S takšno rešitvijo so:

1. ohranili načelo prostovoljnosti in enakih možnosti pristopa za ženske;
2. selekcionirali kandidatke in nediskriminacijsko preprečili sprejem tistih, ki ne bi izpolnjevale predpisanih fizičnih standardov;
3. se izognili nevarnosti, da bi različni standardi urjenja in usposabljanja v odvisnosti od spola zmanjšali ali celo ogrozili kohezivnost v enotah in njihovo učinkovitost ter
4. zagotovili zamenljivost vojakov in vojakinj pri opravljanju nalog tudi v fizičnem smislu.

⁸ Na letalski vojaški akademiji so morali na primer normirani čas teka na dve milji za ženske podaljšati za eno minuto, sicer bi se soočili z 81 % negativnim rezultatom pri kadetinjah. V neki drugi vojaški bazi morajo moški v dveh minutah opraviti 35 sklec, ženske pa samo 18 (Beck, 1980: 30). V nasprotju s prakso vojske ZDA morajo vse vojakinje v kitajskih OS zaradi razvoja skupne identitete, etike in primerljivih sposobnosti vseskozi enak proces vojaške socializacije kot moški (Xiaolin, 1993: 76).

Pri upoštevanju in vrednotenju fizičnih značilnosti žensk, ki lahko vplivajo na uspešnost opravljanja vojaške službe, so torej možni trije pristopi:

1. za vse pripadnike OS veljajo isti, po spolu nediferencirani fizični standardi (primer Kitajske), katerih dosledno izpolnjevanje je tudi pogoj za izvajanje posameznih nalog;
2. fizični standardi za izvajanje posameznih nalog v okviru OS so spolno diferencirani (primer ZDA);
3. posamezne naloge so razdeljene v funkcionalne skupine, za katere veljajo po spolu nediferencirani fizični standardi (primer Nizozemske).

Psihične značilnosti žensk

Poleg fizičnih ter širše bioloških značilnosti na vključevanje žensk v OS omejevalno delujejo tudi njihove psihične značilnosti in osebnostne poteze, ki resnici na ljubo deloma odražajo tudi kulturne stereotipe. To so tiste značilnosti žensk, ki jih vojaštvo tradicionalno sploh ne ceni, ker so nasprotno klasičnemu konceptu idealnega bojevnika.⁹

PSIHIČNE ZNAČILNOSTI ŽENSK	KLASIČNI KONCEPT IDEALNEGA BOJEVNIKA
toplina,	(fizična) agresivnost,
prijaznost,	dominantnost,
odprtost,	avanturizem,
plahost,	tekmovalnost,
zaupljivost,	višje aspiracije,
čustvenost,	težnja po lastni neodvisnosti,
manjša čustvena stabilnost,	težnja po manipuliranju z drugimi,
odvisnost,	dogmatičnost,
pasivnost,	drznost,
submisivnost,	netolerantnost,
sugestibilnost,	grobost.
ranljivost,	
introvertiranost, ¹⁰	
depresivnost,	
(fizična) neagresivnost.	

Povsem jasno je, da so moški v povprečju agresivnejši kot ženske. Vendar ne vemo zagotovo, ali so posamezniki z višjo stopnjo agresivnosti tudi bolj disciplinirani in učinkoviti vojaki (DEOMI, 1991: 19). Prej bi veljalo obratno, vsaj v netradicionalnih okoliščinah sodobnega bojišča. Seveda ta razlika ni samo posledica nepisanih kulturnih pravil in pričakovanj. Raziskave namreč kažejo, da so nekatere moške lastnosti poveza-

⁹ Preglednica je nastala ob upoštevanju ugotovitev, ki jih predstavljata IMDE (1993: 2948) in Musek (1995: 29–31).

¹⁰ To je nekoliko v nasprotju s pogostim mnenjem, da so ženske bolj družabne kakor moški. V resnici so nekoliko bolj usmerjene v svoj subjektivni, doživljajski svet (Musek, 1995: 29).

ne tudi s povsem biološkimi dejavniki, na primer z ravnijo moških spolnih hormonov. Testosteron naj bi neposredno vplival na agresivnost. Zelo verjetno je, da so tako moški kakor ženske že po svojih bioloških in fizioloških dispozicijah naravnani k vedenju, ki ga kulturni in socializacijski vzorci večinoma potrjujejo, le da ga morda v nekaterih primerih še potencirajo, v drugih pa morda tudi zavrejo (Musek, 1995: 30; DEOMI, 1991: 19).

V tem okviru je izredno zanimivo mnenje antropologinje Margaret Mead, ki meni, da je ženske, ki so bile vzgajane v potlačevanju agresivnega obnašanja, povsem neprimerno vključevati v ofenzivno vojskovanje. Po drugi strani je primernost njihovega vključevanja v obrambno vojskovanje precej manj vprašljiva, saj temelji na bioloških obrambnih mehanizmih za zaščito legla oziroma potomstva (Binkin, 1993: 36).

Pogosto je bila poudarjena tudi domneva, da naj bi bile ženske v stresnih situacijah opravilno manj sposobne od moških, čeprav za to ni trdnih dokazov. Po drugi strani pa obstaja cela vrsta dokazov, da so bile vojakinje povsem primerljive z vojaki tudi v okoliščinah skrajnih psiholoških pritiskov (DEOMI, 1991: 19).

Ob priznavanju številnih do sedaj predstavljenih razlik med spoloma se ob obravnavanju psihičnih značilnosti žensk zastavlja tudi vprašanje, kako je z razlikami v inteligentnosti. Ob mnogih predsodkih na tem področju je danes vendarle precej jasno, da kakih posebnih razlik med spoloma v inteligentnosti, torej splošni umski sposobnosti, ni. To pa velja samo za intelektualne sposobnosti oziroma inteligentnost nasploh. Ugotovljeno je namreč, da obstajajo bistvene razlike med spoloma pri posameznih sestavinah (vidikih) inteligentnosti. Medtem ko ženske dosegajo višje vrednosti pri besednih sposobnostih (razumevanje jezika in jezikovna produkcija), imajo moški boljše prostorske (razumevanje prostorskih odnosov) in matematične sposobnosti (Musek, 1995: 29). Ti dve dejstvi sta zaradi vse večje digitalizacije sodobnega bojišča zelo pomembni za učinkovito opravljanje vojaškega poklica, zato so moški, vsaj s teh dveh vidikov nekoliko v prednosti.

Z vidika psihičnih in osebnostnih lastnosti predstavljajo (tradicionalne) OS za ženske manj primerno ali celo zelo neprijazno okolje, kar dokazuje tudi podatek, da je v OS ZDA delež žensk s psihičnimi problemi za 400 % večji v primerjavi z enako starimi ženskami v civilnem okolju (Adanić, Tatalović, 1993: 66). Seveda moramo omenjeni podatek interpretirati zelo pazljivo. Vojaška organizacija je kljub obsežnim prilagoditvam in spremembam za ženske še vedno dokaj neprijazno okolje, v katerem so izpostavljene različnim nadlegovanjem in šikaniranjem, neprijaznim pogojem dela, družinskim pritiskom in obveznostim. Predvsem pa moramo upoštevati, da ženske svojih težav ne skrivajo v tolikšni meri kot moški in jih prej izrazijo. Vprašanje je, kakšni bi bili rezultati, če bi vrednotili tudi težavnost psihičnih problemov in ne samo njihove pogostosti.

Zdravstvene težave žensk

Manjša fizična in psihična primernost žensk za opravljanje vojaške službe se pogosto izražata tudi prek zdravstvenih težav. Na istih delovnih mestih v OS imajo ženske praviloma večje in pogostejše zdravstvene težave kot moški (Ballweg, Li, 1991: 227). Tudi Maginnis (1992: 29–30) predstavlja rezultate študije, po katerih so vojakinje bolj občutljive za zdravstvene probleme kot vojaki. Ženske so bolj dovzete za poškodbe, mentalne bolezni in prebavne motnje. Mnogo žensk ima tudi predmenstrualni sindrom, kar lahko negativno vpliva na funkcionalno sposobnost in učinkovitost vojaških enot, še posebej, če so te pretežno ženske. Gre predvsem za pojav nehotene sinhronizacije menstrualnega cikla žensk, ki dlje časa živijo v skupini, kar lahko privede do hkratne zmanjšane opravilne sposobnosti večjega dela vojaške enote (DEOMI, 1991: 17).

Razmeroma visoka stopnja bolniških izostankov pri ženskah je bil eden od najpomembnejših razlogov proti večjemu vključevanju žensk v ameriško vojsko, kar je pogost argument tudi v drugih OS. Med drugo svetovno vojno, leta 1943 so v vojski ZDA ugotovili, da je bil delež obolenj pri ženskah za 35 odstotkov večji kot pri moških. Ženske so bile za 70 odstotkov bolj dovzete za prehlad kot moški in odstotek obolenosti za grižo je bil dvakrat večji kot moški. Po drugi strani so moški bolj dovzetni za resnejše bolezni, kot so pljučnica ter bolezni srca in ožilja, pa tudi zdravljenje obolenj, ki niso bila neposredna posledica bojevanja, je bilo veliko daljše (Hoiberg, White, 1992: 516; Majcen, 1995: 140). S povečevanjem deleža žensk v OS ZDA v 70. letih je bilo ponovno opaziti, da so bile skoraj za vse diagnostične kategorije ženske hospitalizirane v večjem številu kot moški (Hoiberg, White, 1992: 517). Tudi izkušnje iz zalivske vojne potrjujejo manjšo zdravstveno odpornost vojakinj. Desetina žensk, ki so bile predvidene za sodelovanje v tej vojni, ni bila vključena v intervencijo zaradi zdravstvenih težav, v polovici primerov zaradi nosečnosti. Na drugi strani sta zaradi zdravstvenih razlogov izpadla samo 2 odstotka moških. Od tistih, ki so bili poslani na bojišče, se je zaradi medicinskih razlogov predčasno vrnilo 2,5 odstotka vojakinj in 2 odstotka vojakov (Binkin, 1993: 21).

Nasprotniki obsežnejšega vključevanja žensk v vojaško službo so se pogosto sklicevali tudi na njihovo odsotnost zaradi porodniškega dopusta in negovanja otrok.¹¹ Dejansko je bil najbolj pogost vzrok za bolniško odsotnost pri vojakinjah v ZDA nosečnost in s tem povezana porodniška doba. Vendar je odstotek odsotnosti zaradi nosečnosti v obdobju od leta 1973 do leta 1987 upadel, čeprav je od leta 1975 z zakonom urejeno, da nosečnost vseeno dovoljuje ženski, da ostane v stalni sestavi (Hoiberg, White, 1992: 519–520; Majcen, 1995: 140).

¹¹ Težave zaradi odsotnosti žensk zaradi nosečnosti po drugi strani relativizira dejstvo, da v primerjavi z moškimi nikoli nimajo toliko problemov, ki so povezani z narkomanijo, alkoholizmom ali nedisciplino (IMDE, 1993: 2947–2948).

Na zdravstveno stanje žensk, ki opravljajo vojaško službo, lahko pomembno vpliva tudi njihov zakonski stan. Poročene vojakinje imajo namreč manj zdravstvenih težav kot njihove samske, razdružene ali ločene kolegice. Pomembno je tudi število otrok. Materinstvo je v pomembni pozitivni korelaciji z zdravstvenim stanjem vojakinj, vendar se ta vpliv zmanjšuje in celo popolnoma spremeni z naraščanjem števila otrok. Gotovo pa so najmanj primerne za vojaško službo matere samohranilke. Te so obremenjene z večjo odgovornostjo in zahtevami otrok (Ballweg, Li, 1991: 228, 245), zaradi česar je lahko njihov prispevek vojaški organizaciji precej manjši, kot bi bil sicer.

Kljub vsemu naštetemu moramo pri razmišljanju, zakaj ženske v OS niso vključene v večjem obsegu, ugotoviti, da gotovo ni najhujši problem njihova fizična in psihična (ne)primernost ter zdravstvene težave. Pomembnejši so gotovo odnos javnosti do tega vprašanja, etični problemi, ki se navezujejo na vključevanje žensk v OS, vrednote samih žensk ter nenazadnje tradicija in v nekaterih državah tudi zakonodaja, ki ne predvideva vstopa žensk v OS ali ga celo onemogoča.

Starševstvo in družinsko življenje

Usklajevanje zasebnega življenja v prostem času in institucionaliziranega življenja v delovnem okolju je pogosto težko in celo nerešljivo. Težko je namreč doseči zadovoljiv kompromis med zahtevami delodajalca in delojemalca, še posebej, če gre za razmerje med zahtevami civilnega in vojaškega okolja. Vojaško življenje zahteva, tako kot družinsko, veliko predanosti, lojalnosti, časa in energije. Za razliko od moških se vojakinje v večji meri soočajo s konfliktnimi zahtevami vojaške organizacije na eni strani in zahtevami, ki izhajajo iz njihove družinske vloge (mož, otroci), na drugi strani. Zaradi tega prihaja do preobremenjenosti in konfliktnosti vlog, čemur se je zelo težko izogniti (Ballweg, Li, 1991: 228–230, 244). Ta problem postane še posebej pereč ob prehodu na poklicno popolnjevanje, ko občutno naraste splošni delež poročenega vojaškega osebja tudi v večinski ne(pod)častniški kategoriji.

Ženske ne igrajo samo bipolarne vojaško-civilne vloge, kot je bilo (pre)dolgo poudarjano, ampak lahko govorimo kar o multipolarnosti vlog, ki jih opravljajo. Hoiberg in White (1992: 518) pripisujeta slabše zdravstveno stanje vojakinj prav njihovi razpetosti med vojaško vlogo in različnimi civilnimi vlogami (matere, žene, negovalke staršev ...). Tako je denimo odstotek neporočenih žensk med vojakinjami bistveno višji kakor med njihovimi civilnimi kolegicami iste starosti ali med njihovimi vojaškimi kolegi. Materinstvo je preizkušnja tudi za druge zaposlene ženske, toda pri vojakinjah je dodatno obremenjeno s pogosto celodnevno ali večdnevno odsotnostjo in z nočnim delom (Jelušič, 1995: 9). Zato imajo ženske v vojski, v primerjavi s civilistkami enake starosti, tudi manj otrok (Bauwens, 1995: 123–124). Povsem objektivno je še mogoče kombi-

nirati vlogi vojakinje in žene, nikakor pa ni mogoče brez določenih prilagoditev in privilegijev uspešno uskladiti vloge vojakinje in matere. Ob opazovanju kombinacije vojakinja – mati hitro ugotovimo, da je ženska v eni od obeh vlog toliko omejevana, da najbrž ne opravičuje več obstoja omenjenega funkcionalnega para. Zato se zelo resno zastavlja vprašanje, ali ima kakšen poseben smisel v vojsko vključevati ženske, če so s tem prikrajšane za sorazmerno normalno uresničitev njihovega primarnega biološkega poslanstva, to je materinske vloge oziroma rojevanja in vzgoje otrok.

Prav odsotnost žensk iz vojaških enot zaradi nosečnosti in materinstva, problemi samohranilk in zahteve po otroškem varstvu, ki naj bi ga zagotavljale OS, so dodatne težave, ki spremljajo vključevanje žensk v OS in v bistvu izhajajo zgolj iz njihovih fizioloških in širših bioloških značilnosti (Thomas, 1978: 693; Moskos, 1979: 141). Ocenjujejo, da je v vojski ZDA v vsakem trenutku nosečih več kot 8 odstotkov vojakinj, od katerih jih vsaj polovica ni poročenih (Beck, 1980: 32). Nosečnice seveda ne sodijo na bojno polje, vendar to še ni razlog, zaradi katerega bi jim lahko oporekali primernost za vojaško službo. Konec koncev nosečnost predstavlja določeno breme za kateregakoli delodajalca, vendar ga lahko zmanjša s primerno zaposlovalno politiko, ki ni nujno diskriminacijska do žensk. Poleg tega je veliko žensk zaposlenih tudi v policiji, kjer se vse pogosteje srečujejo z skrajno nevarnimi situacijami, vendar vprašanje primernosti policistk ni nikoli doseglo takšnih razsežnosti, kot v primeru vojakinj. Poleg tega vse ženske v času vojaške službe niso noseče, v času nosečnosti se razlikujejo glede opravilne sposobnosti, nosečnost traja sorazmerno kratek čas, v vojski pa konec koncev obstajajo tudi delovna mesta, na katerih nosečnost ni tako moteča (DEOMI, 1991: 17).

Še posebej velike probleme, ki so povezani z varstvom in skrbništvom otrok, povzročata veliko število samohranilcev (samskih ali ločenih). Zato morajo samohranilci na primer podpisati, da so določili skrbnika za svoje otroke, če bi bili mobilizirani ali v spopadu celo ubiti. Nekatere vojakinje se zaradi neuspešnega iskanja varuške celo niso mogle udeležiti vojaških vaj (Beck, 1980: 33). V zalivski vojni je v OS ZDA sodelovalo kar precej samohranilcev, ki so se jim izjalovili skrbniški načrti. Kljub takim težavam bodo samski starši še naprej iskali zaposlitev v vojski, predvsem zaradi rednega zaslužka in ugodnosti (Maginnis, 1992: 31). Nekoliko presenetljivo pri tem je, da to ni predvsem problem vojakinj, saj je na primer v vojski ZDA veliko več samohranilcev kot samohranilk¹² (Harris, 1997: 26).

Vprašanje materinstva, še posebej samohranilk, vzbudi večjo pozornost javnosti, ko je večje število vojakinj poslano na območje bojev. K temu seveda prispevajo predvsem mediji, ki se v takih primerih pod

¹² Od vsega osebja v profesionalni/poklicni vojaški službi v ZDA je 3 % (67 000) samohranilk in samohranilcev, od katerih je kar 60 % moških (Binkin, 1993: 50).

udarnimi naslovi »Mama gre v vojno« radi razpišejo o možnih »vojnih sirotah«¹³ (Binkin, 1993: 49).

Varstvo in skrbništvo za otroke ni samo problem samohranilcev. OS bi morale zaradi posebnosti dela organizirati posebne oblike varstva otrok zaposlenih. Pri tem mislimo predvsem na primere, ko so starši vojaki:

- zaposleni v vojaških enotah, ki so oddaljene od kraja bivališča;
- odsotni zaradi nočnega dela;
- odsotni ves dan zaradi dežurstev in
- odsotni več dni zaradi vojaških vaj.

To velja še posebej za otroke samskih staršev in za otroke, katerih oba starša sta zaposlena v vojski. Nerešeno varstvo otrok lahko zelo obremeni starše, ki so zaposleni v vojski, še posebej ženske, kar bistveno vpliva na zmanjšanje njihove motiviranosti in bojne pripravljenosti.

Precej pomemben in zelo poseben problem vključevanja žensk v OS predstavljajo vojaške družine. Čeprav je le manjši delež žensk, ki so vključene v OS ZDA, poročenih, je večina teh poročena z vojaki oziroma častniki OS (Segal, Haag, 1993, predavanje v okviru ERGOMAS-a). Omenjeno stanje ni samo značilnost OS ZDA, ampak lahko podobno zakonitost pri sklepanju zakonskih zvez opazimo v vseh poklicnih OS. To niti ni presenetljivo, saj imajo ženske, ki se odločijo za vojaški poklic, posebno osebnostno strukturo, ki je načeloma redko združljiva z osebnostno strukturo moškega, ki ni provojaško usmerjen. Hkrati vojakinje preživljajo veliko časa v okviru vojaških institucij, tako da je že zgolj zaradi tega bolj verjetno, da si bodo našle partnerja znotraj OS.

Tako sklepanje zakonskih zvez ima svoje pozitivne in negativne strani. Pozitivno je prav gotovo to, da oba partnerja natančno poznata značilnosti in logiko zaposlovanja v OS, zato lažje razumeta partnerjevo pogosto in tudi dolgotrajno službeno odsotnost. Tudi socialno-ekonomska varnost takih družin je stabilna in sorazmerno velika. Zaplete pa se pri vprašanju varstva otrok, saj delo v OS pogosto ni urejeno v obliki ustaljenega urnika, ki bi omogočal izmenično prisotnost staršev ob otrocih. Posebej zapleteno postane premeščanje na nove dolžnosti, ki je lahko povezano tudi s selitvijo na povsem drug konec države. To pa je v OS pogosto prej pravilo kot izjema. V primeru nekaterih velikih sil potekajo selitve tudi na globalni ravni, v zadnjem času, ko se število in obseg operacij v podporo miru povečujeta,¹⁴ pa se s tem problemom intenzivneje srečuje-

¹³ V zalivski vojni je sodelovalo več kot 26 000 samohranilcev, od katerih je bilo več kot 4000 žensk. Med 375 žrtvami je bilo 6 samohranilcev, med njimi ena ženska (Binkin, 1993: 50–51).

¹⁴ Poudarek se je z vodenja vojn prenesel na operacije v podporo miru, kar je povečalo tudi možnost dodatnega in obsežnejšega vključevanja žensk v OS, saj več sekundarnih nalog, kot so ekonomske in socialne, ki so tradicionalno ženska poklicna področja, omogoča prav večje vključevanje žensk (Elster, 1987: 78–79; IMDE, 1993: 2949; Harris, 1997: 25).

jo tudi manjše države. Pri tem je v družinah, kjer sta oba partnerja vojak, pogosto težko najti ustrezno premestitev za oba, kar privede do pogostega ločevanja družin in iz tega izhajajočih družinskih problemov.

Tudi če je skupna preselitev mogoča, je to lahko, še posebej v večjih državah ali celo multikulturnih družbah, ki so notranje zelo heterogene, precej velik kulturni šok, ki so mu izpostavljeni predvsem otroci teh družin. Prav opisani problemi po našem mnenju precej zmanjšujejo odločanje za vstop v OS, še posebej pri ženskah. Ti problemi v manjših ali majhnih državah, na primer v Sloveniji, zaradi sorazmerno majhnih razlik med družbenimi mikrookolji, niso tako veliki. Zato lahko sklepamo, da kljub pomembnosti za odločanje o vstopu v OS v manjših in kulturno bolj homogenih državah niso tako pomembni, kot v večjih in notranje bolj heterogenih družbah.

Ob razmišljanju o večjem vključevanju žensk v OS bo zato treba v prihodnje nameniti več pozornosti prav uravnoveženju vojaških in družinskih vlog. Mnoge države že spreminjajo politiko do vojaških družin, ki vključuje predvsem spremenjen odnos do nosečnosti, zagotavljanje varstva za otroke in še nekatere druge spremembe, ki naj bi olajšale vojaško službo (IMDE, 1993: 2948–2950).

Odnosi med spoloma in spolno nadlegovanje

Dlje kot se ukvarjamo s proučevanjem vojaške organizacije z vidika sociologije vojske, bolj očitno postaja, da lahko povsem upravičeno govorimo o trendnih temah, ki v določenem obdobju pritegnejo pozornost večine znanstvenikov s tega področja. V zadnjih nekaj letih je ena od takih tem tudi spolno nadlegovanje v OS, ki je poleg znanstvenikov pritegnila tudi pozornost medijev.¹⁵

Ob vsej pozornosti, ki je v zadnjem času namenjena spolnemu nadlegovanju, bi lahko sklepali, da je obravnavani pojav sorazmerno nov, kar pa seveda ne drži. Spolno nadlegovanje je nedvomno že dolgo sestavni del družbenega življenja,¹⁶ le da je v preteklosti prevladujoča struktura vrednot vplivala na prikrivanje in zanikanje njegovega obstoja. Intenzivno spreminjanje družbenih vrednot in vse večja enakopravnost žensk sta privedla do tega, da spolnega nadlegovanja ni več treba dovoljevati in sprejemati kot nekaj normalnega, ampak se nanj vse bolj gleda kot na odklonilen pojav, ki je tudi sankcioniran.¹⁷

¹⁵ Zelo verjetno so mediji prvi izpostavili problem spolnega nadlegovanja v OS, znanost pa je pokazala večje zanimanje zanj šele potem, ko je bil ta pojav deležen tako velike pozornosti.

¹⁶ Vsakdanji pojav medčloveških odnosov na delovnem mestu je tudi spolno obnašanje, ki se razteza od prijateljskih in sproščujočih, sporazumnih do bolj ali manj nasilnih oblik (Jogan, 2000: 589–590).

¹⁷ Eden ključnih problemov vključevanja žensk v OS v zadnjem desetletju je spolno nadlegovanje. Leta 1988 in 1995 sta bili narejeni študiji o spolnem nadlegovanju v

Temu pojavu namenjajo veliko pozornosti v delovnem okolju, še posebej v odnosu nadrejeni – podrejeni, ki lahko zaradi posebnosti vodstveno-izvajalskega odnosa privede do hudih zlorab. V tem primeru je okolje vojaške organizacije, zaradi (1) neuravnoteženosti spolne strukture in (2) posebnosti poveljevalnega odnosa, ki razmerje nadrejeni – podrejeni privede do skrajnosti, še bolj ugodno za razraščanje pojava spolnega nadlegovanja. Zato ni naključje, da javnost posebno pozornost posveča prav pojavu spolnega nadlegovanja v OS.

Z vstopom žensk v OS se pojavljajo tudi zapleti socialnega tipa, ki zahtevajo revizijo odnosov med obema spolnima skupinama (Gasperini, 1995: 134). Socialni problemi na delovnem mestu so praviloma posledica dejstva, da so ženske v vojski pripadnice manjšine. Zakonitosti razmerja med nadrejeno večino in podrejeno manjšino so kajpada značilne tudi za druge velike družbene sisteme, na primer za policijo, ali za korporacije in velika podjetja (Jelušič, 1995: 10). Seveda je njihov položaj v vojski povsem svojevrsten in veliko težji. Poleg okolja, objektivno neprijaznega do žensk, kar je posledica narave vojaškega poklica in vojaške organizacije, se pojavljajo tudi problemi na simbolni ravni, ki izhajajo iz vdora žensk v eno najsvetejših moških institucij.

Ob vključevanju žensk v tradicionalno izključno moško delovno okolje se soočamo z večdimenzionalnostjo zapletenosti odnosov med nasprotnima spoloma (Thomas, 1978: 693; Moskos, 1979: 141). Ko želijo vojakinje hkrati izpolnjevati vojaško vlogo in vlogo ženske, se soočijo z dvema konfliktnima tradicijama, in sicer z rezultati ženske socializacije in s tradicionalno moško vojaško kulturo. Zaradi tega morajo vojakinje, še posebej tiste na netradicionalnih ženskih dolžnostih, skozi proces radikalne adaptacije (Ballweg, Li, 1991: 227), mogoče celo resocializacije. Ker ženske v vseh OS še vedno predstavljajo manjšino, so vojakinje, tako kot to velja za manjšine v kateremkoli družbenem okolju, izpostavljene asimilacijskim pritiskom večine, ki jo v našem primeru predstavljajo moški. Vendar je treba dodati, da dolgotrajnejša kot je vključenost žensk v OS, manjši so problemi med spoloma, še posebej, če (1) ženske predstavljajo večji delež osebja v OS in (2) če uradna politika podpira sodelovanje ter soodvisnost med spoloma v OS (IMDE, 1993: 2948).

Gotovo morajo ob vstopu v vojsko adaptirati in/ali resocializirati tudi moški, čeprav je ta proces pri njih v splošnem manj konflikten. Seveda sta zapletenost in konfliktnost tega procesa ob prisotnosti žensk bistveno večji. Spremembe so potrebne v obeh spolnih skupinah, če hočemo v tako drugačnem okolju, kot je vojaško, graditi kolikor toliko nekonfliktno in produktivno delovno vzdušje.

ameriški vojski. V prvi je kar 64 odstotkov anketiranih vojakinj poročalo o spolnem nadlegovanju. Leta 1995 je delež žensk, ki so prijavile takšno vedenje, padel na 55 odstotkov. Kljub zmanjšanju je v vojski ZDA za spolno nadlegovanje še vedno v veljavi politika »ničelne tolerance« (EOO, 1997: 15).

Pogosto pa proces profesionalne adaptacije (resocializacije) v ne več izključno enospolnem (moškem) okolju ni uspešno zaključen, še posebej pri moških. Po nekaterih trditvah (DEOMI, 1991: 18) pri vključevanju žensk v vojaške enote ni problematična njihova nesposobnost, ampak nesposobnost vojakov, da bi se prilagodili spremenjenim okoliščinam. Thomas (1978: 691) meni, da nekateri moški nikakor ne morejo ločevati med žensko kot seksualnim objektom in žensko kot profesionalnim sodelavcem. Ti moški hočejo, da je ženska ženska in se neugodno počutijo ob misli, da bi jo morali obravnavati kot tovariša na delovnem mestu. To (lahko) vodi v izražanje moške premoči nad ženskami v OS tudi na zelo »tradicionalističen« način – z zlorabo njihovih teles¹⁸ (Jogan, 1995: 25). To niti ne preseneča, saj je bila vojaška organizacija že od nekdaj okolje, v katerem je bil seksizem institucionalno podprt (Firestone, Harris, 1994: 40). Tudi raziskave kažejo, da je delež nadlegovanih žensk v tipično moških dejavnostih višji kot v spolno mešanih ali feminiziranih. Do spolnega nadlegovanja torej prihaja zlasti v tistih okoljih, kjer prevladujejo moški. Ti namreč težijo k seksualizaciji, v tipično ženskih okoljih pa prevladujejo težnje po aseksualnosti (Jogan, 2000: 592, 595).¹⁹ Spolno nadlegovanje žensk se pogosto pojavlja v za ženske netradicionalnih poklicnih okoljih tudi kot oblika maščevanja za njihov vdor v tradicionalno moško okolje (EOO, 1997: 15).

Leta 1988 je bila v ZDA opravljena študija o ženskah v vojski, ki je pokazala, da je spolno nadlegovanje resen problem v vseh zvrsteh vojske. Preventivni institucionalni naporji so bili sicer veliki, ne pa tudi povsem učinkoviti (Firestone, Harris, 1994: 25). Poleg tega raziskovalni rezultati kažejo, da med posameznimi kategorijami žensk v OS praviloma ni nobenih bistvenih razlik glede spolnega nadlegovanja. Podčastnice in častnice so temu enako izpostavljene kakor navadne vojakinje. Prav tako ni razlik med poročenimi in samskimi ali med ženskami v operativnih enotah ali enotah za podporo (Bauwens, 1995: 127–128).

Pravo predstavo o razširjenosti spolnega nadlegovanja je težko dobiti vsaj iz naslednjih razlogov:

1. ni enoznačne definicije vedenja, ki ga lahko v različnih družbenih okoljih nedvoumno opredelimo kot spolno nadlegovanje;
2. pogosto so najekstremnejše oblike spolnega nadlegovanja, na primer posilstva, še vedno zamolčane zaradi osebnih razlogov nadlegovanih;

¹⁸ Zgled za zadnjo prakso je lahko škandal na znameniti ameriški vojaški akademiji West Point, ko so bile kadetkinje deležne spolnega nasilja (o tem so poročala množična občila, na primer Dnevnik, 3. 1. 1994, str. 12: »Kadetkam otipavali prsi«) (Jogan, 1995: 25).

¹⁹ Leta 1991 je v vojaški mornarici ZDA 74 odstotkov žensk doživelo eno ali več oblik spolnega nadlegovanja. Tudi ženske, ki so zaposlene v prometu, doživljajo v primerjavi z uradnicami veliko več spolnega nadlegovanja (60 % : 6 %). Višje stopnje so bile dokumentirane tudi za ženske, zaposlene v policiji (Jogan, 2000: 592).

3. spolno nadlegovanje pogosto ni prijavljeno zaradi strahu nadlegovanih, da bi nadlegovalci izvajali sankcije;
4. velikokrat se s sklicevanjem na spolno nadlegovanje pretirava in manipulira;
5. prag, ki ločuje še sprejemljivo spolno konotirano vedenje od nesprijemljivega je pri različnih ljudeh različno visok.

V večini raziskav v ZDA uporabljajo definicijo, ki jo je Komisija za enake zaposlitvene možnosti (Equal Employment Opportunity Commission – EEOC) opredelila kot delovni model. Ta definicija vsebuje dve kategoriji nadlegovanj: (1) »quid pro quo« zahteve, ki so povezane s pogojevanim zaposlovanjem, in (2) zahteve v delovnem okolju. Slednje je lahko po svoji naravi (1) sistemsko (zaradi narave dela in delovnega okolja) ali (2) individualizirano oziroma osebno (Firestone, Harris, 1994: 25).²⁰

M. Jogan (2000: 591; po Kozmik, 1999: 75) navaja naslednjo splošno definicijo spolnega nadlegovanja, na kateri temeljijo *Pravila ravnanja za ukrepanje proti spolnemu nadlegovanju*, ki jih je 1993 sprejela Komisija EU. »Spolno nadlegovanje pomeni nezaželeno ravnanje spolne narave ali drugo ravnanje, temelječe na spolu, ki ogroža dostojanstvo žensk in moških na delovnem mestu; vključuje nezaželeno fizično, verbalno ali neverbalno ravnanje.«²¹

J. Firestone in Harris (1994: 25–26) še posebej opozarjata, da je težko določiti, kakšno vedenje je z vidika pojava spolnega nadlegovanja na delovnem mestu še sprejemljivo in kakšno je že problematično. Večinoma velja, da je nelegitimno in nesprijemljivo tisto vedenje, ki ga lahko opre-

²⁰ Ista avtorja (1994: 31) sta ob raziskovanju spolnega nadlegovanja v OS ZDA anketirancem z naslednjimi opredelitvami predstavila, kaj spada v kategorijo spolnega nadlegovanja:

Raziskava obravnava spolno konotirano govorjenje in obnašanje, ki sega od običajnih opazk (kot na primer »Mary (ali Joe) je danes seksi«) do spolnega napada in spolne zlorabe. Včasih je lahko takšno spolno konotirano govorjenje in obnašanje razumljeno kot spolno nadlegovanje, včasih pa tudi ne.

Določeno *nepovabljenost* in *neželenost* spolno konotirano govorjenje in obnašanje je lahko razumljeno kot spolno nadlegovanje. Primeri so naslednji: (1) poskus ali celo uredništev spolnega napada in spolne zlorabe, (2) neželeno, nepovabljenost izsiljevanje spolnih uslug, (3) neželeno, nepovabljenost dotikanje, naslanjanje, stiskanje v kot, ščipanje, (4) neželeno, nepovabljenost spolno sugestivno spogledovanje, namigovanje ali govorica telesa, (5) neželeno, nepovabljenost pisanje nesposodobnih pisem, telefoniranje ali vsiljevanje gradiva s spolno vsebino, (6) neželeno, nepovabljenost izsiljevanje zmenka, (7) neželene šale, pripombe ali vprašanja s spolno vsebino, (8) neželeno, nepovabljenost klicanje in vzklikanje s spolno vsebino ter (9) neželeni, nepovabljeni poskusi vašega vključevanja v kakršnokoli obliko spolno usmerjene aktivnosti.

Zrtve spolnega nadlegovanja so lahko moški in ženske.

Nadlegovalci so lahko tako moški kot ženske.

Ljudje lahko spolno nadlegujejo osebe istega spola.

²¹ Posamezni tipi nadlegovanja – fizični, verbalni in neverbalni – so podrobneje razčlenjeni in predstavljeni v M. Jogan, 2000: 591.

delimo kot »nepovabljeno« in/ali »neželeno«. ²² Po njunem mnenju je mogoče spolno nadlegovanje na delovnem mestu predstaviti s pomočjo treh modelov. ²³

1. *Biološki ali naravni model (individualna raven)*. Spolno nadlegovanje izhaja iz naravne privlačnosti med moškimi in ženskami. Spolni nagon pri moških je močnejši kot pri ženskah, zato je pogostejše spolno agresivno vedenje moških do žensk kot pa obratno. Nekoliko drugačna je razlaga, po kateri je spolni nagon pri moških in ženskah primerljivo močan, zato naj bi bilo o spolnem nadlegovanju sploh nesmiselno govoriti. Omenjeni model obravnava spolno obnašanje na delovnem mestu kot povsem običajno.
2. *Sociokulturni model (družbena raven)*. Naučene vloge spolnega obnašanja omogočajo predvidljivost vzorcev nadlegovanja. Spolno nadlegovanje je utemeljeno na različni porazdelitvi moči in statusa med moškimi in ženskami, s čimer so moški spodbujeni, da delujejo spolno agresivno, ženske pa so zaradi tega spolno submisivne. Spolno nadlegovanje je torej posledica socializacijskih vplivov, ki moške in ženske »učijo« svojevrstnega obnašanja. Spolno nadlegovanje je po mnenju feministov odraz patriarhalnega sistema. Odnosi med spoloma, ki žensko opredeljujejo predvsem kot spolni objekt, legitimizirajo in ohranjajo prevlado moških na ekonomskem in političnem področju.
3. *Organizacijski model (organizacijska raven)*. Način organizacije spodbuja spolno nadlegovanje oziroma omogoča posameznikom, da izkoriščajo svoj položaj v organizaciji. Po tej razlagi so žrtve spolnega nadlegovanja večinoma ženske, saj imajo ponavadi manjši del organizacijske moči kot moški.

Mnogi avtorji (Hoiberg, White, 1992: 516; Firestone, Harris, 1994: 28; Jogan, 2000: 598, po Welsh, 1999: 183) ugotavljajo, da spolno nadlegovanje pomembno vpliva na zdravje žensk. Negativne zdravstvene posledice spolnega nadlegovanja se zaradi anksioznosti, depresivnih stanj, motenj spanca, povečanja stresa in slabšega samozaupanja in samopodobe kažejo v slabšem psihofizičnem stanju nadlegovanega. Zaradi tega lahko nastajajo tudi veliki neposredni stroški zaradi morebitne potrebe po psihiatrični ali celo medicinski oskrbi. Vsekakor pa za organizacijo, v kateri je prišlo do pojava spolnega nadlegovanja, niso zanemarljivi tudi posredni stroški zaradi zmanjšanja delovne sposobnosti in produktivnosti nadlegovanega, manjše produktivnosti, znižanja morale, zmanjšanja zadovoljstva z delom, odsotnosti z dela in mogoče celo prekinitve delovnega razmerja s strani nadlegovanega.

²² Pomembno vprašanje je, kako razlikovati med želenim in neželenim spolnim obnašanjem. Pri določanju te razlike namreč ne obstajajo neka obče sprejeta natančna objektivna merila, temveč je razlikovanje v veliki meri odvisno od subjektivne ocene vpletenih oseb (Jogan, 2000: 590, 593).

²³ Več o omenjenih modelih glej tudi v Jogan, 2000: 601–605.

Vprašanje spolnega nadlegovanja v OS postane še posebej pereče, če so vključene osebe različnih rangov oziroma činov, saj lahko pojav pristranosti v odnosih med nadrejenimi in podrejenimi močno načne verodostojnost poveljujočih in posledično učinkovitost linije poveljevanja (Binkin, 1993: 42).

Spolno nadlegovanje vsekakor predstavlja pomemben problem, ki spremlja vključevanje žensk v OS in je medijsko zelo zanimiv. Vendar prav zaradi izjemne pozornosti javnosti obstaja nevarnost, da bi ga preveč poudarili in po zgledu lova na čarovnice začeli precenjevati njegovo pomembnost. Gotovo se pri obvladovanju tega pojava ne kaže omejevati na izpostavljanje posameznih primerov in kaznovanje njihovih povzročiteljev, ampak je treba energijo vlagati predvsem v preventivno delo. Tako na primer M. Jogan (2000: 593; po Gruber, 1998: 305) navaja, da je mogoče zmanjšati spolno nadlegovanje z uresničevanjem politike ozaveščanja (npr. pamfleti, plakati, izobraževalni programi ...), kar spodbuja prijavljanje takšnih dejanj in ukrepanje zoper storilce. Ob takšnem pristopu so uspeli v vojski ZDA zmanjšati delež žensk, ki so doživele katero koli obliko spolnega nadlegovanja, od 64 odstotkov (1988) na 55 odstotkov (1995).

Morala, kohezija in učinkovitost vojaških enot

Obsežnejšemu vključevanju žensk v OS pogosto poleg javnega mnenja nasprotujejo tudi vojaki, ki vključevanje žensk običajno razumejo predvsem kot provokacijo (Ridart, 1987: 92). Poleg tega lahko ženske v vojaški enoti deprivirajo moške, ker jim kažejo, da vojaška služba ni tako težka, da je ne bi zmogle opravljati tudi ženske (DEOMI, 1991: 17). Prisotnost žensk v vojaški, predvsem bojni enoti, je vsekakor moteča, saj moški nanje praviloma gledajo kot na outsiderje. Po mnenju mnogih lahko moške pri izpolnjevanju naloge moti (1) težnja, da zaščitijo ženske, (2) tekmovanje za spolne partnerje ali (3) nepripravljenost podrediti se ženski avtoriteti (IMDE, 1993: 2948; DEOMI, 1991: 19). Napačna predstava o ženskah kot grožnji morali in koheziji v veliki meri temelji tudi na njihovi vlogi kot sredstvu, ki so ga v zgodovini moški uporabljali za izkazovanje svoje moči v odnosih do drugih moških²⁴ (Jogan, 1995: 21).

S. Greenberg (1990: 20) je bolj neposredna in meni, da bi ženske oslabile bojne enote, ker bi ovirale rituale »moškega povezovanja«. Moški bi

²⁴ V tem smislu moramo razumeti tudi množična posilstva žensk »nasprotnega tabora« v vojnah: gre za spopad med moškimi, za zadnje dejanje zmage nad »sovražnikom«, za dokaz, da premagani res nima več nikakršne moči razpolaganja s pomembnimi viri (Jogan, 1995: 21). V vojnah, kjer je množično posiljevanje žensk pogost pojav, je to simbol popolnega poraza zaščitniške vloge domačih moških (Jelušič, 1995: 9). Najnovejši primer takšnega razmišljanja in ravnanja predstavlja vojna v Bosni in Hercegovini, kjer so bila srbska posilstva tipični mehanizem za zmanjševanje vojaške samopodobe in sposobnosti moških na bojnjaški strani.

v boju predvsem hoteli zaščititi ženske ali bi se zaljubljali vanje, namesto da bi z njimi vzpostavljali tovariške odnose. Navaja izjavo narednice Elizabeth Hope, sodelovala je v invaziji na Panamo, in meni, da je »moški instinkt predvsem zaščititi žensko, ne pa samega sebe. Ženske na bojni črti bi samo zapletle bojno situacijo.« Vendar so empirične raziskave pokazale, da je domnevni prehod moških v kriznih situacijah v zaščitniško vlogo, namesto da bi se bojevali, zato ker hočejo pomagati ženskam, samo moški izgovor pred tekmicami, ter da kohezija skupine in bojna pripravljenost zaradi navzočnosti žensk ne trpita. Bojna pripravljenost je odvisna od tega, kako dobro posameznik v skupini opravi svojo vlogo (Jelušič, 1995: 10). To je le deloma res, ker je bojna pripravljenost vprašanje sposobnosti individualnega, in morda še bolj skupinskega delovanja. Seveda pa pomen kohezivnosti ni enak v vseh enotah, rodovih in zvrsteh, zaradi česar je lahko obsežnejše vključevanje žensk v nekatere od njih manj vprašljivo. Kohezivnost je na primer še vedno zelo pomembna v pehotnih bojnih enotah, kjer proces bojne individualizacije (informacijsko-operativne osamosvojitve) posameznega vojaka še ni dosegel takšne stopnje, kot na primer v letalstvu.

Nasprotniki obsežnejšega vključevanja žensk trdijo, da je mogoče potrebno stopnjo kohezivnosti in bojne učinkovitosti zagotoviti samo v spolno homogenih (seveda moških) enotah. Eden od visokih poveljnikov marincev ZDA je povsem v skladu s takšnimi prepričanji izjavil: »Če želite bojno enoto napraviti neučinkovito, potem morate vanjo vključiti žensko« (Dunivin, 1994: 535). Nekateri avtorji tudi poudarjajo, da bi vključevanje žensk v bojne enote še bolj zmedlo že tako zmedeno bojno okolje in predvsem zmanjšalo agresivnost enote kot celote. Agresivnost bi bila namesto navzven obrnjena navznoter. Takšne pojave je mogoče nadzorovati med običajnim osemurnim delavnikom, nikakor pa ne med celodnevni ali celotedenski bojni aktivnostmi (DEOMI, 1991: 19). V tem kontekstu moramo navesti tudi sklicevanje B. Ridart (1987: 94) in Gasperinija (1995: 33) na ugotovitve izraelskih OS, v katerih imajo najbrž največ izkušenj te vrste. Ugotovili so, da se v mešanih oddelkih zlahko sprožijo psihološki mehanizmi, ki lahko negativno vplivajo na uspeh akcije. Prisotnost žensk na bojnem polju je škodljiva za moralo, kohezivnost in učinkovitost OS, saj ranjenost ali smrt vojakinje veliko bolj demoralizirata vojake, kot pa ranjenost ali smrt njihovih kolegov. Poleg tega izkušnje kažejo, da prisotnost žensk na bojnem polju poveča agresivnost nasprotnikov.

Vendar nekateri zagovorniki obsežnejšega vključevanja žensk v OS menijo, da njihov vpliv ni nujno negativen. Zgodovinske izkušnje in sedanja vojna območja potrjujejo, da navzočnost žensk ne zmanjšuje nujno povezanosti in pripadnosti v vojaškem kolektivu (Majcen, 1995: 140). Takšna je denimo tudi izkušnja kitajskih OS. V vietnamskem konfliktu 1979 je bila ena izmed glavnih funkcij kitajskih vojakinj dviganje morale enotam, zato so jih vojaki imenovali tudi »boginje bojnih polj« ali »angeli

okopov« (Xiaolin, 1993: 75). Poleg tega lahko spolno mešane enote omogočajo kombinacijo posebnih moških in ženskih lastnosti in sposobnosti ter prek tega zagotavljajo novo, višjo kakovost (DEOMI, 1991: 19). Tudi izkušnje zalivske vojne kažejo, da uporabnost spolno mešanih enot na sodobnem bojišču ni vprašljiva, saj je generalinja ameriške vojske Jeanne Holm izjavila, da »izkušnje iz te operacije kažejo na sposobnost moških in žensk za skupno opravljanje nalog neposredno na bojišču« (EOO, 1997: 16). Raziskave so celo pokazale, da so moški v spolno mešanih enotah vse naloge izvrševali mnogo bolj intenzivno in dosledno (Rosen s sodelavci, 1996: 537–541).

Kot kažejo nekatere ameriške raziskave, vključevanje ženskega osebja v prej izključno moško okolje v začetnem obdobju zagotovo privede do trenutnega zmanjšanja kohezivnosti v enotah. Dokler vsi skupaj ne zaključijo procesa začetnega oblikovanja in se ne prilagodijo sodelovanju ter ne oblikujejo skupnih navad in standardov, se je pač treba sprijazniti s konfliktnostjo v okviru manjših oddelkov (Gasparini, 1995: 134). Na podlagi opazovanja spolno mešanih enot so v ZDA spoznali, da je kohezivnost vojaških enot dejansko v prvi vrsti odvisna od skupnih izkušenj članov vojaških enot v nevarnih situacijah, ne pa od njihove spolne pripadnosti (Segal, 1989: 123; Rosen s sodelavci, 1996: 537–541). Ob upoštevanju rezultatov nekaterih raziskav, ki jih interpretira Binkin (1993: 47), pa je vendarle mogoče sklepati, da so problemi v enotah večji takrat, ko ženske predstavljajo manj kot 25 odstotkov moštva (ugotovitve ene raziskave) oziroma ko je v enoti manj kot petina žensk (druga raziskava).

V osemdesetih letih so v ZDA opravili tudi raziskave, s katerimi so hoteli določiti najvišji delež žensk v enotah, ki še ne bi omejeval njihove učinkovitosti. Izvedli so tridnevno preverjanje nebojnih enot nameščenih v ZDA, z arbitrarno določeno 37 odstotno žensko sestavo in ugotovili, da ni statistično pomembnih kazalcev, ki bi kazali na znižanje operativne sposobnosti enot. Ker so pristojni očitno pričakovali drugačne rezultate, so zahtevali tridesetdnevno preverjanje enot ob njihovi premestitvi v Evropo, vendar so bili prejšnji rezultati potrjeni (Segal, 1989: 122–123).

Vprašanje sodelovanja žensk za izvajanje bojnih nalog

Delovanje že predstavljenih dejavnikov, ki vplivajo na povečanje deleža žensk v OS, lahko razdelimo na:

1. *zunanje pritiske*, ki izhajajo iz spremembe splošnega položaja žensk v družbi,
2. *notranje zahteve*, ki izhajajo iz težav pri pridobivanju novega kadra in njihovem zadrževanju v OS, iz razvoja tehnologije in vojaške tehnike ter spreminjanja vloge in nalog OS.

Zanimivo je, da se delovanje pritiskov in zahtev ustavi na isti točki, ko gre za možnost sodelovanja žensk pri izvajanju neposrednih bojnih

nalog v kopenskem vojskovanju (Smith, 1995: 536). Skeptiki poudarjajo, da je malo žensk, ki ustrezajo standardom kopenskih enot. Zato se zastavlja vprašanje, ali je zaradi peščice ustreznih žensk smiselno spremeniti način življenja v enotah kopenske vojske. Predvsem ni lahko obvladovati situacije v spolno mešanih enotah na bojišču ali v boju. To je gotovo težje, kot na primer zamenjati simbole na vratih stranišč. Spremembe je vsekakor mogoče izvesti, vprašanje je le, ali so koristi večje od ekonomskih stroškov in predvsem operativnih težav (George, 1994: 18). Med leti, preživetimi na vojaški akademiji in v kopenski vojski, je avtorica našla mnogo razlogov, zakaj naj ženske ne bi bile vključene v bojne enote kopenske vojske. Hkrati tako močno, kot nasprotuje vključevanju žensk v kopenske bojne enote, podpira njihovo vključevanje v izvajanje mornariških in letalskih bojnih nalog. Zaključuje z vprašanjem, zakaj bi preverjali sposobnost kopenske vojske, prilagajali nastanitvene možnosti in druge pogoje ter logiko delovanja ženskam, če te lahko služijo domovini tudi na drugih dolžnostih.²⁵

Čeprav so ženske odigrale pomembno vlogo v različnih oblikah ilegalnega in gverilskega bojevanja v OS narodnoosvobodilnih gibanj ali v operativnih enotah različnih terorističnih skupin (Gasperini, 1995: 133), so bile kot bojevnice le redko vključene v redne OS. Ob tem je pomembno še to, da so tudi po osvobodilnih in gverilskih vojnah, v katerih so imele ženske še posebej pomembno vlogo, tudi bojno, po institucionalizaciji teh oboroženih formacij ženskam namenili zgolj nebojne, podperne naloge (Adanić, Tatalović, 1993: 71; IMDE, 1993: 869, 2945–2946). Očitno celo največja možna količinska in kakovostna udeležba žensk v oboroženem boju ne zagotavlja njihove enakosti v rodovih in službah v poveljnem obdobju²⁶ (Loring Goldman, 1982: 8). Tako trenutno ženske še vedno zasedajo predvsem mesta, kjer je možnost neposrednega bojnega stika z nasprotnikom izključena (ang. pink-collar functions) (Bauwens, 1995: 116).

²⁵ Sodelovanje žensk v letalstvu je bilo že doslej najmanj vprašljivo, v zadnjem času pa je vse bolj dostopna tudi mornarica. Kot primer lahko navedem avstralsko mornarico, ki dovoli ženskam, da delajo v skoraj vseh službah, vključno z nalogami na bojnih ladjah in od leta 1995 tudi na novih tipih podmornic, ki so posebej prirejene za namestitev žensk. Tudi letalstvo zaposluje ženske – dovoljujejo jim celo treninge za bojno letenje. Edina ovira za ženske je kopensko bojevanje v oklepni enotah, artileriji in pehotnih četah ter bojnem inženirstvu. Posledica tega je izključitev žensk iz približno 45 odstotkov služb kopenske vojske (Smith, 1995: 536). V norveški vojski so šli še dlje kot v Avstraliji, saj je ženska celo poveljnica podmornice (Harris, 1997: 25).

²⁶ V arabsko-izraelski vojni leta 1948 so bile ženske na primer polno vključene vojakinje, ki so imele naloge v neposrednem boju in podpornih operacijah. Po končani krizi pa so bile postopno potisnjene v stare patriarhalne odnose. Ta primer kaže na dejstvo, da ni nujne korelacije med stopnjo ženske udeležbe v vojski v mirnodobnem ali vojnem času (Loring Goldman, 1982: 10).

Segal opozarja, da je zaradi konfliktnosti družbenih ciljev in vrednot kakršnokoli razmišljanje o vključevanju žensk v izvajanje bojnih nalog vedno problematično (Pinch, 1982: 583). V mnogih RID je ženskam že dovoljeno tudi sodelovanje v enotah, ki bi lahko bile neposredno vključene v oborožen boj, čeprav jim pogosto še vedno ni dovoljeno sodelovati v vseh oblikah bojnih aktivnosti. Tako v ZDA lahko sodelujejo v tistih enotah, v katerih bi najverjetneje izvajale samo defenzivne bojne akcije, nikakor pa ne v enotah, ki so namenjene ofenzivnim bojnim akcijam (IMDE, 1993: 2950).

Kot spolno nevtralne vojaškoevidenčne dolžnosti so v ZDA do leta 1990 v kopenski vojski opredelili nekaj več kot 50 odstotkov VED, v vojaški mornarici 60 odstotkov VED in v vojaškem letalstvu 97 odstotkov. Povsem drugače je v korpusu marincev, v katerem je spolno nevtralnih samo 20 odstotkov VED (Binkin, 1993: 12–13).²⁷ Tudi v izraelskih vojaških enotah so ženske takoj, ko so njihove enote poslane v akcijo, evakuirane. Glavni razlog za to je strah pred tem, da bi ženske postale vojne ujetnice (Gal, 1987: 13–14) Dejansko so v preteklosti samo v nekaj državah, in sicer v Belgiji, Kanadi, Danski, Norveški in Nizozemski²⁸, dovoljevali ženskam opravljati tudi povsem bojne naloge (Greenberg, 1990: 18).

Ob tem ne smemo spregledati, da je opredelitev bojne naloge spremenljiva. Spreminja se od države do države, v odvisnosti od razmer pa tudi znotraj držav (Elster, 1987: 80). Na začetku obsežnejšega vključevanja žensk v OS so bile omejitve res restriktivne, saj je bilo ženskam prepovedano opravljati naloge, ki bi lahko bile kakorkoli povezane z bojem. Tako so v OS ZDA ženskam prepovedali sodelovati celo v enotah, ki bi lahko s svojim delovanjem kakorkoli neposredno povzročale materialne izgube ali žrtve pri nasprotniku (Binkin, 1993: 11, 12). Rezultat politike vključevanja žensk iz leta 1978 je bila prepoved služenja v enotah, ki so namenjene za ubijanje sovražnika, lahko pa so služile v enotah, kjer so bile lahko ubite (DEOMI, 1991: 14).

²⁷ Aprila 1993 je takratni ameriški sekretar za obrambo Les Aspin najavil, da ženske ne bodo več izključene iz neposrednih bojnih dejstevanj v mornarici in v letalstvu, januarja 1994 pa je Pentagon odpravil tudi pravilo tveganja, ki je določalo za ženske preveč nevarne VED. Ženske so sedaj izključene samo iz tistih nalog, pri katerih bi lahko v kopenskem vojskovanju prišle v neposreden stik s sovražnikom. Oktobra istega leta je bilo za ženske odprtih dodatnih 33 področij v korpusu marincev, z 48000 delovnimi mesti, v kopenski vojski pa 32 000 delovnih mest. Ženskam je od takrat onemogočen dostop samo v pehoto, oklepne in artilerijske enote (tudi enote večcevnihih raketometov) oziroma 27 odstotkov VED kopenske vojske. Takšnih VED je v vojaškem letalstvu samo 0,3 odstotka. Lahko so na primer tudi pilotke bojnih helikopterjev, ne morejo pa pilotirati helikopterjev za transport specialnih sil. V mornarici so za ženske nedostopna samo delovna mesta v komandoških enotah SEAL, na podmornicah in na minoiskalcih (EOO, 1997: 16; DEOMI, 1995: 9–10).

²⁸ Na Nizozemskem obstaja popolno vključevanje žensk v OS od leta 1982; leta 1987 je nizozemska podporočnica postala prva ženska pilotka lovca F-16 (Greenberg, 1990: 18).

Prav vprašanje primernosti žensk za opravljanje bojnih nalog je sprožilo resne razprave o definicijah bojne naloge. Mnogi ob razmišljanju o primernosti žensk za popolnjevanje OS dvomijo v upravičenost in uporabnost razlikovanja med bojnimi in podpornimi nalogami. S. Greenberg (1990: 19) opozarja, da tovrstno razlikovanje, ki je sicer uporabno med omejenimi operacijami, v dejanski vojni ne pomeni veliko, saj bi bile ženske tudi za frontno črto izpostavljene sovražnikovemu bojnemu delovanju. Mnogi vojaški strokovnjaki celo opozarjajo, da sodobna strategija in vojaška tehnika poudarjata pomen uničevanja poveljniških centrov in logističnih zmogljivosti, v katerih je ponavadi največji delež žensk. To potrjujejo tudi podatki, ki jih navaja Binkin (1993: 19–20), da je bilo od skupaj 375 žrtev zalivske vojne na strani ZDA 211 žrtev ali 56 odstotkov iz zalednega podpornega osebja. Med žrtvami je bilo tudi 13 žensk, med 25 vojnimi ujetniki pa sta bili dve vojakinji.

Ob tem je treba upoštevati, da se razmerje med deležem bojnega in nebojnega osebja v OS RID močno spreminja v korist nebojnega osebja,²⁹ saj je čedalje manj dejavnosti, ki so neposredno namenjene uničevanju nasprotnikove oborožene sile. V klasični vojaški organizaciji je bila večina osebja namenjena izvajanju bojnih nalog, manjši del pa izvajanju nebojnih nalog, medtem ko v sodobni vojaški organizaciji velja ravno obratno (Manigart, 1990: 56).

Tako naj bi bilo v sodobnih razmerah na bojišču bojno angažiranih samo 10 odstotkov vojakov ali celo samo od 5 do 6 odstotkov. Zato naj bi vojske RID postajale vse bolj »nebojevniške«, bojevanje pa bo samo občasna »motnja« običajnih nalog večine vojakov, ki se mu bodo ti želeli izogniti. Omenjeni trend potrjujejo naslednji podatki: med ameriško državljansko vojno (1861–1865) je 93,2 odstotkov vojakov opravljalo bojne naloge in samo 0,6 odstotka vojakov vzdrževalne naloge, 0,2 odstotka pa tehnične in znanstvene naloge. V letu 1954 so bili odgovarjajoči deleži 28,8 odstotkov, 20,3 odstotkov, 17,5 odstotkov in 14,5 odstotkov (Oetting, 1984: 89). Po nekoliko novejših podatkih je v vojaškem letalstvu Nemčije samo še 5 odstotkov tradicionalnih bojnih vojaških nalog. V celotnem Bundeswehru enega vojaka pri izvajanju bojne naloge podpira devet drugih vojakov, ki opravljajo nebojne in administrativne naloge. To razmerje se še povečuje, seveda tudi v odvisnosti od vrste in rodu OS (Kuhlmann, Lippert, 1992: 9). Zaradi opisane težnje upadanja deleža bojnih nalog na račun povečevanja deleža nebojnih v vojskah RID je nadaljnje povečevanje deleža žensk v OS zelo verjetno in tudi povsem sprejemljivo vsaj pri izvajanju primarno nebojnih nalog, čeprav to neposredno vodi v funkcionalno, če ne tudi že v položajno diferenciacijo žensk v OS.

²⁹ Razmerje med deležem bojnega in nebojnega osebja v OS predstavlja še posebej uporabno spremenljivko za spremljanje evlucijskih sprememb v notranji diferenciaciji vojaških organizacij (Sociološki leksikon, 1982: 742).

Odgovor na vprašanje, ali je ženske smotrno vključiti v boj ali ne, je močno odvisen tudi od zgodovinske in kulturne tradicije, ideologije ali verskega sistema ter od konkretnih okoliščin v vojni. Lahko celo rečemo, da močnejši kot je poudarek na ideologiji socialne enakosti, večja je verjetnost za vključitev žensk v oborožen boj, kar je bilo še posebej opazno v vseh socialističnih revolucionarnih gibanjih in vojnah. Poleg tega mora biti za vključitev žensk v neposredne bojne aktivnosti ponavadi situacija že brezupna in vedno v povezavi z okupacijo ali invazijo sovražnika (Loring Goldman, 1982: 5, 10–11). Med vojno je namreč vojaška organizacija pogosto prisiljena, čeprav proti svoji volji, razširiti svoje meje tudi za vključitev znatnejšega kontingenta žensk (Moore, 1991: 363).

Vključitev velikega števila žensk v vojaške operacije ZDA v zadnjem desetletju in še posebej v zalivski vojni je spremljal izrazito ambivalenten odnos javnosti, ki je bila soočena z dejstvom, da enake možnosti za ženske lahko pomenijo tudi enako ogroženost na bojnem polju (Binkin, 1993: 2). Težko je tudi napovedovati, kako bi v konkretni državi in v konkretnem primeru javno mnenje presoјalo o dvomu ženske v bojnih akcijah – da ali ne, ker na to vpliva vse preveč dejavnikov. Pomemben kazalec so lahko rezultati javnomnenjskih raziskav. V času ameriške invazije na Panamo je 72 odstotkov Američanov menilo, da ženskam ne bi smeli preprečevati izvajanja bojnih akcij, če same tako želijo (Greenberg, 1990: 19–20). Povsem enak rezultat je dala anketa, ki je bila opravljena, preden so poslali ameriške vojake v vojno v Zalivu – 73 odstotkov Američanov je sprejelo dejstvo, da se pošlje v boj tudi ženske (Maginnis, 1992: 22). Zelo verjetno bi se javno mnenje močno spremenilo in podpora neposredni bojni vključitvi žensk ne bi bila več tako enotna, če bi omenjene operacije med vojakinjami terjale znatnejše izgube.

Nekoliko drugačno predstavo o vključevanju žensk v opravljanje bojnih nalog dobimo, če upoštevamo mnenje vojakinj in njihovo pripravljenost za tovrstne akcije. V nasprotju s pričakovanji mnogih je vsaj po Binkinovih (1993: 47) podatkih samo 12 odstotkov vojakinj, 10 odstotkov podčastnic in 14 odstotkov častnic OS ZDA pripravljenih prostovoljno sodelovati v neposrednem boju. Vendar pozitivne izkušnje ameriških OS glede vloge žensk v zalivski vojni proti Iraku leta 1991 dajejo novo spodbudo nadaljnjemu vključevanju žensk v bojne enote (IMDE, 1993: 870). Zalivska vojna je torej močno relativizirala pesimizem vojaških strokovnjakov glede uporabnosti žensk v boju, saj so se vojakinje odlično izkazale.³⁰

³⁰ V operacijah Desert Shield in Desert Storm je sodelovalo več kot 40.000 žensk oziroma več kot 7 % celotnih sil ZDA. Upravljale so helikopterje, poveljevale baterijam zračne obrambe in bataljonom vojaške policije ... Ženske so v tej operaciji umirale, bile so ranjene in nekatere so postale celo vojne ujetnice. Vse ženske se niso vrnile noseče, tako kot so večinoma pričakovali od njih, ampak so s svojim odgovornim in uspešnim delom vzpostavile kakovostnejše odnose med moškimi in ženskami in si pridobile trdo zasluženno spoštovanje moških partnerjev (Binkin, 1993: 21; Maginnis, 1992: 21).

Ob tehtanju dvoma o bojni uporabi žensk se velja spomniti tudi Segalove trditve, da pomeni preprečevanje prostovoljnega vključevanja žensk v izvajanje bojnih nalog zanikanje njihove državljske enakopravnosti, saj je v zadnjih 200 letih vloga bojnika integralni del koncepta državljanstva (Hietanen, 1987: 102–103). Resnično enakost žensk v vojski bo mogoče doseči samo z odpravo politike njihove izključenosti iz boja, ki je v smislu sodobnega vojskovanja povsem neprimerna (Maginnis, 1992: 22).

Težko je predvideti, kako bo družba presojala ob nasprotjih med individualnimi pravicami žensk do obrambe in tradicionalno izključitvijo žensk iz boja. Politični voditelji namreč še vedno ocenjujejo, da družba še ni pripravljena postaviti ženske pred bajonete (Smith, 1995: 541). Takšno mnenje je še vedno prevladujoče, čeprav je ameriški Obrambni svetovadni odbor za ženska vprašanja na podlagi pozitivnih izkušenj iz zalivske vojne ocenil, »da je treba zavreči mnenje o neprimernosti žensk za izvajanje bojnih nalog,« in predlagal umik zakonskih omejitev za njihovo bojno delovanje (Binkin, 1993: 21–22).³¹

Funkcionalna in položajna diferenciacija in diskriminacija žensk

Ugotovili smo že, da so OS večinoma socialno nereprezentativne, kar še posebej velja za spolni vidik. Poleg nekaterih dejansko obstoječih objektivnih okoliščin ter zavestnih in načrtnih vplivov države in njene politike so nedvomno tudi OS s svojimi notranjimi značilnostmi pomemben dejavnik pri vzpostavljanju in vzdrževanju neuravnotežene socialne strukture. Kljub temu, da si OS običajno skušajo nadeti videz enakopravne družbene institucije, lahko rečemo, da jim to, kljub bolj ali manj resnim prizadevanjem, (še) ne uspeva v celoti.

Že ob vstopu v vojaško organizacijo so ženske dvakratno marginalizirane:

1. postajajo članice organizacije, ki zaradi prepričanja, da se vanjo vključujejo manj uspešni člani družbe, ponavadi v javnosti nima ravno prestižnega statusa;
2. tudi v vojski, tako kot v civilnih organizacijah, menedžerska vloga ženske pogosto ni enačena z visokostrokovnimi administrativnimi in

---

³¹ V reviji letalskih sil ZDA (Masko, 1993: 8) so predstavili ugotovitve posebne predsedniške komisije, ki je ugotovila, da bi ženske v določenih bojnih vlogah zmanjševale vojaško pripravljenost in učinkovitost. V članku je bilo posebej poudarjeno, da je treba spremeniti zakonodajo, ki izključuje služenje žensk na bojnih ladjah, hkrati pa poudarja, naj bodo izključene iz neposrednih kopenskih in zračnih bojev. Delno se lahko strinjamo z omejitvami glede bojnih nalog v kopenski vojski, nikakor pa ne z izključitvijo iz zračnega bojevanja, ki v obravnavanem kontekstu ni bistveno drugačno od mornariškega. Gre za tipično logiko posameznih zvrsti, ki sicer izraža omejeno priznavanje pravice žensk za sodelovanje v boju, vendar naj tega ne počnejo v njihovi, ampak kvečjemu v drugih zvrsteh.

tehničnimi opravili, ampak prej z nižjimi pisarniški ali fizičnimi opravili (Harries-Jenkins, 1990: 23–24).

Še bolj so lahko določene kategorije žensk marginalizirane v tistih vojaških okoljih, kjer se njihovi spolni depriviligiranosti pridruži še kakšna, na primer etnična ali rasna. Moore (1991: 366, 369) ugotavlja, da so se morale črnske vojakinje boriti z očitki manjvrednosti ne samo zaradi svojega spola, ampak tudi zaradi svoje rasne pripadnosti. Soočati so se torej morale z dvojno nevarnostjo – rasizmom in seksizmom, zato so bile v slabšem položaju kot črnski vojaki ali bele vojakinje.

Poleg tega pa v vseh OS še vedno obstajajo, čeprav so pogosto prikriti ali jih vsaj skušajo prikriti, različni stratifikacijski in diferenciacijski mehanizmi, ki bi jih lahko, glede na izvor, razdelili na notranje in zunanje. Najočitnejši primer notranje diferenciacije je gotovo obstoj štirih jasno izraženih in homogenih personalnih skupin – častniki, podčastniki, vojaki in civilni uslužbenci – v večini OS, ki jih vzpostavlja in vzdržuje cela vrsta diferenciacijskih mehanizmov, in sicer od uniform, plač, do družbenega ugleda. To diferenciacijo bi lahko imenovali notranja kadrovska diferenciacija.

Pri obravnavi reprezentativnosti OS na ravni že omenjenih štirih kadrovskih skupin znotraj OS ter na ravni zvrsti in rodov ugotovimo, da je reprezentativnost v njih povsem različna. Običajno velja, da se reprezentativnost glede na stanje v družbi zmanjšuje od kategorije civilnih uslužbencev do kategorije častnikov. Če so OS kot celota v nekem od obravnavanih vidikov še sorazmerno reprezentativne, potem ponavadi velja, da je častniški zbor istih OS ob upoštevanju istega vidika reprezentativnosti praviloma veliko manj reprezentativen.

Poleg notranje kadrovske diferenciacije pa obstaja tudi notranja strukturna diferenciacija med zvrstmi OS (kopenska vojska, mornarica, letalstvo) in celo med rodovi. Vsekakor obstaja tovrstna diferenciacija še danes v vseh OS. Notranje diferenciacijske mehanizme pa pogosto potencirajo tudi zunanji (družbeni).

S povečanim vključevanjem žensk v OS te še zdaleč niso enakopravne z moškimi, kar se v veliki večini OS kaže predvsem v *funkcionalni* (neenakopravnost pri dostopu do nalog in njihovem izvajanju) in *položajni* (neenakopravnost v dinamiki pridobivanja činov in njihovi stopnji) diferenciaciji žensk. Pomembno je poudariti, da problem funkcionalne in položajne diferenciacije žensk v OS, tako v količinskem kot tudi kakovostnem vidiku dosega takšne razsežnosti, da je namesto termina diferenciacija (kot vrednotno nevtralnega termina) za označevanje tega pojava upravičena raba negativno nabitega termina diskriminacija.

Pri tem na splošno ne gre za funkcionalno in položajno avtodiferenciacijo in avtodiskriminacijo, ki bi bila posledica negativne samopodobe žensk zaradi njihovih »vojaških« sposobnosti in primernosti njihovega vključevanja v OS. Nedvomno gre za sistemsko in družbeno pogojeno

diferenciacijo in diskriminacijo, ki sta utemeljeni na tradicionalizmu določenega družbenega okolja, ki praviloma, v večji ali manjši meri, vse »vojaško« umešča predvsem ali izključno v interesno in funkcionalno sfero moškega.

Povsem jasno je, da v vseh vojskah RID zaposlujejo ženske kot delovno silo, pa naj bodo v uniformi ali brez nje, saj so ženske čistilke, kuharice, administrativne delavke in zdravstveno osebje (Ridart, 1987: 91). Vendar z ženskami popolnjujejo predvsem tradicionalno ženska delovna mesta, za katera ni dovolj zanimanja med moškimi (vzdrževanje prostorov, zdravstvene in administrativne naloge, telekomunikacije ...), so pa nujno potrebna za brežhibno delovanje OS (Elster, 1987: 78–79). Ob tem ne smemo pozabiti na vpliv širšega povprečno razvitega družbenega okolja, ki je veliko bolj kot bojnemu vključevanju žensk v OS naklonjeno njihovem vključevanju v vlogi različnih delavcev ali tehnikov (IMDE, 1993: 869). Vendar prav zaradi uporabe žensk za opravljanje pomožnih nalog obstaja resna nevarnost, da bo zanje vojaška služba postala premalo zanimiva, kar lahko povzroči težave pri doseganju predvidenega deleža žensk v OS RID. Zato na primer na Norveškem od leta 1985 ženskam dovoljujejo, da opravljajo res skoraj vse naloge v OS (Elster, 1987: 79). Tudi tedaj, ko je vojaška obveznost veljala tudi za ženske, so večinoma opravljale zgolj pomožne naloge (IMDE, 1993: 869). Tako primer izraelskih OS dokazuje, da tudi v tradicionalno zelo odprtih vojaških organizacijah obstaja funkcionalna diskriminacija. V izraelski vojski v zadnjih desetletjih ženske namreč niso več tako enakopravne, kot so bile takoj po vzpostavitvi države, saj je po enem od virov od 775 različnih dolžnosti v izraelski vojski samo 210 (po drugem 516) dolžnosti odprtih in dostopnih za ženske (Adanić, Tatalović, 1993: 67–68). Vendar tudi teh ženske ne zasedajo proporcionalno, saj je večina, in sicer okrog 50–60 odstotkov vseh obveznic, zaposlenih v administraciji (Gal, 1987: 8–9).

Ne glede na splošno vojaško obveznost ter precej visok delež žensk v OS so torej ženske v izraelskih OS še vedno diskriminirane v primerjavi z moškimi, saj težko zasedajo pomembnejša in odgovornejša mesta. Njihovo vključevanje v OS je še vedno predvsem posledica vojaških potreb, nikakor pa ne kakršnihkoli širših družbenih prizadevanj po njihovi emancipaciji. Zato se izraelske ženske zavzemajo za »ponovno osvobajanje« (reliberalizacijo) žensk v OS (Adanić, Tatalović, 1993: 67–68, 71). Podobno je veljalo tudi v avstralskih in novozelandskih OS, v katere so ženske vključene v 10 do 12 odstotnem deležu, vendar je pomembno tudi to, da so bile povsem izključene iz bojnih enot in so opravljale samo pomožne in zaledne naloge (Downes, Haag, 1993, predavanje v okviru ERGOMAS).

Nasprotno Žabkar (1993: 14) navaja, da je v evropskih RID, ki so prve začele pripravljati obrambne sisteme za spopad z varnostnimi izzivi prihodnosti, opazna težnja vse večjega vključevanja žensk v OS, v katerih ne opravljajo več, tako kot nekoč, samo pomožnih del, ampak vse bolj

prevzemajo tudi odgovornejše naloge. Navedeni ugotovitvi gotovo ne moremo oporekati, vendar gre po našem mnenju, vsaj zaenkrat, predvsem za posamezne primere in načelne sklepe ter načrte, ne pa za splošno sistemsko usmeritev tudi v praksi, ki bi ženskam na splošno zagotavljala večjo funkcionalno in položajno enakopravnost. Tudi Boulégue (1991: 345) navaja, da se je v obdobju od leta 1972 do leta 1985 v OS Francije dogajal evolucijski proces izenačevanja moških in žensk na častniških in podčastniških dolžnostih, ki se je končal z vladno odločitvijo, da so ženske primerne za opravljanje nalog v celotnih OS. Pri tem niso izvzete niti bojne niti vodstvene naloge, vendar ostajajo nekatera vrata za ženske še vedno zaprta – to so tujska legija, bojno letalstvo in posebne enote. Vsekakor je dosežen določen napredek pri funkcionalnem in položajnem izenačevanju žensk z moškimi, vendar rezultati še niso takšni, da bi lahko bili zadovoljni ali da bi lahko prenehali govoriti o spolni diferenciaciji in diskriminaciji žensk v OS.

Funkcionalna in položajna diferenciacija in diskriminacija žensk v OS seveda negativno vplivata na počutje, zadovoljstvo, motiviranost in učinkovitost žensk v OS, predvsem pa se zaradi tega ne bo mogoče izogniti nekaterim še prihajajočim in dolgoročnejšim implikacijam, ki se bodo izražale predvsem v odporu žensk do službe v OS in posledično v zmanjšanju števila žensk, ki bi bile pripravljene vstopiti v OS.³² To pa je v nasprotju s pričakovanji in načrti za prihodnje popolnjevanje OS RID, ki predvideva večje vključevanje žensk.

Položajno diferenciacijo in diskriminacijo žensk potrjujejo na primer podatki za francoske OS, ki jih navaja Boulégue (1991: 344). Leta 1985 je bilo v francoskih OS 487 častnic, 10 904 podčastnic in 3446 poklicnih vojakinj. K temu je treba dodati še 1293 prostovoljnih »vojaških obveznic«. Hkrati je bilo v francoskih OS 29 486 častnikov, 119 817 podčastnikov, 49 605 poklicnih vojakov in 253 499 vojaških obveznikov. Razporeditev moških ima tradicionalno piramidasto strukturo, medtem ko razporeditev žensk kaže presežek v srednjih činih. Tako ženske v francoskih OS popolnjujejo 1,6 odstotka častniških mest, 8,3 odstotkov podčastniških mest in 1,8 % vojaških mest. Vidimo, da je delež žensk najmanjši ravno v častniškem zboru, hkrati pa je opazen presežek žensk v srednjih činih. Pravo podobo o položajni diferenciaciji in diskriminaciji pa bi dobili šele na osnovi podatkov o natančnem številu in deležu žensk po posameznih činih, ki niso dostopni, vendar lahko s precej veliko mero verjetnosti trdimo, da se z zviševanjem čina zmanjšuje tudi delež žensk, ki ga nosijo.

³² Tako se danes ženske v OS Velike Britanije soočajo s problemi majhnega ugleda, nizkih dohodkov in omejenih možnosti napredovanja, kar vse zmanjšuje njihov interes za vojaški poklic. To se kaže v vse manjšem številu prostovoljk, ki se odzivajo na razpise za poklicno vojaško službo, in v skrajšanju časa, ki ga ženske prebijejo v uniformi. Povprečno je dolžina vključenosti žensk v OS okoli 2,5 let, medtem ko moški ostajajo pripadniki OS v povprečju 4,9 let (Adanić, Tatalović, 1993: 65).

V Sloveniji se je težko izogniti občutku, da se zmanjšuje v preteklosti že dosežena raven družbene enakopravnosti žensk³³ in da tudi SV ni imuna za njihovo funkcionalno diferenciacijo in diskriminacijo. Po podatkih, ki jih je objavila L. Jelušič (1995: 5), je bilo pred dvema letoma v vojaški službi v Sloveniji³⁴ aktivnih 17 diplomiranih obramboslovk³⁵, ki so opravljale predvsem naloge iz usposabljanja in motivacije, ki v vojaški organizaciji ne veljajo ravno za najuglednejše. Ker to niso poveljniške funkcije, ne omogočajo hitrega napredovanja in doseganja najvišjih položajev.

Hitrost in stopnja napredovanja sta za ženske ponavadi manjši kot za moške, kadar so izkušnje iz mest, ki jim niso dostopna, del meril za napredovanje (Bukinac, 1995: 110). Gre predvsem za manjše možnosti pri poveljevanju v vojaških operacijah, ki omogočajo najhitrejšo napredovanje in dajejo največ ustreznih izkušenj za poveljniške položaje (Jelušič, 1995: 12). To zmanjšuje tudi možnosti dostopa do najprivlačnejših izobraževalnih programov in posledično najodgovornejših mest v vojski (Segal, 1989: 123; Xiaolin, 1993: 77; Jelušič, 1995: 12). Izključitev žensk iz boja torej zelo omejuje kariero zaposlenih žensk. S tem so kršene tudi njihove osnovne državljanske pravice, po katerih bi kot enakopravne državljanke morale imeti enake pravice v zagotavljanju obrambne sposobnosti države (Smith, 1995: 540).

Pri zagotavljanju večjega deleža žensk v SV bi kazalo upoštevati nizozemske izkušnje, kjer so izvajali naslednje ukrepe:

- intenzivirali so spremljanje odnosa do tega vprašanja v vojaški organizaciji;
- vstopanje v OS so vzpostavili kot pravico, ne kot obveznost;
- pri kadrovanju so ženske obravnavali prednostno;

³³ Zmotno bi bilo prepričevati se, da v Sloveniji po letu 1991 nadaljujemo v socializmu doseženo stopnjo enakopravnosti žensk v javnem življenju. Dosežki, ki smo jih v socialističnih časih že šteli za družbene vrednote, se redefiniirajo ali celo izničijo v obdobju poosamosvojitvenega revanšnega kapitalizma (Jelušič, 1995: 12). Nikakor ne gre za neposreden in odkrit napad na že pridobljene pravice žensk, ampak prej za njihovo prikrito in počasno erozijo, ki ne sme zbuditi pretirane pozornosti javnosti in njenega odpora. Tipičen primer takšnega razvoja je na prvi pogled zelo feministična zahteva po celo triletni porodniški dobi, kar pa v sebi skriva nevarnost odiranja žensk od mehanizmov družbene promocije in njihovega odstranjevanja iz aktivnega javnega družbenega življenja. V »izjemni skrbi« za materinske pogoje za protagonistov prej omenjene ideje ne zmotijo vse bolj razširjeni primeri odpuščanja nosečnic.

³⁴ V Slovenski vojski je v letu 1999 okrog 4150 zaposlenih, od katerih je približno 13 odstotkov žensk. Med slednjimi jih 40 odstotkov opravlja dolžnosti, za katere so predvideni vojaški čini (http://www.mo-rs.si/mors/slo_iso/kadrsv.iso). Delež vsekakor ni tako spodbuden, kot je videti na prvi pogled, saj se na vojaških dolžnostih nahaja samo 5,2 odstotkov žensk, ki pa niso nujno vojaško usposobljene.

³⁵ Od leta 1974 je z uvedbo študija splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite na civilnih univerzah odprta možnost za vojaško dodiplomsko izobraževanje in usposabljanje žensk. V Sloveniji je to sedaj študij obramboslovja, ki še vedno služi istemu namenu (Jelušič, 1995: 5).

- omogočali so jim horizontalno in vertikalno mobilnost znotraj vojaške organizacije;
- prilagodili so fizična merila za sprejem v vojsko;
- pri kadrovanju so uvedli sistem kvot po spolu (Bukinac, 1995: 105).

Končno je treba za to, da bo obsežnejše vključevanje žensk v OS dejansko prispevalo k povečanju njihove učinkovitosti, zagotoviti, (1) da se v vojaški organizaciji in predvsem pri njeni eliti ustvari zavest o novi stvarnosti, da to, kar naj bi bil pomemben korak za ženske, ne postane moteče in škodljivo za OS, in (2) da se ženska, ki vstopi v OS, v popolnosti zaveda, da priznanje njenih pravic pomeni tudi brezrezervno sprejetje odgovornosti, psihofizičnih naporov in zahtev, da so na razpolago službi (Gasperini, 1995: 136).

ZAKLJUČEK

Večina navedenih problemov, ki spremljajo vključevanje žensk v vojaško organizacijo, se pojavlja tudi v drugih predvsem moških delovnih okoljih, kot so na primer policija, zaporniški pazniki in poklicne gasilske enote. Tisti, ki pri ocenjevanju primernosti žensk za opravljanje vojaške službe ne puščamo toliko prostora čustveno utemeljenim ugovorom kot tradicionalisti in na ta pojav gledamo bolj realistično, predvsem pa pragmatično, menimo, da se je večini navedenih problemov z zelo načrtnim in doslednim nadzorom mogoče izogniti in jih ob morebitnem pojavljanju tudi preseči. Ob tem velja izpostaviti Ballwegovo in Lijevo ugotovitev (1991: 246), da se ženske bolje prilagajajo vojaškemu življenju, kot se vojaška organizacija prilagaja prisotnosti vse večjega števila žensk. Vse hitrejša preoblikovanje iz izključno moške institucije v institucijo, ki je enako odprta za oba spola, bo zahtevalo dodatne strukturne in funkcionalne prilagoditve.

Zato nekateri opozarjajo, da naj bi vse obsežnejše vključevanje žensk nevarno feminiziralo OS in s tem oslabilo nacionalno obrambo. Drugi trdijo, da so enake možnosti in pravične zahteve žensk pomembnejše od vojaške učinkovitosti. Resnica je najbrž, tako kot vedno, nekje vmes. Po eni strani je treba priznati pravico žensk do enakopravnosti tudi na tem nekoliko posebnem področju človeške aktivnosti, vendar je hkrati treba paziti, da slepo in preveč aktivistično ter čustveno vztrajanje pri tovrstnih zahtevah ne bi pomenilo dejanskega slabljenja učinkovitosti OS.

Vsekakor velja tudi v prihodnje podpirati (1) povečanje deleža žensk v vojski, (2) njihov prost in na prostovoljnosti utemeljen dostop do vseh vojaško-evidenčnih dolžnosti (VED) ter (3) njihov neomejevan karierni razvoj do vseh hierarhičnih stopenj. Vendar naj bo podpora brezrezervna

zgolj do točke, ko negativne posledice obsežnejšega vključevanja žensk v vojaško organizacijo niso večje od pozitivnih, oziroma ko tovrstne spremembe dolgoročno ne zmanjšajo učinkovitosti vojske.

Zato se ne kaže zavzemati za uveljavljanje agresivnega aktivističnega in propagandističnega pristopa pri povečevanju deleža žensk v OS, ampak samo za večjo odprtost OS za tiste ženske, ki bi želele opravljati vojaški poklic. Sploh se zdi, da je razprava o spolni reprezentativnosti OS umestna samo takrat, ko se omejuje na nujnost zagotavljanja enakih pogojev za vstop žensk v OS in enakih pogojev za pristop k nekaterim nalogam in dejavnostim v OS, ki so še vedno praviloma rezervirane izključno za moške. Zato je treba problem spolne reprezentativnosti OS obravnavati *predvsem v kakovostnem in ne v količinskem pogledu*. Povečevanje deleža žensk v OS mora biti vedno in predvsem sredstvo za preseganje različno pogojenih kadrovskih in operativno-funkcionalnih težav v OS RID, ne pa politični cilj. Glavna vprašanja zato niso več, ali ženske lahko opravljajo vojaško službo, ali naj bodo OS odprte za ženske, koliko naj jih bo in ali naj jim bo dovoljeno sodelovati v bojnih nalogah, ampak je v prihodnje smiselno razpravljati predvsem o tem, kako najbolje vključiti ženske v OS in kako jim pri tem zagotoviti čim večjo enakopravnost ob upoštevanju nekaterih objektivnih omejitev.

LITERATURA

1. Adanić, Stjepan; Tatalović, Siniša (1993). *Oružane snage – novačenje i mobilizacija*. Zagreb: Otvoreno sveučilište Zagreb.
2. Ashkenazy, Daniella (1994). Introduction. V: Ashkenazy, Daniella (ed.). *The Military in the Service of Society and Democracy, The Challenge of the Dual-Role Military*. Westport: Greenwood Press.
3. Ballweg, John A.; Li, Li (1991). Health Status and Stress Among U.S. Military Women. V: *Stress and Change in the Military Profession of Today. FORUM International 12*. München: SOWI.
4. Beck, Melinda (1980). Women in the Armed Forces. *Newsweek*, 18. februar.
5. Binkin, Martin (1993). *Who Will Fight the Next War? The Changing Face of the American Military*. Washington: The Brookings Institution.
6. Boulégue, Jean (1991). »Feminization« and the French Military: An Anthropological Approach. *Armed Forces & Society*, Vol. 17, No. 3, Spring.
7. Bukinac, Zorica (1995). Integracija žensk v oborožene sile nekaterih držav članic Nata. V: *Ženske in oborožene sile* (zbornik študij). Ljubljana: Ministrstvo za obrambo, Center za strateške študije.
8. Defense Equal Opportunity Management Institute (DEOMI) – Statistical Series Pamphlet (1991). *Women in Combat*. Florida: Patrick AFB.
9. Dunivin, Karen O. (1994). Military Culture: Change and Continuity. *Armed Forces & Society*, Vol. 20, No. 4, Summer.
10. Elster, Ellen (1987). Conscription of Women. Zbornik *Youth and Conscription*. Gummerus Oyn kirjapainossa, Jyvaskylassa.
11. Enloe, Cynthia (1990). Policija, vojska i etnicitet (Temelji državne moći). *Globus*. Zagreb.
12. *Equal Opportunity Office (EOO) of 31st Fighter Wing (1997). A Fine and Long Tradition of Community Leadership*. Women's History Month. March. Aviano AB, Italy.
13. Firestone, Juanita M.; Harris, Richard J. (1994). Sexual Harassment in the U.S. Military: Individualized and Environmental Contexts. *Armed Forces & Society*, Vol. 21, No. 1.
14. Gal, Reuven (1987). The Israeli Female Soldier: Myth and Reality. Paper prepared for presentation at the *1987 IUS International Conference*. Chicago.
15. George, Patricia A. (1994). Woman in combat. *Off Duty Magazine*, February, Costa Mesa, California.
16. Geršak, Teodor (1986). Poti vključevanja žensk v usposabljanje za obrambo države v Švici – zibelki demokracije. *Teorija in praksa*, let. 23, št. 11. Ljubljana.
17. Greenberg, Susan G.; Wilkinson, Ray; Torque, Bill; Bingham, Clara (1990). The New Face of Battle. *Newsweek*, September 10.
18. Harries-Jenkins, Gwyn (1990). Women in the Armed Forces – Integration in the United Kingdom. Paper presented at *International Symposium Women in Armed Forces*. Wolfsberg, Switzerland.

19. Harris, Marcelite (1997). Recognising the Role of Women in NATO's Military Forces. *NATO Review*, No. 5, September/October.
20. Hietanen, Aki (1987). Women in the Military System. V: *Youth and Conscription*. Gummerus Oyn kirjapainossa, Jyvaskylassa.
21. Hoiberg, Anne; White, Jack F. (1992). Women Health Status in Armed Forces. *Armed Forces & Society*, Vol. 18, No. 4.
22. *International Military and Defense Encyclopedia* (IMDE) (1993). Washington: Brassey's (US).
23. Jelušič, Ljubica (1995). Ženske vojakinje – emancipacija ali muhavost. V: *Ženske in oborožene sile* (zbornik študij). Ljubljana: Ministrstvo za obrambo, Center za strateške študije.
24. Jogan, Maca (1995). Seksizem in oborožene sile. V: *Ženske in oborožene sile* (zbornik študij). Ljubljana: Ministrstvo za obrambo, Center za strateške študije.
25. Jogan, Maca (2000). Spolno nadlegovanje na delovnem mestu. *Teorija in praksa*, št. 3.
26. Kuhlmann, Jürgen; Lippert, Ekkehard (1992). Farewell to Compulsory Military Service, Arguments against and for compulsory military service in the times of peace – the case of Germany. Paper presented at the 1992 *Interim Conference of the Research Committee 01/ISA: Armed forces and Conflict Resolution*. Valparaiso/Chile, August 27–30, 1992, SOWI.
27. Loring Goldman, Nancy (1982). *Female Soldiers – Combatants or Noncombatants? Historical and Contemporary Perspectives*. Westport: Greenwood Press.
28. Maginnis, Robert L. (1992). The Future of Woman in the Army. *Military Review*, July.
29. Maginnis, Robert L. (1993). A Chasm of Values. *Military Review*, February.
30. Majcen, Vinko (1995). Psihološki vidiki vloge žensk v Slovenski vojski. V: *Ženske in oborožene sile* (zbornik študij). Ljubljana: Ministrstvo za obrambo, Center za strateške študije.
31. Makarovič, Jan; Žvokelj, Marko; Kromar, Branko (1986). *Slovenci in vojaško obrambni ter obramboslovni poklici*, URP C8-0227/582–86. Ljubljana: Raziskovalni inštitut FSPN, Center za obramboslovje.
32. Manigart, Philippe (1990). The Decline of the Mass Armed Forces in Belgium 1900–1985. V: *Problems and Options of the Mass Armed Forces*. FORUM International 9. München: SOWI.
33. Masko, David P. (1993). Women Commission Report. *Airman – Official Magazine of the U.S. Air Force*, January, Vol. 37, No. 1.
34. Moore, Brenda L. (1991). African-American Women in the U.S. Military. *Armed Forces & Society*, Vol. 17, No. 3.
35. Moskos, Charles C. (1979). The all-Volunteer Force. *The Wilson Quarterly*, Spring.
36. Moskos, Charles C. (1983). Military Sociology in the Mediterranean. *Workshop »The Spanish Military Institution in the Process of Change«*, Madrid.

37. Musek, Janek (1995). Ženske in moški: Preobrazba tradicionalnih spolnih vlog. V: *Ženske in oborožene sile* (zbornik študij). Ljubljana: Ministrstvo za obrambo, Center za strateške študije.
38. Odnosi med spoloma – Resnica o ženskem telesu. *Delo (Sobotna priloga)*, 8.maj 1999, (prevedeno po Profil, Dunaj).
39. Oetting, D.W. (1984). Some Thoughts on the Motivation of Servicemen, *Proceedings of the Second Symposium on Motivation and Morale in the NATO Forces*. Bruxelles.
40. Pinch, Franklin C. (1982). Military Manpower and Social Change. *Armed Forces & Society*, Vol. 8, No. 4, Summer.
41. Ridart, Bernadette (1987). Women and Militarism. V: *Youth and Conscription*. Gummerus Oyn kirjapainossa, Jyvaskylassa.
42. Rosen, Leora N. (1996). Cohesion and Readiness in Gender-Integrated Combat Service Support Units: The Impact of Acceptance of Women and Gender Ratio. *Armed Forces & Society*, Vol. 22, No. 4, Summer.
43. Segal, David R. (1989). *Recruiting for Uncle Sam: Citizenship and Military Manpower Policy*. Lawrence: University Press of Kansas.
44. Smith, Hugh (1995). The Dynamics of Social Change and the Australian Defence Force. *Armed Forces & Society*, Vol. 21, No. 4.
45. *Sociološki leksikon* (1982). Beograd: Suvremena administracija.
46. Thomas, Patricia J. (1978). Women in the Military: America and the British Commonwealth. *Armed Forces & Society*, Vol. 4, No. 4, August.
47. Trubswasser, Heimo (1996). Public Opinion and Opinions Within the Armed Forces about Female Soldiers. V: *Public Opinion and the Armed Forces in Austria*.
48. Ule, Mirjana; Mihelj, Vlado (1995). *Prihodnost mladine*. Ljubljana: DZS.
49. Žabkar, Anton (1993). Kdo je zdaj veliki sovražnik? *Revija Obramba*, november.
50. Xiaolin, Li (1993). Chinese Women in the People's Liberation Army: Professionals or Quasi-Professionals? *Armed Forces & Society*, Vol. 20, No. 1, Fall.

DAMIR KARPLJUK, MAKS ŽITKO, MATEJA VIDEMŠEK, KATARZYNA KARPLJUK

RAZUMEVANJE RAZLIK MED SPOLOMA KOT POT K UČINKOVITEJŠI SPLOŠNI IN SPECIFIČNI TELESNI PRIPRAVLJENOSTI PRIPADNIC IN PRIPADNIKOV SLOVENSKE VOJSKE

UVOD

Nekoč so bile igre deklic povsem drugačne od iger dečkov. Deklice so se predvsem igrale z lutkami, dečki pa so tekmovali v različnih športnih dejavnostih. Te razlike so temeljile na splošnem mnenju, naj dečki postanejo športniki, deklice pa so bolj nežne, zato naj se ne ukvarjajo s športom. Športna vzgoja v šolah je še dodatno poglobila tovrstna razmišljanja. Deklice so se ukvarjale s športnimi dejavnostmi drugače kot dečki – tekle so krajše razdalje, izvajale prilagojene gibalne naloge, kot so npr. sklece in bile na splošno manj aktivne pri urah športne vzgoje. Od deklic so pričakovali slabše gibalne sposobnosti, tako da večina deklic pri enakih pogojih ni tekmovala z dečki iste starosti. Danes je deklicam in ženskam dostopnih veliko več športnih dejavnosti kot v preteklosti. Raziskovalci so si postavili vprašanje, v kolikšni meri so razlike v sposobnostih med ženskami in moškimi odvisne od bioloških razlik in ali te razlike morda odražajo socialne, kulturne in tradicionalne omejitve, s katerimi se ženske srečujejo v otroškem in mladostniškem obdobju.

Wilmore in Costill (1994) navajata, da je bilo do leta 1960 za deklice in žene prepovedano tekmovanje v teku na razdalji, daljši od 800 metrov, do leta 1970 se ženske tudi uradno niso mogle udeležiti maratona. Obe omejitvi sta temeljili na mnenju, da ženske niso fiziološko zmožne vzdržljivostnih aktivnosti oziroma disciplin. Ob upoštevanju svetovnih rekordov, doseženih leta 1991 so ženske v primerjavi z moškimi (Wilmore in Costill, 1994) tekle 6,4 odstotkov počasneje na razdalji 100 m in 11,0 odstotkov počasneje na razdalji 1500 m, skakale 14,3 odstotkov nižje v skoku v višino in plavale 8,4 odstotkov počasneje na razdalji 400 m prosto.

Velikost in zgradba telesa

Pri starosti enajstih let (obdobje pubertete oziroma zgodnje adolescence) ni bistvenih razlik med moškimi in ženskami v višini, teži, obsegu, širini

kosti in debelini kožne gube. Večina razlik v velikosti in zgradbi telesa med moškimi in ženskami se začne oblikovati šele v obdobju pubertete in po njem. Ob tem je potrebno omeniti, da je adolescenca obdobje sprememb, tako fizioloških, telesnih kot psiholoških, vedenjskih in socialnih. To je čas, ko človek prehaja iz obdobja otroštva (odvisnosti, varnosti, primarne navezanosti na družino) v obdobje odraslosti (obdobje samostojnosti, neodvisnosti, odgovornosti zase in za druge, navezovanje na osebe zunaj primarne družine).

Pogosto se izraza adolescenca in puberteta napačno uporabljata kot sinonima. Puberteta je namreč sklop fizičnih in fizioloških sprememb, povezanih predvsem z zorenjem reproduktivnih funkcij, adolescenca pa je širši pojem in vključuje tako telesno kot psihološko in socialno zorenje, ki je predhodnik dobi odraslosti. Glede trajanja adolescence avtorji niso povsem soglasni. Začetek adolescence se navadno opredeljuje z začetkom pubertete, torej s telesnimi in fiziološkimi spremembami. Adolescenca pa se ne konča s koncem pubertetnih sprememb, konec adolescence je namreč odvisen od zahtev družbe po intelektualni, čustveni in socialni zrelosti (Horvat in Magajna, 1989).

Telesne spremembe v adolescenci so posledica delovanja hipofize in spolnih žlez, ki delujejo v medsebojni povezanosti. Hipofiza intenzivneje izloča rastne in gonadotropne hormone. Slednji spodbujajo rast spolnih žlez, ki začnejo izločati hormone. Med puberteto se začnejo med obema spoloma oblikovati razlike v telesni zgradbi, ki jih povzročajo v glavnem endokrinološke spremembe. Pojavijo se gonadotropni hormoni, ki stimulirajo gonade. Pri ženskah se razvijejo jajčniki in začne se izločanje estrogena. Pri moških se razvijejo moda, ter začne se izločati testosteron. Testosteron spodbuja rast kosti, kar v končnem rezultatu pripelje do večjih kosti ter sproži bolj intenzivno sintezo beljakovin. To se odraža v povečani mišični masi, zato so odraslejši moški praviloma večji in imajo večje mišičevje kot ženske, kar velja tudi pri odraslih (Wilmore in Costill, 1994).

Tudi estrogen značilno vpliva na rast telesa. Povzroča razširjanje beder, spodbuja rast prsi in povečuje odlaganje maščobe, posebno na območju stegen in bokov. Povečano odlaganje maščobe v teh območjih je rezultat večje aktivnosti encima lipoproteinske lipaze (Wilmore in Costill, 1994). Ta encim je svojevrstni »vratar« v procesu odlaganja maščobe v tkivih. Veliko žensk se nenehno bori proti zalogram maščobe na stegnih in bokih, vendar ponavadi neuspešno. Aktivnost lipoproteinske lipaze je v teh delih telesa zelo visoka v primerjavi z drugimi območji telesa. V zadnjem trimesečju nosečnosti in v obdobju laktacije aktivnost lipoproteinske lipaze značilno pada, kar lahko pomeni, da je maščoba na stegnih in bokih namenjena v reprodukcijske namene (Pate, Sparling, Wilson, Cureton in Miller, 1987). Tudi estrogen vpliva na rast kosti in povzroča doseganje končne dolžine kosti v času od dveh do štirih let od začetka pubertete. Zato v prvih letih pubertete ženske rastejo zelo hitro, nato pa prenehajo rasti. Moški imajo podaljšano obdobje rasti, kar jim

dovoljuje doseganje večje višine telesa. Zaradi zgoraj omenjenih razlik so popolnoma zrele ženske v primerjavi s popolnoma zreli moškimi v povprečju 13 cm nižje, 14–18 kg lažje glede na celotno telesno maso, 18–22 kg lažje glede na mišično maso in 3–6 kg težje glede na maso maščobe (Wilmore in Costill, 1994). Antropometrijske meritve pri odraslih moških in ženskah odkrivajo bistvene razlike med spoloma. Ženske imajo bolj ozka ramena, širša bedra, manjši obseg prsnega koša ter ponavadi več maščobe na bokih in spodnjih delih telesa, moški pa na območju trebuha in na zgornjih delih telesa.

V procesu staranja, ki se začne med 20. in 30. letom starosti, tako ženske kot moški kopičijo maščobo in izgubljajo mišično maso. Ta izguba je povezana z zmanjšano telesno aktivnostjo in testosteronom. Splošno zmanjšanje telesne aktivnosti pri sočasno enaki količini zaužitih kalorij povzroča povečanje splošne količine maščobnega tkiva v telesu. Povprečne razlike v relativni količini maščobe v telesu med ženskami in moškimi, starimi od 18–24 let so od 6 odstotkov do 10 odstotkov; 20–25 odstotkov pri ženskah in 13–16 odstotkov pri moških (Wilmore in Costill, 1994). Sprva je prevladovalo mnenje, da so te razlike odsev specifičnih razlik med spoloma v odlaganju maščobe (predvsem prsi, boki in stegna), vendar so športnice, predvsem tekačice, lahko ekstremno vitke, kljub temu da imajo relativno količino maščobe znatno nižjo od povprečne mlade ženske in celo nižjo od povprečnega mladega moškega (Pate, Sparling, Wilson, Cureton in Miller, 1987). Mnogo dobrih tekačic ima manj kot 10 odstotkov relativne maščobe. Tako nizke vrednosti so lahko posledica genetskega nagnjenja k vitkosti ali pa velike razdalje, ki jo te ženske pretečejo na teden (tudi več kot 160 km na teden).

Fiziološka reakcija na enkratno vadbo

Ko ženske in moški izvajajo enkratno vadbeno enoto, npr. tek do izčrpanosti na tekoči preprogi ali poskus dvigovanja maksimalno težkega bremena, lahko opazimo značilne razlike v odzivih organizma na napor. Razlike lahko opazimo na naslednjih ravneh: živčno-mišičnem, srčno-žilnem, dihalnem in presnovnem.

Odzivi živčno-mišičnega sistema

Ženske so bile vedno šibkejše od moških. V nekaterih raziskavah (Wilmore in Costill, 1994) je bilo ugotovljeno, da so ženske za 43–63 odstotkov slabše od moških v moči zgornjega dela telesa in za 25–30 odstotkov slabše v moči spodnjega dela telesa. Zaradi znatnih razlik med spoloma v velikosti telesa so nekatere raziskave upoštevale drugačna merila moči, bodisi v odnosu do telesne mase (absolutna moč/telesna masa) ali pa v odnosu do mišične mase (absolutna moč/mišična masa). Kadar je moč spodnjega dela telesa izražena v odnosu do telesne mase, so ženske za 5–15 odstotkov slabše od moških, kadar pa je moč predstavljena v odno-

su do mišične mase, razlik med ženskami in moškimi ni. To kaže na dejstvo, da so prirojene značilnosti mišic ter njihovi mehanizmi nadzora podobni pri ženskah in moških.

Razlike v moči zgornjega dela telesa, če jih izrazimo v odnosu do telesne in mišične mase, se zmanjšujejo, toda še vedno ostanejo značilne. Obstajata najmanj dve možni razlagi tega fenomena (Wilmore in Costill, 1994). Pri ženskah je večji odstotek mišične mase v spodnjem delu telesa. Še več, ženske veliko več uporabljajo mišično maso v spodnjem kot v zgornjem delu telesa, kar je povezano s porazdelitvijo mišične mase v telesu (Costill, Fink, Flynn in Kirwan, 1987). Rezultati biopsije, ki je v zadnjih letih postala bolj razširjena, potrjujejo, da imajo moški in ženske, ki se ukvarjajo z isto športno panogo, enako distribucijo vrst mišičnih vlaken.

Odzivi srčno-žilnega sistema

Med poskusom na bicikl-ergometru (Drinkwater, 1973; Wilmore in Costill, 1994), kjer je izdatek moči lahko natančno nadzorovan neodvisno od telesne teže, ženske na splošno dosegajo višje frekvence srčnega utripa pri vsakem nivoju sub-maksimalne obremenitve pri vadbi. Učinek srca, ki ga razumemo kot produkt frekvence srca in utripnega volumna pri enaki porabi energije, je skoraj enak pri ženskah in moških. Zato je pri ženskah višja frekvenca srčnega utripa kompenzacija nižjega utripnega volumna, ki izvira predvsem iz treh razlogov (Pollock, 1977; Wilmore in Costill, 1994):

- ženske imajo manjše srce ter levo srčno komoro zaradi manjšega telesa in verjetno zaradi nižje koncentracije testosterona;
- ženske imajo manjšo količino krvi v telesu, kar je tudi povezano z njihovo velikostjo.
- povprečna ženska je tudi manj aktivna in zato v slabši telesni kondiciji.

Ko nadziramo porabo energije v smislu izenačenja ravni vadbene obremenitve (ki se ponavadi izraža z odstotkom maksimalne porabe kisika – Vo_{2max}), je frekvenca srčnega utripa v primeru žensk povišana v primerjavi z moškimi. Na primer: na ravni 50 odstotkov Vo_{2max} so učinek srca, utripni volumen in poraba kisika nižji ter frekvenca srčnega utripa višji pri ženskah kot pri moških (Pate, Sparling, Wilson, Cureton in Miller, 1987). Te razlike se lahko opazijo tudi pri največjih obremenitvah.

Ženske imajo tudi manjšo možnost za povečanje porabe kisika. Vzrok za to je nižja koncentracija hemoglobina v krvi, kar se odraža v nižji količini kisika v venah ter zmanjšanem oksidacijskem potencialu mišic (Cureton, Bishop, Hutchinson, Newland, Vickery in Zwiren, 1986). Nižja količina hemoglobina je najpogostejše vzrok za razlike med spoloma v Vo_{2max} . V določeni količini krvi je manj kisika, ki ga kri lahko dobavi aktivnemu mišičevju.

Odzivi dihalnega sistema

Razlike med moškimi in ženskami v odzivih njihovega dihalnega sistema na enkratno obremenitev so zelo povezane z razlikami v velikosti telesa (Pate, Sparling, Wilson, Cureton in Miller, 1987; Wilmore in Costill, 1994). Frekvenca dihanja se pri vadbi na enaki ravni relativne moči pri moških in ženskah le nekoliko razlikuje (Cureton in Sparling, 1980). Kar pa upoštevamo absolutno moč, ženske ponavadi dihaajo hitreje kot moški, ker mora ženska pri enakem izdatku energije vaditi na višji ravni svojega Vo_{2max} .

Dihalni volumen oziroma dihalna kapaciteta je pri ženskah v povprečju nižja pri enaki ravni relativne in absolutne moči. Večina visoko treniranih žensk ima dihalno kapaciteto nižjo kot 125 L/min^{-1} . Zelo dobro trenirani moški pogosto prekoračijo 150 L/min^{-1} , nekateri lahko presežejo celo 250 L/min^{-1} . Omenjene razlike so tesno povezane z velikostjo telesa (Wilmore in Costill, 1994).

Presnovna reakcija

Večina športnih znanstvenikov meni, da je Vo_{2max} najboljši pokazatelj človekove srčno-žilne vzdržljivostne kapacitete (Wilmore in Costill, 1994). Vo_{2max} predstavlja točko med naporno vadbo, kjer je subjekt maksimiziral dobavo kisika in sposobnosti njegove uporabe v telesu. Povprečna ženska doseže svoj najvišji Vo_{2max} med 13. in 15. letom, povprečni moški pa šele med 18. in 22. letom starosti (Brooks-Gunn, Gargiulo in Warren, 1986). Po puberteti povprečni Vo_{2max} pri ženskah doseže 70–75 odstotkov moškega.

Razlike med spoloma v Vo_{2max} moramo razlagati zelo pazljivo. Klasična raziskava, objavljena 1965. leta (Hermasen in Andersen, 1965), je potrdila velike razlike v Vo_{2max} med osebami istega spola ter delno pokrivanje med vrednostmi Vo_{2max} med spoloma. V raziskavo so bili vključeni moški in ženske v starosti od 20 do 30 let. Raziskovalci so razdelili skupino na naslednje podskupine: športnice, športno – neaktivne ženske, športniki in športno -neaktivni moški.

Primerjali so reakcije oseb na submaksimalno in maksimalno obremenitev. Z raziskavo je bilo ugotovljeno, da ima 76 odstotkov športno – neaktivnih žensk enake rezultate kot 47 odstotkov športno – neaktivnih moških ter 22 odstotkov športnic kot 7 odstotkov športnikov. Ti podatki kažejo na to, da je pomembno gledati prek povprečnih vrednosti za določeno skupino in upoštevati raven treniranosti ter delno pokrivanje izidov med primerjanimi skupinami (Wilmore in Costill, 1994).

Čeprav so si vrednosti Vo_{2max} pred obdobjem pubertete pri ženskah in moških podobne, je veliko primerjav vrednosti Vo_{2max} med normalno neaktivnimi ženskami in moškimi zunaj obdobja pubertete nezanesljivih. Ti podatki so pogosto odsev neustrezne primerjave med sorazmerno neaktivnimi ženskami in sorazmerno aktivnejšimi moškimi. V tem primeru podatki ne govorijo samo o možnih razlikah med spoloma, ampak

tudi o ravni telesne kondicije. Da bi se ognili temu problemu, so začeli raziskovalci preučevati visoko trenirane športnice in športnike ob domnevi, da je raven treniranosti pri obeh spolih enaka, kar omogoča bolj točno evalvacijo razlik (Wilmore in Costill, 1994).

Saltin in Astrand (1967) sta primerjala $Vo_{2\max}$ športnic in športnikov iz švedskih reprezentanc. Ženske so imele 15–30 odstotkov nižje vrednosti $Vo_{2\max}$, toda novejša ameriške raziskave so pokazale manjše razlike, 8–12 odstotkov (Wilmore in Costill, 1994). Da bi zagotovili objektivno primerjavo med moškimi in ženskami, so v nekaterih raziskavah poskušali meriti $Vo_{2\max}$ glede na višino, težo in mišično maso (Pate, Sparling, Wilson, Cureton in Miller, 1987). Raziskovalci so ugotovili, da so vzrok za razlike med ženskami in moškimi v metabolični reakciji na tek največ spolno-determinirane zaloge podkožne maščobe. Drugi dejavnik, ki naj bi vplival na nižji $Vo_{2\max}$ pri ženskah, je nižja raven hemoglobina v krvi.

Če namesto $Vo_{2\max}$ poskusimo primerjati submaksimalno porabo kisika (Vo_2), opazimo med ženskami in moškimi zelo majhne razlike pri enaki absolutni porabi energije (Wilmore in Costill, 1994). Ne smemo pozabiti, da pri isti ravni absolutne submaksimalne obremenitve ženske ponavadi izvajajo aktivnosti pri višjem odstotku svojega $Vo_{2\max}$. Kot rezultat take vadbe imajo ženske višjo raven koncentracije laktata v krvi in njihov laktatni prag se pojavi pri nižji absolutni porabi energije. Najvišje vrednosti laktatov so pri aktivnih, toda netreniranih ženskah nižje kot pri aktivnih, a ne treniranih moških. Pri laktatnem ali anaerobnem pragu so vrednosti za enako trenirane moške in ženske podobne, so vrednosti izražene relativno in ne absolutno. Anaerobni in laktatni prag sta odvisna od načina testiranja in od posameznikove treniranosti. Zato tudi razlike med spoloma niso pričakovane.

Fiziološko prilaganje športni vadbi

Pod vplivom treninga se fiziološko funkcioniranje organizma v mirovanju in med vadbo značilno spremeni. Potrebno je upoštevati odziv žensk na redni trening, s poudarkom na območjih, kjer se njihova reakcija lahko razlikuje od reakcij moških. V primeru treninga srčno-žilne vzdržljivosti ter treninga moči pri ženskah in moških pride do izgube v celoviti telesni masi, izgube v maščobni masi, izgube relativne maščobe in povečanja mišične mase (Pate, Sparling, Wilson, Cureton in Miller, 1987).

Ženske lahko na splošno pridobijo manj mišične mase kot moški. Vse druge spremembe v sestavi telesa so najverjetneje bolj povezane s celotno količino energije, porabljene med treningom, kot s spolom udeleženca. Veliko več mišične mase lahko posameznik pridobi pod vplivom treninga moči, kot v primeru treninga vzdržljivosti. Velikost teh sprememb je veliko manjša pri ženskah, predvsem zaradi hormonskih razlik. Kosti in vezivno tkivo se pod vplivom treninga spreminjajo, toda spremembe še niso povsem jasne. Raziskave na živalih in omejene raziskave na lju-

deh so pokazale povečanje gostote dolgih kosti, ki nosijo našo težo. Ta adaptacija je neodvisna od spola, posebno pri mladi in srednje – stari populaciji (Wilmore in Costill, 1994). Pod vplivom treninga vzdržljivosti postane vezivno tkivo močnejše, spol ni pomemben. Obstaja mnenje, da se ženske med športnimi aktivnostmi hitreje poškodujejo kot moški. Možnosti razlik v moči sklepov, vezi, tetiv in kosti, odvisnih od spola, še niso dovolj raziskane. Domneva se, da je s količino poškodb, bolj kot spol, povezana raven telesne kondicije. Netrenirani posamezniki se hitreje poškodujejo kot športno aktivni.

Specifičnosti ženskega spola

Predhodna poglavja govorijo o tem, da se spola različno odzivata na določeno vrsto vadbe. V nekaterih primerih so razlike med ženskami in moškimi večje, v drugih manjše. V nadaljevanju se bomo osredotočili predvsem na menstruacijo, nosečnost, osteoporozo, nekatere bolezni prehrane in dejavnike okolja.

Menstruacija in njene motnje

Ženske – športnice si pogosto zastavljajo vprašanja glede menstruacije in športne vadbe. Zanima jih, kako menstruacijski cikel vpliva na zmoglosti in izvedbo v okviru športne vadbe ter obratno, kako treningi in tekmovanja vplivajo na menstruacijski cikel.

Menstruacija in izvedba športne vadbe

Nekatere ženske pri športni vadbi ne opazijo sprememb, ki bi lahko bile posledice menstruacijskega cikla. Nekatere športnice so med menstruacijo postavile celo nove svetovne rekorde (Wilmore in Costill, 1994). Druge poročajo o večjih težavah pred menstruacijo ali v začetni fazi krvavitve. Te ženske imajo pred – menstruacijski sindrom ali bolečine ob menstruaciji (Gadpaille, Sanborn in Wagner, 1987).

Pozni začetek menstruacije

Deklice, ki trenirajo gimnastiko ali balet, dobijo svojo prvo menstruacijo največkrat pozno – okrog 15. leta (Frisch, 1983). Ni povsem jasno, ali je pozni začetek menstruacije izzvan z intenzivnim treningom ali imajo deklice, ki so že po naravi nagnjene k pozni prvi menstruaciji, prednost pri gimnastiki in baletu zaradi majhnega, vitkega telesa.

Motnje menstruacijskega ciklusa

Športnice lahko doživljajo različne spremembe v normalnem menstruacijskem ciklusu: neredne ali redke menstruacije, odsotnost prve menstruacije pri osemnajst in več let starih ženskah in nenadno prenehanje menstruacije – ženske, ki imajo sprva sicer normalno menstruacijo, to izgubijo za nekaj mesecev ali celo let (Frisch, 1983).

Na motnje menstruacije, povezane z intenzivnim športnim treningom, vpliva več faktorjev (Frisch, 1983):

- prejšnje nagnjenje k disfunkcijam menstruacije – športnice s prekinjeno menstruacijo so pogosto že prej imele neredne menstruacije;
- povišana raven stresa, še posebno v tekmovalnih pogojih;
- visoka intenzivnost in pogostost treningov;
- nizka telesna masa in majhna količina maščobe v telesu;
- zguba tretjine maščobe ali 10–15 odstotkov telesne teže lahko pripelje k upočasnitvi ali ustavitvi menstruacije. Prisotnost ustrezne količine maščobe v telesu je pomemben faktor, ki je nujen za normalno menstruacijo – maščoba vpliva na metabolizem in shranjevanje estrogena;
- neustrezna prehrana – premalo beljakovin, maščob ter specifičnih vitaminov in mineralov;
- hormonske spremembe – nastajajo tako pod vplivom enkratne vadbe kot zaradi daljših obdobjev treniranja.

Nosečnost

Obstajajo štiri glavni problemi, ki so povezani z vadbo med nosečnostjo (Wilmore in Costill, 1994):

- nevarnost, nastala zaradi zmanjšane pretoka krvi do maternice (kri je preusmerjena v aktivne mišice vadeče matere) – plod med vadbo ne dobi dovolj kisika;
- možnost hipertermije – pregretja ploda, ki je povezano s povečano notranjo telesno temperaturo matere med daljšo aerobno vadbo ali vadbo pri previsoki temperaturi okolja. Kronično pregrevanje ploda lahko povzroči okvare centralnega živčnega sistema;
- zmanjšana količina ogljikovih hidratov, kot jih plod potrebuje – organizem matere uporablja več ogljikovih hidratov kot gorivo za vadbo;
- povečana možnost splava ali zgodnjega rojstva.

Program vadbe mora biti med nosečnostjo posebno prilagojen in izvajan pod zdravniškim nadzorom.

Osteoporoza

Zdrav način življenja lahko upočasnijo enega najbolj pogostih problemov pri ženskah, povezan s procesom staranja, osteoporozo. Osteoporoza je zmanjšana količina mineralov v kosteh, ki povzročajo povečano poroznost kosti (Drinkwater, Nilson, Ott in Chesnut, 1986). Te spremembe pogosto privedejo k bolj pogostim zlomom in pokom kosti, ki se začnejo pojavljati malo pred 40. letom starosti, skupaj z začetkom menopavze. Osteoporoza povzročajo trije glavni faktorji: pomanjkanje estrogena (neposredni vpliv ima menopavza), nezadostna količina zaužitega kalcija (neustrezna prehrana) in nezadostna telesna aktivnost.

Bolezni prehrane

Anoreksija nevrosa, bulimija nevrosa in prekomerno prehranjevanje (Wilmore in Costill, 1994) so psihiatrične bolezni, za katerimi boleha več milijonov ljudi med 15. in 35. letom starosti. Največ teh bolezni lahko zasledimo v visoko razvitih državah. Vzroki za nastanek bolezni prehrane so predvsem psihični (strah, konflikti, moda ...). Posledice teh bolezni so depresija, osamljenost, družinske težave, opustitev šole in kariere, izguba prijateljev in partnerja. Če bolezni ne zdravimo, lahko nastopi celo smrt.

Tudi pri športnikih najdemo te bolezni. Poročila avtorjev se razlikujejo med seboj, zlasti zaradi različnih gledanj na anoreksijo oziroma bulimijo (Wilmore in Costill, 1994). Vendar pa so ženske pri določenih športih (balet, umetnostno drsanje, športna gimnastika, športno ritmična gimnastika, vzdržljivostni športi, konjeniški športi, boks itn.) zaradi posebnosti športne zvrsti bolj nagnjene k omenjenim boleznim.

Dejavniki okolja

Vadba v težkih pogojih (vročina, mraz, dež ...) deluje stresno na organizem. Nekateri raziskovalci so poročali (po Wilmore in Costill, 1994), da so na omenjene težje pogoje ženske bolj občutljive kot moški. Vendar so razlike med spoloma pogosto rezultat slabše telesne pripravljenosti žensk. Druge študije (po Wilmore in Costill, 1994) so dokazale, da v ekstremskih pogojih med dobro treniranimi moškimi in ženskami ni bistvenih razlik.

CILJI

Zastavili smo si naslednja cilja: oceniti funkcionalne sposobnosti višjih častnic in častnikov slovenske vojske ter nakazati pot k njihovi optimalni telesni pripravljenosti.

METODE DELA

Vzorec merjencev

Vzorec merjencev je zajel 155 pripadnikov višjih častnic in častnikov slovenske vojske (20 žensk in 135 moških) v starosti od 23 do 56 let (ženske od 23 do 49 let, moški od 27 do 56 let).

Vzorec spremenljivk

V vzorec spremenljivk smo izbrali naslednje spremenljivke:

spol	moški, ženski
starost	leta
dvigovanje trupa (DT)	število ponovitev
sklece (SK)	število ponovitev
tek na 3200 metrov (T3200M)	sekunde
frekvenca srčnega utripa (FSU) pri T3200M	ud/min

Organizacija in potek meritev

Meritve so se izvajale v skupinah do 20 merjencev; eno skupino sta vodila dva merilca, ki sta tudi vpisovala rezultate. Prva dva testa (sklece – SK in dviganje trupa – DT) sta se izvajala v parih – prvi dela, drugi šteje pravilne ponovitve, merilca nadzirata. Po opravljenem testu sta merilca vpisala rezultate prvih, nato so drugi delali in prvi šteli. Na 3200 m so tekli vsi hkrati (skupina 20 merjencev). Meritve so bile opravljene na atletskem stadionu Kodeljevo pri Fakulteti za šport, in sicer od 12. do 29. oktobra 1999 ob torkih in petkih med 10. in 14. uro.

Metode obdelave podatkov

Rezultati so bili obdelani s statističnim programom SPSS 9.0 za Windows. Obdelava podatkov je potekala v več fazah. Najprej smo ugotovili osnovne statistične značilnosti in porazdelitve posameznih spremenljivk, izračunane so bile mere centralne tendence in mere razpršenosti. Povezanost med posameznimi testi smo ugotavljali s Pearsonovim količnikom korelacije, stopnje intenzivnosti obremenitve višjih častnikov in častnic slovenske vojske pa smo ocenjevali na podlagi treh enačb (po Hills, Byrne & Ramage, 1998).

REZULTATI

Rezultati raziskave so predstavljeni v skladu z izborom vzorca spremenljivk, posebej za moški in ženski spol. Rezultati Pearsonovega korelacijskega koeficienta so zajeti za vzorec žensk in moških brez delitve na starostne kategorije. Preglednica 1 prikazuje mere centralne tendence in mere razpršenosti rezultatov testov SK, DT in T3200 za oba spola. V preglednici 2 so rezultati Pearsonovega korelacijskega koeficienta za pripadnice ženskega spola, v preglednici 3 pa za pripadnike moškega spola. Izračuni razlik v frekvenci srčnega utripa na podlagi treh enačb in povprečni časi pretečene razdalje 3200 metrov za moške in ženske so prikazani v preglednicah 4, 5 in 6.

Preglednica 1: Mere centralne tendence in mere razpršenosti rezultatov testov SK, DT in T3200 višjih častnikov in častnic SV

Test	Skupina	Število	Min	Maks	AS	S0
SK	vsi moški	135	15,00	119,00	46,59	16,20
DT	vsi moški	135	20,00	111,00	49,33	16,38
T3200	vsi moški	135	656,00	1499,00	1029,82	155,32
SK	moški 1	11	31,00	90,00	57,64	16,42
DT	moški 1	11	29,00	92,00	66,82	18,11
T3200	moški 1	11	754,00	1110,00	949,46	106,81
SK	moški 2	61	25,00	83,00	49,91	14,62
DT	moški 2	61	20,00	92,00	51,13	14,94
T3200	moški 2	61	698,00	1499,00	1008,99	156,99
SK	moški 3	51	20,00	119,00	42,00	16,59
DT	moški 3	51	23,00	111,00	43,89	16,02
T3200	moški 3	51	656,00	1356,00	1044,12	151,39
SK	moški 4	12	15,00	53,00	33,80	10,60
DT	moški 4	12	27,00	60,00	43,50	9,69
T3200	moški 4	12	942,00	1393,00	1148,67	140,22
SK	vse ženske	20	13,00	54,00	27,60	8,82
DT	vse ženske	20	18,00	98,00	48,85	20,25
T3200	vse ženske	20	980,00	1499,00	1200,50	134,11
SK	ženske 1	3	29,00	38,00	32,67	4,73
DT	ženske 1	3	50,00	98,00	75,67	24,17
T3200	ženske 1	3	982,00	1499,00	1186,00	275,19
SK	ženske 2	11	13,00	54,00	27,00	10,60
DT	ženske 2	11	30,00	80,00	50,09	15,22
T3200	ženske 2	11	980,00	1355,00	1185,09	111,85
SK	ženske 3	6	18,00	35,00	26,17	6,55
DT	ženske 3	6	18,00	52,00	33,17	11,46
T3200	ženske 3	6	1135,00	1385,00	1236,00	104,26

Merjenci so lahko med izvajanjem posamezne naloge počivali v vnaprej določenem in nadzorovanem položaju. Z metodo opazovanja je bilo ugotovljeno, da je po vsakem odmoru znotraj posamezne naloge kandidat opravil manj ponovitev merskega postopka SK (sklece) oziroma DT (dviganje trupa). Preglednica 1 prikazuje mere centralne tendence in mere razpršenosti rezultatov testov SK, DT in T3200 višjih častnic in častnikov Slovenske vojske. Rezultat testa SK (sklece) je pri moških povprečno 47, testa DT (dviganje trupa) pa 49 ponovitev. V tretji starostni skupini – moški 3 (od 41 do 50 let) opazimo zelo visoko število ponovitev pri obeh testih (prek 100).

Visoke vrednosti je opaziti tudi pri pripadnici višjih častnic Slovenske vojske (preglednica 1) v prvi starostni skupini – ženske 1 (do 30 let), pri dvigovanju trupa (98 ponovitev) in nekoliko nižje, ki pa še vedno odstopajo od drugih, tako pri ženskah kot pri moških v drugi starostni skupini – Ženske 2 (od 31 do 40 let), prav tako pri dvigovanju trupa (80 ponovitev). Visoki rezultati posameznikov in razmeroma visoke povprečne vrednosti v posameznih starostnih skupinah še ne pomenijo, da je pri-

pravljenost vseh višjih častnikov in častnic slovenske vojske homogena, temveč je neenakomerno porazdeljena. Nekaj posameznikov je verjetno hotelo zadostiti najnižji meji za pozitivno oceno preverjanja gibalnih sposobnosti, kot se vidi iz teka na 3200 metrov, pa je funkcionalna sposobnost večjega števila pripadnikov GŠSV nizka, naporji med tekom pa previsoki.

Na podlagi Pearsonovega korelacijskega količnika smo ugotavljali povezanosti med tremi motoričnimi testi (sklecami, dvigovanjem trupa in tekom na 3200 metrov). Testi se med sebj razlikujejo glede različne narave preverjanja posamezne motorične sposobnosti. Prva dva merska postopka (SK in DT) sta odvisna od moči oziroma vzdržljivosti, kajti vsak test se izvaja dve minuti. Ob takšnem izvajanju se sprva utruji aktivno (lokalno) mišičje, katerega namen je zagotoviti pravilno (primerno) izvedbo določene naloge. Ker se izvedba posamezne meritve podaljša, pomeni, da se v drugem delu izvajanja naloge utruji tudi drugo prečno-progasto mišičje in druge motorične enote znotraj primarno aktivne mišice.

Medsebojne povezave izbranih testov (preglednici 2 in 3) opravičujejo domnevo o medsebojni soodvisnosti izbranih testov. Pri moških lahko opazimo visoke povezave med posameznimi testi, ki so tudi statistično značilne (preglednica 3), prav tako pri ženskah (preglednica 2) pri testu DT, čeprav so povezave nekoliko nižje. Statistično značilnih povezav med testoma T3200 in SK nismo dobili.

Preglednica 2: Prikaz Pearsonovih korelacijskih količnikov med spremenljivkami SK, DT in T3200 za višje častnice SV v starosti od 23 do 49 let

		SK	DT	T3200M
SK	Pear.Corr.	1,000		
	P	,		
	Število	20		
DT	Pear.Corr.	,505	1,000	
	P	,023	,	
	Število	20	20	
T3200M	Pear.Corr.	-,259	-,536	1,000
	P	,271	,015	,
	Število	20	20	20

Preglednica 3: Prikaz Pearsonovih korelacijskih količnikov med spremenljivkami SK, DT in T3200 za višje častnike SV

		SK	DT	T3200M
SK	Pear.Corr.	1,000		
	P	,		
	Število	135		
DT	Pear.Corr.	,702	1,000	
	P	,000	,	
	Število	135	135	
T3200M	Pear.Corr.	-,481	-,502	1,000
	P	,000	,000	,
	Število	135	135	135

V preglednicah 4, 5 in 6 so izračunane vrednosti frekvence srčnega utripa na podlagi štirih enačb. Avtorji Hills, Byrne in Ramage (1998) so prikazali različne enačbe, kako posamezniku oziroma skupini izračunamo največje vrednosti frekvence srčnega utripa. Ob tem smo upoštevali naslednje dejavnike: spol, starost, treniranost oziroma netreniranost in adipoznost (debelost), kar je prikazano v legendi.

LEGENDA:

Enačbe (po: Hills, Byrne in Ramage, 1998):

- 220 – leta za vse moške,
- 214 – $(0,8 \times \text{leta})$ neaktivni moški,
- 205 – $(0,5 \times \text{leta})$ trenirani moški,
- 200 – $(0,5 \times \text{leta})$ adipozni (moški in ženske),
- 226 – leta za vse ženske,
- 209 – $(0,7 \times \text{leta})$ neaktivne ženske,
- 211 – $(0,5 \times \text{leta})$ trenirane ženske,
- izr. maks. izračuni največjih vrednosti FSU za vsako posamezno enačbo,
- ± 4 ud/min območje vadbe, 4 ud/min pod oziroma nad izračunano vrednostjo FSU,
- % razlike odstotek razlike izračunov za vsako posamezno enačbo,
- razlika razlika v ud/min med vsako posamezno enačbo in izračunano največjo vrednostjo FSU,
- čas teka (AS) srednje vrednosti rezultatov teka v minutah in sekundah oziroma v sekundah.

Zaradi pestrosti našega vzorca pripadnikov GŠSV smo uporabili vse štiri enačbe za oba spola. V preglednicah smo nakazali tudi možnost uporabe določenega območja okoli največjih vrednosti frekvence srčnega utripa. Od dobljene oziroma izračunane vrednosti smo določili območje ± 4 udarce srca v minuti. Na ta način smo omogočili posamezniku, da se

v razponu 8 udarcev srca v minuti približa svojim največjim oziroma ciljnim vrednostim frekvence srca.

Dobljeni rezultati pri obeh spolih prikazujejo, da so dosežene vrednosti frekvence srca med tekom na 3200 metrov višje od tistih, ki jih določajo (priporočajo) enačbe. Skladno s tem smo izračunali omenjene razlike tudi v odstotkih. Na podlagi teh ocen smo ugotovili, da so bile posamezne starostne skupine med tekom na 3200 metrov preobremenjene, zlasti če ob tem upoštevamo tudi čas teka.

Preglednica 4: Izračuni razlik v frekvenci srčnega utripa na podlagi treh enačb in povprečni časi pretečene razdalje 3200 metrov za višje častnice SV v starosti od 31 do 40 let

Skupina	Min	Maks	AS	S0
Ženske 2	140	155	146,82	5,0955
31-40 let	187	209	198,46	7,3534
AS = 35	173,34	197,56	186,01	6,6170

Enačbe	Izr. maks	±4 ud/min	odstotek razlike	razlika	čas teka (AS)
226 - leta	191	187-195	3,66	+7 ud/min	19:58.00
209 - (0,7 x leta)	185	181-189	7,03	+13 ud/min	ali
211 - (0,5 x leta)	194	190-198	5,39	+4 ud/min	1198 sek
200 - (0,5 x leta)	183	179-185	8,19	+15 ud/min	

Preglednica 5: Izračuni razlik v frekvenci srčnega utripa na podlagi treh enačb in povprečni časi pretečene razdalje 3200 metrov za višje častnike SV v starosti od 31 do 40 let

Skupina	Min	Maks	AS	S0
Moški2	118	168	143,46	7,3931
31-40 let	169	212	190,72	9,4497
AS = 36	152,22	198,94	178,94	8,6426

Enačbe	Izr. maks	±4 ud/min	odstotek razlike	razlika	čas teka (AS)
220 - leta	184	180-188	8,15	+15 ud/min	16:48
214 - (0,8 x leta)	185	181-189	7,57	+14 ud/min	ali
205 - (0,5 x leta)	187	183-191	6,42	+12 ud/min	1008
200 - (0,5 x leta)	182	178-186	9,34	+17 ud/min	

Preglednica 6: Izračuni razlik v frekvenci srčnega utripa na podlagi treh enačb in povprečni časi pretečene razdalje 3200 metrov za višje častnike SV v starosti nad 51 let.

Skupina	Min	Maks	AS	SO
Moški 3	129	153	143,08	6,7616
nad 51 let	167	205	182,167	11,5981
AS = 53	155,75	186,88	170,67	10,5404

Enačbe	Izr. maks	± 4 ud/min	odstotek razlike	razlika	čas teka (AS)
220 - leta	167	163-171	11,98	+20 ud/min	19:27:00
214 - (0,8 x leta)	172	168-176	8,72	+15 ud/min	ali
205 - (0,5 x leta)	179	175-183	4,47	+8 ud/min	1167 sek
200 - (0,5 x leta)	174	170-178	7,47	+13 ud/min	

RAZPRAVA

V uvodnih poglavjih smo izpostavili, da med ženskim in moškim spolom obstajajo določene razlike, ki so rezultat različnih dejavnikov in sicer stereotipov iz še nedavne preteklosti in povsem realne razlike, ki so posledica fizioloških razlik med spoloma. Mnoge študije, ki so preučevale razlike med ženskim in moškim spolom, so bile narejene tako na podlagi rezultatov doseženih pri tekmovalnih športnikih, kot rekreativcih oziroma nešportnikih. To je pomembno izhodišče, če želimo telesno pripravljeno obah spolov v Slovenski vojski dvigniti na višji nivo.

Zagotovo so kakovostni in pestri vadbeni programi oziroma izbir izbor vsebin ena izmed poti, ki lahko vodi k približevanju uresničitve zgoraj zastavljenega cilja. Naslednji pomemben dejavnik je kakovostno izvajanje vadbenega procesa. Kdo ga vodi, na kakšen način vadba poteka, kje, kako se izmenjavajo vidiki količine in intenzivnosti vadbe, na kakšen način in ali vadeči pridobivajo potrebna teoretična in praktična znanja? Prav tako se pojavlja vprašanje o pogostosti vadbe, ali naj bo ta enkrat, dvakrat ali na primer petkrat na teden? Treba se je zavedati, da bo kljub upoštevanju vseh zgoraj navedenih dejavnikov, končni učinek še vedno nezadovoljiv, če vadba v določenem delu ne bo prilagojena posamezniku.

Učinkovitost vsake skupine je večja, če je kohezivnost znotraj nje na čim višji ravni in če je tudi njen »najslabši člen« čim boljše telesno in duševno pripravljen. Omenjeno trditev bomo podkrepili s primerom športne igre – košarke. Na igrišče stopa pet različno pripravljenih, igralno usposobljenih, različno visokih igralcev. Glede na svoje sposobnosti in lastnosti ima vsak določeno svoje igralno mesto, tako v napadu kot v obrambi. V določenem delu igre je vsak igralec individuallec, ki je tesno povezan s skupino in dinamiko skupine v igri. Od njihovih usklajenih

medsebojnih odnosov je odvisen izid tekme – zmagali ali poraz. Za doseganje visoke stopnje usklajenosti znotraj vseh članov skupine je treba, preden stopijo na igrišče, odpraviti čim več dejavnikov, ki bi lahko onemogočili dobro igro in zmago. Poleg prvega trenerja, psihologa, fizioterapevta in drugih ima pomembno vlogo tudi kondicijski trener. Njegova naloga je, da pri posamezniku in skupini čim bolj dvigne raven pripravljenosti, nato pa vsakega posameznika (glede na igralno mesto) individualno pripravi. Od tu naprej pa nastopajo zgoraj omenjeni člani teama, ki morajo zadostiti vsem potrebnim pogojem, ki bodo na tekmi omogočili doseganje zastavljenih ciljev.

Dobljeni rezultati meritev so pokazali, da med moškimi in ženskami obstajajo določene razlike. Splošno gledano (preglednica 1) je rezultat moških pri testu SK 46,59 ponovitev, pri ženskah 27,60 ponovitev; pri testu DT je rezultat pri moških 49,33 ponovitev, pri ženskah 48,85 ponovitev, pri testu T3200 pa je pri moških 1029 sekund in pri ženskah 1200 sekund. Test SK je pokazal precej veliko razliko med spoloma verjetno tudi zaradi večjega odstotka mišične mase, ki je pri ženskah v spodnjem delu telesa (Wilmore in Costill, 1994). Pri DT bistvenih razlik ni zaslediti. Nekoliko večje razlike so opazne pri teku (T3200).

Če ob tem pogledamo posamezne primere, ugotovimo, da sta dve predstavnici ženskega spola dosegli izjemno visoke rezultate, ki bi jih v celotnem vzorcu moških uvrstili v prvo zgornjo tretjino. Ob tem poudarjamo, da je bilo v statistično obdelavo zajetih le 20 žensk in 135 moških. Domnevamo, da bi se s povečanjem vzorca oseb ženskega spola število zelo uspešnih žensk še povečalo.

Iz takih predvidevanj lahko ugotovimo dvoje:

- večje število žensk bi ob primerni in prilagojeni vadbi doseglo dobre rezultate, ki bi bili enakovredni moškim ter,
- trenutna telesna pripravljenost moškega vzorca je relativno slaba.

Takšne sklepe deloma potrjujejo tudi rezultati teka T3200 in vrednosti frekvence srčnega utripa med obremenitvijo. Ugotovili smo (preglednice 4, 5 in 6), da so tako ženske kot moški med tekom preobremenjeni. Frekvenca srca je presegla zgornje meje, ki naj bi jih imel človek glede na svojo starost. Tu ne zanemarjamo individualnih vrednosti, toda kljub temu so časovni rezultati precej skromni (Karpljuk, Žitko, Rožman, Suhadolnik in Karpljuk, 2000). Rezultati prikazujejo velike razlike med dobljenimi in izračunanimi največjimi vrednostmi frekvence srčnega utripa. Odstopanja glede na enačbe so od 12 do 17 ud/min (preglednica 5) oziroma od 8 do 20 ud/min (preglednica 6). Sklepamo, da je pri kandidatih med tekom prihajalo do najvišjih možnih obremenitev, ki so posegale vsaj do zgornje meje posameznikovih telesnih in duševnih zmognosti.

Tolikšna prizadevanja posameznikov, da bi dosegli čim boljše rezultate, so vsekakor spodbudna in pozitivna, vendar hkrati opozarjajo na nujnost, da se kandidati na preverjanje gibalnih sposobnosti primerno pri-

pravijo. Morfološka heterogenost kandidatov je velika, verjetno pa je prisotno tudi veliko motivacije, ki posameznike vodi do skrajnih meja njihovih zmožnosti. Tudi zaradi pravkar omenjenih dejavnikov je potrebna sistematična, redna in individualno nadzorovana športna vadba.

Rezultati meritev frekvence srčnega utripa med tekom T3200 (Karp-ljuk, Žitko, Rožman, Suhadolnik in Karpljuk, 2000) so nakazali, da bi bilo za tretjino zajetega vzorca smiselno opraviti preventivne zdravniške preglede (kardiogram pod obremenitvijo, krvna slika – holesterol ...). Pri nekaterih posameznikih, ki so se na lastno pobudo udeležili omenjenih zdravniških pregledov, smo opazili povišano stopnjo nekaterih parametrov, ki bi lahko v bližnji prihodnosti resneje ogrozili njihovo zdravje. V sodelovanju z zdravnikom so bile v nekaj mesecih nekatere težave precej zmanjšane.

Tako za ženski kot za moški spol velja, da takrat, ko se posameznik pri določenem premagovanju napora približa skrajnim fiziološkim mejam, aktiviranje organskih sistemov posega tudi na psihološko področje (govorimo o zoženju ali izostanku pozornosti in racionalnega dojetja stvarnosti za določen čas, dokler si organizem ne opomore, za kar je potrebnih nekaj minut). To ima lahko negativne posledice vsaj iz treh razlogov (Karpljuk, Žitko, Rožman, Suhadolnik & Karpljuk, 2000):

- pri opravljanju zahtevne naloge (ali v vojnih razmerah) na terenu, kjer je potrebna fizična aktivacija organizma, kandidat pa odloča npr. o vitalnih točkah neke vojaške operacije;
- pri več dni, tednov ali celo mesecev trajajoči aktivnosti (vojne razmere, močnejši nasprotnik, partizanski način bojevanja, gverila), kjer je dobra (vrhunska) telesna pripravljenost temelj nadgradnje vseh vojaških operacij;
- pri občasnih stresnih posegih telesne aktivnosti na organizem (vsakoletne meritve, vojaške vaje, dolgotrajni marši ...), kjer lahko telesno slabo pripravljenemu kandidatu takšne preizkušnje škodujejo.

Dobljeni rezultati so bili temelj za izdelavo vadbenih programov, ki lahko posameznika privedejo k boljši telesni pripravljenosti oziroma čim boljšemu rezultatu na obveznem preverjanju gibalnih sposobnosti (Karpljuk, Žitko, Rožman, Suhadolnik & Karpljuk, 2000), pozneje pa ga postopoma vključijo v redno, celoletno športno aktivnost. Cilji te aktivnosti naj bodo izboljšati posameznikove osnovne funkcionalne sposobnosti (Karpljuk, 1999), ohraniti ali izboljšati zdravstveno stanje (adipoznost, holesterol) in omogočiti vsakemu zainteresiranemu kandidatu takšno raven znanja in sposobnosti, da bo lahko po potrebi samemu sebi sestavljal vadbene programe s primernimi vsebinami. Vsak element vadbenega načrta ima veliko različnih vsebin, ki jih lahko posameznik izbira in uvršča v individualne vadbene programe. Glede na rezultate, ki jih je dosegel na testiranju, kandidat ugotovi, kje je uspešen oziroma kje ima določene pomanjkljivosti. Model vadbenega programa je zastavljen tako, da bo

kandidat razvijal poleg tistih motoričnih sposobnosti, ki jih neposredno potrebuje pri preverjanju gibalnih sposobnosti, tudi tiste, ki imajo preventivne, kompenzacijske, regeneracijske in sprostilne učinke (Karpljuk, Žitko, Rožman, Suhadolnik & Karpljuk, 2000).

Jedro programa vadbe vsebuje naslednje elemente:

- A. ogrevanje,
- B. glavni del,
- C. sklepni del.

Ad A: *Ogrevanje* naj traja od 10 do 20 minut. Sestavljeno je iz lahkotnega teka in gimnastičnih vaj. Intenzivnost teka je nizka (zelo počasen tek), proti koncu ogrevanja lahko nekoliko naraste. Gimnastične vaje so splošne in specifične. Po gimnastičnih vajah je smiselno narediti še nekaj stopnjevanj oziroma specifično tekaško ogrevanje.

Ad B: Vsebine v *glavnem delu* ure zajemajo:

- **Vadbo za izboljšanje tehnike teka** (šola teka, skiping, tek z udarjanjem pet nazaj, hopsanja; tek s poudarjenim odzivom, starti iz različnih položajev ...)
- **Nespecifično vadbo hitrosti** (štafetne igre, Bumerang štafeta 1–3, Amerikanec 1–3 ...)
- **Nespecifično vadbo moči** (razvoj moči posameznih mišičnih skupin, razvoj specifične odzivne moči, situacijske šprinterske vaje, vertikalni skoki, horizontalni mnogokoki, štafetne igre za razvoj moči ...).
- **Specifično vadbo vzdržljivosti** (teki v pogovornem tempu, nespecifični intervalni teki z enakomernim tempom na čas, z vmesnimi odmori, visoko intenzivni ponavljajoči teki na čas, prilagojena sredstva in metode treninga vzdržljivosti...).

Ad C: Vsaka vadbena enota ima *sklepni del*. Sestavljajo naj ga naslednji elementi:

- raztek – lahkoten tek od 5 do 20 minut,
- lahkotne raztezne in sprostilne gimnastične vaje,
- vaje moči (sklece, dvigovanje trupa ...),
- masaža oziroma samomasaža,
- pitje tekočine,
- tuširanje,
- analiza opravljenega dela.

Zgoraj omenjene vsebine so sestavni del 12 mesečnega vadbenege programa, ki ga sestavlja 6 dvomesečnih samostojnih celot. Glede na trenutne sposobnosti ima posameznik možnost izbrati njemu primerno raven zahtevnosti vadbe. To pomeni, da lahko model vadbenege programa pri svojem treningu uporabljajo tako začetniki kot boljše oziroma dobro pripravljene kandidati.

LITERATURA

1. Brooks-Gunn, J., Gargiulo, J.M., & Warren, M.P. (1986). The effect of cycle phase on the adolescent swimmers. *Physician and Sportsmedicine*, 14(3), 182–192.
2. Costill, D.L., Fink, W.J., Flynn, M., & Kirwan, J. (Muscle fiber composition and enzyme activities in elite female distance runners. *International Journal of Sports Medicine*, (Suppl. 2), 103–106
3. Cureton, K., Bishop, P., Hutchinson, P., Newland, H., Vickery, S., & Zwi-
ren, L. (1986). Sex differences in maximal oxygen uptake: Effect of equating haemoglobin concentration. *European Journal of Applied Physiology*, 54, 656–660.
4. Cureton, K.J., & Sparling, P.B. (1980). Distance running performance and metabolic responses to running in men and women with excess weight experimentally equated. *Medicine and Science in Sports and Exercise*, 12, 288–294.
5. Drinkwater, B.L. (1973). Physiological responses of women to exercise. *Exercise and Sport Science Reviews*, 1, 125–153.
6. Drinkwater, B.L., Bruemner, B., & Chesnut, C.H. (1990). Menstrual history as a determinant of current bone density in young athletes. *Journal of the American Medical Association*, 263, 545–548.
7. Drinkwater, B.L., Nilson, K., Ott, S., & Chesnut, C.H. (1986). Bone mineral density after resumption of menses in amenorrheic athletes. *Journal of the American Medical Association*, 256, 380–382.
8. Frisch, R.E. (1983). Fatness and reproduction: Delayed menarche and amenorrhea of ballet dancers and college athletes. In *Anorexia nervosa: Recent developments in research* (pp. 343–363). New York: Liss.
9. Gadpaille, W.J., Sanborn, C.F., & Wagner, W.W. (1987). Athletic amenorrhea, major affective disorders, and eating disorders. *American Journal of Psychiatry*, 144, 939–942.
10. Hermansen, L., & Andersen, K.L. (1965). Aerobic work capacity in young Norwegian men and women. *Journal of Applied Physiology*, 20, 425–431.
11. Horvat, L., & Magajna, L. (1989). *Razvojna psihologija*. Ljubljana: DZS.
12. Karpljuk, D., Žitko, M., Rožman, F., Suhadolnik, G. in Karpljuk, K. (2000). *Teoretične osnove in praktična izhodišča športne vadbe, namenjene višjim častnikom slovenske vojske*. Ljubljana: Ministrstvo za obrambo RS.
13. Pate, R.R., Sparling, P.B., Wilson, G.E., Cureton, K.J., & Miller, B.J. (1987). Cardiorespiratory and metabolic responses to submaximal and maximal exercise in elite women distance runners. *International Journal of Sports Medicine*, 8(Suppl. 2), 91–95.
14. Pollock M.L. (1997). Submaximal and maximal working capacity of elite distance runners. Part I: Cardiorespiratory aspects. *Annals of the New York Academy of sciences*, 301, 310–322.
15. Pollock M.L., Fegenbaum, M.S., & Brechue, W.F. (1995). Exercise prescription for physical fitness. *Quest*, 47, 320–337.

16. Saltin, B., & Astrand, P.O. (1967). Maximal oxygen uptake in athletes. *Journal of Applied Physiology*, 23, 353–358.
17. Ušaj, A. (1996). Kratek pregled osnov športnega treniranja. Ljubljana: Fakulteta za šport.
18. Willmore, J.H., Costill, D.L. (1994). *Physiology of sport and exercise*. Champaign: Human Kinetics.

C

PRIMERJALNI POGLED

URŠA BRODNIK

ŽENSKÉ V OBOROŽENIH SILAH (Primerjalna študija)

UVOD

V primerjalni študiji so zajete države članice Nata, Slovenija, Hrvaška, Švedska in Izrael.

V njej so bili upoštevani naslednji kriteriji primerjave:

- število oz. delež žensk v oboroženih silah,
- način vstopanja v oborožene sile,
- delovna področja,
- napredovanje oz. položaji, ki jih ženske v oboroženih silah zasedajo,
- način urejanja statusa mater in nosečnic v oboroženih silah,
- spremembe, ki se obetajo v prihodnosti,
- posebnosti posameznih držav oz. izrazita odstopanja v položaju žensk po posameznih državah.

V večini držav se v zadnjih letih vse bolj uveljavlja ustavna pravica svobodne izbire poklica ne glede na spol ali katerokoli drugo pripadnost. To se kaže v večanju deleža žensk v oboroženih silah in v njihovi zastopnosti na vseh delovnih področjih.

ZASTOPANOST ŽENSK V OBOROŽENIH SILAH

NATO

V večini držav članic NATA pripadnice ženskega spola že vrsto let sodelujejo v oboroženih silah. Njihovo število stalno narašča, vstop v oborožene sile je povsem prostovoljen. Delež žensk se giblje od 0,3 odstotka (Poljska) do 15 odstotkov (ZDA). Odprte so jim skoraj vse dolžnosti, najpogosteje pa ne morejo služiti na podmornicah, v specialnih silah in v bojnih enotah, v zadnjih letih pa je sedem držav omogočilo ženskam vstop tudi v bojne enote. V Španiji, na Norveškem in na Madžarskem je to tudi realizirano.

Kljub odpravi omejitev vključevanja žensk se še vedno pojavljajo prob-

lemi, ki so najvidnejši predvsem pri dejavnostih, kjer je potrebno več fizičnih naporov (preverjanje fizičnih sposobnosti), saj so prav na tem področju razlike med spoloma nepremostljive.

Druge države

V srednjeevropskih in vzhodnoevropskih državah vstopajo ženske v vojske kot prostovoljke. Zanimive države so Švedska, Švica in Finska, kjer se ženske lahko prostovoljno odločijo za služenje vojaškega roka.

Za primerjavo si pogledjmo Švedsko. Švedski obrambni sistem je izredno konservativen, ženske sploh niso mogle delovati na vojaškem področju vse do leta 1980. Splošna vojaška obveznost je eno izmed določil v švedski ustavi, ki krši načela enakosti med spoloma, saj velja le za moški spol. V obrambnem sektorju je bilo sicer vedno zaposlenih veliko žensk, vendar so lahko delovale kot kuharsko osebje, v administraciji in podobno. Kljub temu, da so se možnosti vključevanja po letu 1980 povečevale in da so bile leta 1993 odpravljene vse omejitve za ženske, je žensk na vojaških dolžnostih izredno malo. To lahko povežemo prav s tradicionalno miselnostjo, da je obramba domovine domena moških, ženske pa so v tem sistemu namenjene za rojevanje in vzgojo bodočih vojaških obveznikov. Kot glavno prednost vključevanja žensk v obrambni sistem še vedno poudarjajo predvsem pozitivni vpliv žensk na vzdušje v enotah, jim pa še vedno redko priznavajo enakovrednost z moškimi v tem poklicu. Poudariti je treba, da ni več omejitev šolanja na vojaških šolah in da se kljub temu zanje odloči zelo malo število žensk. Razlogi za tako nizko število

Tabela 1: Delež in število žensk v nekaterih oboroženih silah

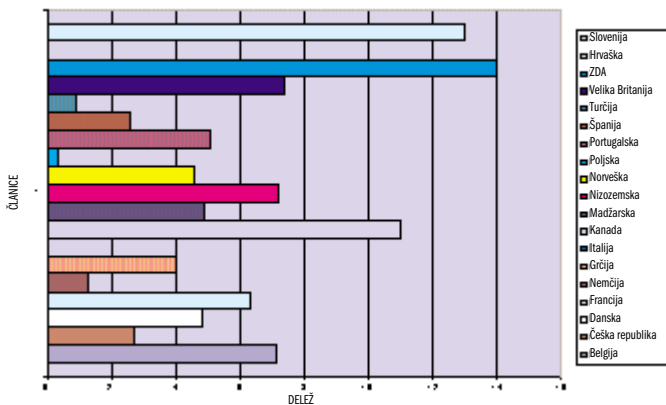
Država	Število	Delež
Belgija	3200	7.1
Češka republika	1935	2.7
Danska	1200	4.8
Francija	28 500	6.3
Nemčija	4493	1.3
Grčija	6300	4
Italija	0	0
Kanada	6900	11
Madžarska	2600	4.9
Nizozemska	4000	7.2
Norveška	1400	4.6
Poljska	120	0.3
Portugalska	2600	5.1
Španija	4300	2.6
Turčija	6900	0.9
Velika Britanija	15 750	7.4
ZDA	201 800	14
Hrvaška	1913	
Slovenija		13

Vir: www.bundeswehr.de/Frauen in der Bundeswehr/
Frauen in den Streitkräften anderer Staaten, 1999

žensk za takšno šolanje so predvsem razna nadlegovanja in dejstvo, da za ženske ni prilagojenih meril za njihove fizične sposobnosti.

Pravice nosečnic v oboroženih silah ne odstopajo od pravic, ki jih zagotavlja civilna zakonodaja. Matere so upravičene do štirinajsttedenskega plačanega porodniškega dopusta. Zakonodaja sicer omogoča odsotnost z dela zaradi nege novorojenčka do enega leta, in mater še čaka isto delavno mesto, kot ga je imela pred porodniškim dopustom. Z dela lahko ostanejo tudi dlje (3 do 12 let), kar velja za vse pripadnike ne glede na spol, vendar v takih primerih jim isto delovno mesto ni več zagotovljeno.

Najpomembnejša naloga s tega področja je evidenca in koordiniranje problemov, povezanih z navzočnostjo žensk v tem okolju, informiranje in svetovanje. Leta 1995 je bila ustanovljena prva pisarna, ki se ukvarja z zadevami, povezanimi z vključevanjem žensk v oborožene sile.

STATUS ŽENSK V VOJSKI

Ženske lahko služijo skorajda v vseh enotah, največkrat pa to ni mogoče na podmornicah, v specialnih enotah in v enotah, kjer je potreben dolgotrajnejši stik z nasprotnikom. Nekatere omejitve so povezane bolj s posledicami, ki bi jih prineslo vključevanje žensk (kot npr. služenje na ladjah, v podmornicah), in ni vprašljiva manjša sposobnost žensk, da bi ne zmogle opravljati takih dolžnosti.

Formalnih omejitev za napredovanje oz. doseganje činov žensk sicer ni, vendar ženske še vedno zasedajo predvsem nižje ali manj pomembne položaje. Eden izmed razlogov, da je žensk na visokih položajih tako malo, je enostavno premajhno število žensk v vojski, in dejstvo, da so se ženske začele vključevati v vojsko pozno, tako da njihova pot uveljavitve še ni dosegla višjega nivoja.

Usposabljanje ne odstopa glede na spol, posebne ženske enote so bile ukinjene. Tak primer je Francija. Razlike se pojavljajo le pri merilih za preverjanje fizičnih sposobnosti. Kjer to zakonsko ni urejeno, kot na primer na Švedskem, je lahko pogost razlog, da se ženske ne odločajo za vojaški poklic.

Urejanje statusa mater in nosečnic je večinoma domena civilne zakonodaje. Posebni predpisi omogočajo lažje pogoje dela za nosečnice in matere – skrajšan delovni čas. Porodniški dopust je omogočen, ni plačan, delovno mesto pa ostane nezasedeno le redko, če odsotnost traja manj kot leto.

Države se zavedajo, da vključevanje žensk v tradicionalno moško okolje pomeni tudi specifične probleme. Ponekod so ustanovljene posebne pisarne ali oddelki, ki se ukvarjajo samo s tovrstno problematiko.

Tabela 2: Status žensk v oboroženih silah

DRŽAVA	V vseh rodovih	Služenje žensk ni možno	Enakovredno doseganje činov	Služenje voj. roka	Opombe
		Omejitve			
Belgija 2000	DA	Podmornice		NE	
Češka republika (dec. 99)			Da (nižji položaj)	DA	1/3 častnic
Danska 2000	DA	Specialne enote			
Francija	NE	Posebne enote žandarmerije			
Nemčija 2000	NE	Vse, razen sanitetne enote in orkesteri			Spremembe 2001
		Spremembe po I. 2000			
Grčija 2000	NE	Bojne enote, ladje	DA (nižji do najvišji)		
Italija	NE	NE	NE	NE	L. 1999 politična rešitev vprašanja L. 2001 začetek zaposlovanja žensk na vojaške dolžnosti
Kanada	DA	Podmornice	DA		
Madžarska	DA			NE	
Nizozemska	NE	Podmornice, marinci		NE	
Norveška	DA		DA	DA	7.5 %-2005
Poljska	DA	Predvsem sanitne službe	DA		
Portugalska	NE	Bojne enote		DA	
Španija	DA			DA	Popolna vključitev brez omejitev-I. 1999
Turčija	NE	Bojne enote		NE	Samo častnice
Velika Britanija	NE	Pehota, marinci, RAF regiment, podmornice	DA		

Nadaljevanje na naslednji strani

Tabela 2 – nadaljevanje

DRŽAVA	V vseh rodovih	Služenje žensk ni možno	Enakovredno doseganje činov	Služenje voj. roka	Opombe
ZDA	NE (88.2 %)	20 % vseh dolžnosti	DA		
Hrvaška	DA		DA	NE	
Slovenija	DA		DA	NE	
Švedska	DA			NE	

Tabela 3: Reševanje ženskih vprašanj

Država	Institucija	Ukrepi
Belgija	Oddelek za ženska vprašanja	
Češka republika (dec. 99)	L. 1998 Delovna skupina za problematiko enakosti med spoloma v vojski	<ul style="list-style-type: none"> - Civilna zakonodaja - Dopolnilo- 3 leta je mati oz. oče samohranilec opravičen/-a dežurstva - Posebna merila pri preverjanju fizičnih sposobnosti - Telefon za prijave
Danska	Konferenca o enakosti	<ul style="list-style-type: none"> - Definiranje nadlegovanja - Reševanje na civilni ravni - Poveljnik je odgovoren za zaznavanje in preprečevanje
Nemčija 2000	Point of contact	
Kanada		<ul style="list-style-type: none"> - Šolanje vodilnega kadra za delo v mešanih kolektivih - Navodilo za svetovanje in odkrivanje primerov spolnega nadlegovanja - Priprava novih predpisov v zvezi s statusom nosečnic, mater, staršev samohranilcev - Familie support centres - Programi za nosečnice in matere namenjeni hitrejšemu pridobivanju fizične kondicije
Madžarska	Komite enakih priložnosti	
Nizozemska		- Več delavnih mest s skrajšanim delovnim časom za ženske
Norveška		- Načrt za povečanje deleža žensk v vojski
Slovenija	Posvet: Ženske v oboroženih silah, 2000	

Podrobnejši pregled po državah

NEMČIJA

Do leta 2000 so ženske v Bundeswehru sodelovale samo v zdravstveni službi in pri vojaških orkestrih. Ženskam so se vrata v druge rodove in službe oboroženih sil odprla šele s civilno tožbo in odločitvijo sodišča, da imajo moški in ženske enako pravico do svobodne izbire poklica ne glede na spol. V skladu s to odločitvijo se spreminja zakonodaja, ki ženskam od leta 2001 dalje odpira področje Bundeswehra.

ODLOČITEV: NIKAKRŠNIH IZJEM ZA ŽENSKE

Delež žensk je naraščal od l. 1975 in l. 2000 znašal 1.3 % (4493), v zdravstveni službi pa kar 27 %. Ženske napredujejo in so plačane enako kot njihovi moški kolegi, vendar je delež žensk na višjih položajih, z najvišjimi čini majhen.

USPOSABLJANJE je za vse pripadnike ne glede na spol enako. Različni so le standardi pri preverjanju fizičnih sposobnosti.

BELGIJA

Leta 1975 je prelomno leto, ko se je v belgijski armadi zaposlila prva ženska. Od leta 1981 so ženskam odprte vse dolžnosti. Leta 1997 je bil ustanovljen oddelek za ženska vprašanja. Leta 2000 je delež žensk v vojski znašal 7,6 odstotkov, najmanj v pehoti (6 odstotkov) in največ v zdravstveni službi (19 odstotkov). Od leta 1996 znaša letna rast števila žensk v vojski 0.2 odstotka. Zanimanje žensk za vojaški poklic je vedno večje, kar dokazuje tudi vse večje število kandidatke na Kraljevi vojaški akademiji. Spol ni kategorija, ki bi omejevala sodelovanje v humanitarnih misijah. Kar 16 odstotkov žensk izkoristi možnost skrajšanega delovnega časa (4/5).

KANADA

Ženske v kanadskih oboroženih silah sodelujejo že od konca 19. stoletja, vendar so se do leta 1970 zaposlovale le na bolnišnične, kuharske in podobne dolžnosti. Leta 1974 je bilo 66 odstotkov dolžnosti odprto tudi ženskam, vendar nobena v bojnih enotah. Po letu 1989 so bile v skladu s spoštovanjem človekovih pravic odpravljene vse omejitve za ženske, razen dolžnosti na podmornicah. Leta 1999 je delež žensk v kanadski vojski znašal 11 odstotkov (6564 žensk) in 18 odstotkov v rezervni sestavi.

Na področju vključevanja žensk je bilo veliko narejenega. Ugotovili so sicer manjše število nadlegovanj, kar povezujejo s posebnimi programi usposabljanja vodilnega kadra.

ČEŠKA REPUBLIKA

Število žensk v vojski narašča od srede osemdesetih let prejšnjega stoletja, ko se je zaradi manjšega števila nabornikov začelo vključevati več žensk. Njihovo število počasi, a vztrajno narašča. V devetdesetih je bilo zanimanje žensk za ta poklic vedno večje, sedaj sodelujejo tudi v mirovnih operacijah, imenovane so bile prve častnice, ženske pa se vključujejo tudi na netradicionalna vojaška področja.

Leta 1998 je bila ustanovljena delovna skupina, ki obravnava problematiko enakosti med spoloma v vojski. Leta 1999 so bile odpravljene vse omejitve vpisa za vojaške študije. Nosečnost in porodniški dopust urejajo civilni predpisi, glede na te pa enake pravice kot matere uživajo tudi moški samohranilci.

Leta 1999 je delež žensk znašal 8,2 odstotkov (1935 žensk), najvišji čin pa je polkovniški. Služenje vojaškega roka je prostovoljno. Šolanje poteka na enak način kot za moške, drugačne so le norme pri preverjanju fizičnih sposobnosti. Ženske imajo pravico in možnost zaposlovanja v vseh rodovih in službah, vendar se odločajo predvsem za tradicionalne dolžnosti, kot na primer v sanitetni službi, pri oskrbi bolnikov ipd.. V raziskavah niso zaznali večjega števila prijav dejanj, povezanih s spolom.

DANSKA

Tudi tu velja svobodna izbira poklica, vendar je zanimanje žensk za študij na vojaških šolah vse manjše. Delež žensk znaša 5,5 odstotkov (575 žensk). Odločitev za delo v vojski je prostovoljno in temelji na pogodbi, ki jo je možno kadarkoli prekiniti. Problem nadlegovanja rešujejo s točnimi definicijami, rešujejo jih na civilni ravni, veliko vlogo pri preprečevanju in odkrivanju takih problemov pa ima poveljnik enote. Prizadevajo si, da bi dosegli civilno priznanje vojaškega šolanja.

FRANCIJA

Ženske so vključene v oborožene sile že od 2. svetovne vojne, po njej je bil ustanovljen celo ženski korpus, ki je bil leta 1976 ukinjen. Leta 1985 so bili sprejeti ukrepi za učinkovitejšo integracijo žensk in omogočeno jim je bilo šolanje na vojaških šolah. Tudi zanje je bilo organizirano enako osnovno urjenje kot za moške. Leta 1998 so bile ukinjene kvote za ženske in tudi vse omejitve oziroma odprte so jim bile skoraj vse dolžnosti.

Ženske ne morejo opravljati dolžnosti, pri katerih gre za dolgotrajnejši stik z nasprotnikom ter na podmornicah in v specialnih silah žandarmerije. Največ žensk pa še vedno dela v zdravstveni službi.

GRČIJA

Ženske vstopajo v oborožene sile prostovoljno. Po 2. svetovni vojni so prve ženske delale v oboroženih silah v zdravstveni službi. Danes delež žensk znaša 10,75 odstotkov. Gre pa predvsem za častniške in podčastniške čine. Programi usposabljanja so enaki za ženske in moške, ločeno pa se šolajo podčastnice.

MADŽARSKA

Po letu 1999 se je začela uveljavljati pravica do svobode izbire poklica in postajala vedno pomembnejša. Več podatkov je na voljo v besedilu Judit Bolgar in Anne Gal v tem zborniku.

NORVEŠKA

Leta 1997 je bil sprejet načrt glede doseganja enakosti glede na spol v vojaških strukturah. Z njim so želeli do leta 2005 dvigniti delež žensk na 7 odstotkov. Pogoji dela in napredovanja so enaki za moške in ženske, vendar se kljub temu načrtu za vojaški poklic odloča zelo malo žensk, zato je

v pripravi nov načrt, po katerem naj bi pritegnili v vojaške strukture več ženske populacije.

POLJSKA

Ta država ima najnižji delež žensk v oboroženih silah (0,1 odstotek) znotraj zveze Nato. Po letu 1999 se je tudi tu začelo uveljavljati načelo enakosti med spoloma in ženske se lahko šolajo na vojaških šolah po enakih programih kot moški. Ženske se zaposlujejo predvsem v zdravstveni službi in zasedajo manj pomembne položaje.

PORTUGALSKA, ŠPANIJA

V Španiji vstopajo ženske v oborožene sile šele od leta 1992. Vstopanje je prostovoljno, s kratkoročno pogodbo. Omejitve veljajo za nekatere dolžnosti v mornarici in v bojnih enotah.

Podobno je na Portugalskem, le da ni nobenih omejitev glede dolžnosti, ki jih ženske smejo opravljati.

ZDA

Ameriška vojska je vključevanju žensk posvetila veliko pozornosti in jim omogočila dostop na vsa področja skladno z njihovimi sposobnostmi. V njihove oborožene sile je vključeno sorazmerno veliko žensk, kar 15 odstotkov njihove populacije.

HRVAŠKA

Ženske in moški imajo urejen enakopraven status v vseh rodovih in službah, kjer delajo v mešanih kolektivih. Po zakonu o obrambi velja splošna vojaška obveznost tudi za ženske, vendar v okviru rezervne sestave. Oproščene pa so služenja vojaškega roka. Pravila za napredovanje in podelitev činov so enaka za moške in ženske, zato lahko ženske v skladu s svojimi sposobnostmi zasedajo tudi najpomembnejše položaje v sistemu.

IZRAEL

Izraelski zakon o obrambi, ki je bil sprejet leta 1959, določa splošno vojaško obveznost tudi za ženske med 18. in 26. letom, ki so zdrave, neporočene, brez otrok in ne uveljavljajo pravice ugovora vesti zaradi verskih ali drugih razlogov. Obvezno služenje vojaškega roka za ženske traja 21 mesecev, za moške pa tri leta.

Ženske sedaj lahko opravljajo vse dolžnosti, do nedavnega se niso smele udeleževati neposrednega boja. Sprva je bil ustanovljen poseben ženski korpus, ki pa je bil kasneje razformiran, ženske pa so bile vključene v ostale enote. Ponovno je bil ustanovljen vzporedni administrativni sistem, ki skrbi za zadeve, ki so povezane z navzočnostjo žensk v oboroženih silah. Stališče, da je tako telo potrebno, izhaja predvsem iz razlik pri opravljanju vojaškega poklica glede na spol (dolžina vojaškega roka, omejitve za ženske pri bojnih nalogah), ki pomenijo tudi specifične pogo-

je za ženske. Ta organ zlasti skrbi za zagotavljanje primernih pogojev za ženske, svetuje pri zaposlitvi, normativno ureja to področje, organizira šolanje ženskega kadra v posebnih šolah za ženske.

ZAKLJUČEK

V zadnjih dvajsetih letih se je splošno gledano število žensk v oboroženih silah povečalo. Postale so del obrambnih sistemov tudi v državah, kjer je bilo to še pred nedavnim neizvedljivo ali celo prepovedano. Z večanjem števila žensk pa prihaja do problemov, ki jih države rešujejo na različne načine.

Vse večja odprtost vojaških sistemov za ženske je na eni strani povezana z manjšim številom moških, ki jih ta poklic zanima, tem bolj pa z dejstvom, da se uveljavljajo ustavne pravice enakosti med spoloma in s tem tudi pravica do svobodne izbire poklica ne glede na spol. Prav odločitve sodišč v takih tožbah so bile pogosto povod za spremembo predpisov in odpiranje novih možnosti za ženske (Nemčija, Velika Britanija).

Omejitve, povezane z opravljanjem dolžnosti, zadevajo na eni strani tradicionalno miselnost, na drugi pa so nastale kot kompromis med zagotavljanjem pravice enakosti med spoloma in zagotavljanjem bojne učinkovitosti. Vsekakor proces vključevanja žensk v oborožene sile še ni končan, prej lahko rečemo, da je šele na začetku. Pozitivne izkušnje nekaterih držav (ZDA, Kanada) pa trditev potrjujejo.

LITERATURA

1. Conference of the Committee on Women in NATO forces, Teamwork 2000.
2. Kronsell, Annica, Svedberg, Erika (1999). *Emasculating the Duty to Defend? Women and the Swedish Conscription System.*
3. WWW.bundeswehr.ge
4. www.idf.il
5. Podatki Ministrstva za obrambo Republike Hrvatske, 2000

SUZIE BOUCHARD

ODBOR ZA VPRAŠANJA ŽENSK V OBOROŽENIH SILAH ZVEZE NATO

UVOD

Prispevek je namenjen predstavitvi dela Odbora za vprašanja žensk v silah zveze Nato, ki je plod sodelovanja in trdega dela sodelujočih držav. Letnih konferenc Odbora se udeležujejo tudi predstavniki držav, ki niso članice Nata, med njimi tudi iz Slovenije. V prispevku so orisani zgodovina, poslanstvo, struktura in organizacija, naloge ter cilji, ter perspektive delovanja Odbora za vprašanja žensk; predstavljena stališča so avtoričina in niso uradno mnenje Organizacije severnoatlantskega sporazuma.

ZGODOVINA

Leta 1961 se je v Kopenhagenu srečala skupina višjih častnic iz sedmih držav in sprejela resolucijo o rednih srečanjih, na katerih bi potekali razgovori o večjem zaposlovanju žensk v vojaški službi. Srečanje je organiziralo Dansko atlantsko združenje v sodelovanju z Dansko službo za vprašanja žensk. Leta 1973 je bil v ta namen ustanovljen Odbor za vprašanja žensk v silah zveze Nato. Skupina se je vsa ta leta povečevala in 19. julija 1976 jo je Vojaški odbor uradno priznal skladno z Odločbo št. 249. Leto 2001 je leto pomembnih obletnic, saj smo praznovali 40. obletnico prvega srečanja leta 1961 in 25. obletnico Natovega uradnega priznanja. Vloga žensk v vojski postaja vedno pomembnejše vprašanje, tako s političnega kot tudi z vojaškega vidika. Danes ima svoje predstavnice v Odboru kar 17 držav članic zveze Nato od 19. Luksemburg ima vlogo države opazovalke, Islandija pa nima svoje vojske.

POSLANSTVO

Naloga Odbora za vprašanja žensk v silah zveze Nato je svetovati vodstvu in državam članicam o pomembnih vprašanjih, ki se nanašajo na

ženske v silah zveze. Odbor je predvsem svetovalno telo za politiko žensk v zavezniških oboroženih silah in spodbuja najučinkovitejšo uporabo sposobnosti in razvoj žensk v vojskah držav članic. Ena od pomembnih vlog Odbora je omogočiti izmenjavo informacij o pripadnicah oboroženih sil med državami zveze Nato. Odbor se s predstavniki in opazovalci iz vsake sodelujoče države uradno sestane enkrat letno. Vsako drugo leto se skupina sreča v glavnem poveljstvu zveze Nato v Bruslju, z namenom okrepiti povezave z Vojaškim odborom kot najvišjim vojaškim organom zveze Nato.

STRUKTURA IN ORGANIZACIJA

Z ustanovitvijo treh pododborov se je Odbor nedavno preoblikoval in osredotočil svoje delo na tri večja področja: usposabljanje in razvoj, pridobivanje in zaposlovanje novih pripadnic ter kakovost njihovega življenja. Ti pododbori, ki so pod vodstvom namestnika predsednika, tvorijo jedro Odbora in zbirajo podatke iz vseh držav članic o posebnih nalogah in ciljih. V Odboru smo prišli do sklepa, da pripadnicam oboroženih sil v vseh vidikih poklicne poti (usposabljanje in razvoj) pripadajo enake osebne in poklicne možnosti kot moškim. Poleg tega bi moral obstajati sistem, ki bi izboljšal in povečal možnosti vojske, da pridobiva nove pripadnice, jih obdrži, zaposluje in jim omogoča napredovanje v celotni strukturi sil. In končno si tudi pripadnice želijo polno priznavanje, poklicno zadovoljstvo, spodbudo, možnosti osebnega in poklicnega razvoja in enakopravno ravnanje (kakovost življenja).

ORGANIZACIJA ZA VPRAŠANJA ŽENSK V SILAH ZVEZE NATO

Za učinkovitost dela Odbora je bila ključna ustanovitev Urada za svetovanje in podporo. Marca 1997 je Vojaški odbor zveze Nato odobril ustanovitev tega urada v Mednarodnem vojaškem štabu. Urad skrbi za neprekinjene štabne aktivnosti za zveze in podpira delo Odbora. Prav tako sodeluje z vojaškimi predstavniki držav članic, z njihovimi štabi, predstavniki odbora in se osredotoča na vprašanja, ki se nanašajo na ženske v oboroženih silah. Med naloge Urada sodi, da državam omogoča izmenjavo podatkov o zvezi s programi in politiko, pa tudi ustanovitev in vzdrževanje mednarodnega zbirališča podatkov. V okviru podpore Odboru Urad svetuje državam članicam (na področju svetovanja) pri politiki in programih, ki se nanašajo na zaposlovanje, pravice, pridobivanje in zadržanje novega osebja, vodenje in mentorstvo ter kakovosti življenja (npr. porodniški dopust, zdravstveno varstvo itd.). Ker so države v različnih

razvojnih fazah, je izmenjava običajnih postopkov, izkušenj in zamisli dobrodošla.

Urad je bil ustanovljen šele januarja 1998. Sedaj sodeluje pri obsežnem marketinškem projektu za predstavitev nalog in ciljev Odbora ter za izobraževanje in osveščanje vojaškega vodstva zveze Nato. Obdelali smo že več kot sto uradnih zahtevkov za podatke. Cilj Urada je osveščanje Mednarodnega vojaškega štaba, da bi lahko nudil Odboru podporo pri reševanju vprašanj žensk v silah zveze Nato. Njegova glavna naloga je vključevanje pripadnic v Natove mirovne operacije. Strategija Urada zajema načrt, ki pospešuje aktivno vlogo v Mednarodnem vojaškem štabu in širi zavest o učinkoviti vključitvi in razvoju pripadnic držav članic in partnerskih držav. Povezava z Mednarodnim vojaškim štabom je pomemben korak k izboljšanju dela Odbora. Odbor in Urad sta začela z odprtim dialogom z državami partnericami, in sicer v takšnem obsegu, kot še nikoli doslej. Vprašanje žensk v vojski vedno bolj zbuja zanimanje politike in javnosti po vsem svetu.

Elektronska povezava na Natovi domači strani je pomembno komunikacijsko sredstvo tako za Urad in za Odbor. Če želite izvedeti podrobnosti o državah članicah zveze Nato, ki se nanašajo na vprašanja pripadnic oboroženih sil, lahko naročite knjigo *Year in Review*, ki izhaja vsako leto, in vsebuje poročilo države ter osebe za stike, kar je lahko koristno pri raziskovalnem delu. Delegati Odbora in/ali državni predstavniki so Uradu Odbora za vprašanja žensk v silah zveze Nato poleg najnovejših podatkov o obsegu kadrov, zakonodaji in politiki prispevali tudi razne publikacije. Oddelki za vojaško raziskovanje in zunanje agencije so prav tako prispevali podatke o posameznih državah.

POT, KI JE PRED NAMI

Ženske v oboroženih silah zveze Nato so ponosno branile svoj narod in so v pomembnih trenutkih, kot so vojne ali mobilizacije, sodelovale v skupni obrambi. Zveza ponovno opredeljuje svoje poslanstvo, kar je posledica konca hladne vojne. Prizadevanja za integracijo in enakost ter pravice žensk v vojski so se v mnogih državah članicah zveze Nato bistveno spremenila. Razprave o vključevanju žensk v vojsko še dolgo ne bodo končane. Čeprav je napredek pri vključevanju žensk v oborožene sile spodbuda za nadaljnje delo Odbora, bo treba opraviti še veliko dela. Odbor si bo še naprej prizadeval za pospeševanje enakosti vseh pripadnikov vojske pri usposabljanju in razvoju, zaposlovanju in kakovosti življenja. Formalne in neformalne računalniške povezave so pomembne in nujne pri izmenjavi informacij. S podporo nadaljnjemu delu in sodelovanju z državami partnericami pri vključevanju spolov stopnjuje pobude Partnerstva za mir zveze Nato.

Družba in svetovno okolje se spreminjata, zato je treba spremeniti in prilagoditi tudi oborožene sile. Noben narod ne živi izolirano. Z nenehno izmenjavo informacij in izkušenj preprečimo, da bi ponovno izumljali kolo. Razgovori o vključevanju spolov v oborožene sile se bodo v bližnji prihodnosti nadaljevali. Države članice Nata se bodo še naprej spraševale, kolikšna je dodana vrednost, ki jo prinašajo ženske v oborožene sile. Pogled v zgodovino je pomemben zato, da ugotavljamo pomen prispevkov pripadnic oboroženih sil k nacionalni varnosti in h globalnim humanitarnim ter mirovnim nalogam. Ženske v oboroženih silah so nacionalno vprašanje, vendar so nekatera vprašanja za vse narode enaka in bodo še naprej vir političnih razprav. Pravilnih rešitev ni, vendar imajo nekateri narodi več izkušenj pri integraciji spolov, predvsem zaradi tega, ker se s tem že dlje ukvarjajo.

ZAKLJUČEK

Če bo delo Odbora uspešno, bo dosegel svoj namen. Upamo lahko, da bo vprašanje integracije spolov kmalu rešeno in se bomo lahko posvetili drugim problemom, ki jih je še treba obravnavati. Vendar to ostaja izziv, tako za Odbor kot za Urad, ki bosta morala biti zelo prizadevna in inovativna pri uresničevanju nalog. Imamo temelj, na katerem lahko ustvarimo nekaj trajnega, saj so ženske v uniformah na dobri poti. Kar je smiselno in logično z demografskega vidika, je tudi pravilno.

JUDIT BOLGAR, ANNA GAL

MOTIVIRANOST IN VREDNOTE ŽENSK V MADŽARSKIH OBRAMBNIH SILAH

Namen tega prispevka je predstaviti rezultate raziskav v madžarskih obrambnih silah o vrednotah in poklicni motiviranosti žensk, vojaških poveljnic, častnic, podčastnic in častnic, zaposlenih po pogodbi v madžarskih oboroženih silah. Na začetku so opisani osnovni pogoji, ki vplivajo na vloge žensk v madžarski vojski, sledijo pa rezultati omenjenih raziskav.

Število žensk v poklicni vojski in vojski s pogodbenim osebjem je v devetdesetih letih vsako leto naraščalo. Posebej je pomembno povečanje števila častnic, zaposlenih po pogodbi, in podčastnic. Trenutno je 12 odstotkov teh kategorij podčastnic, njihov odstotek med častniki pa znaša le 7 odstotkov. Skupno število pripadnic madžarskih oboroženih sil je zdaj več kot tri tisoč. Na povečanje števila žensk v madžarski vojski vplivata dva osnovna razloga. Prvi je povezan s spremembami civilnih in častniških položajev, ki jih je manj in tako je nastala možnost za povečanje števila podčastnikov in častnikov, zaposlenih po pogodbi. Drugi razlog je tržna konkurenca. Civilni delodajalci namreč za strokovno znanje ponujajo višje plače, kar privablja strokovnjake z dobrim znanjem.

Porazdelitev pripadnic po činih ne kaže nobenih razlik v primerjavi s porazdelitvijo činov pripadnikov. Vendar je zanimivo, da je najvišji čin med častnicami v madžarskih obrambnih silah čin polkovnika, med njimi tudi ni nobene s činom generala. Po izobrazbi ima 90 odstotkov častnic visokošolsko diplomo ali magisterij, medtem ko je 95 odstotkov pogodbenih podčastnic in častnic zaključilo srednjo šolo. Obe številki sta nekoliko višji od tistih za častnike in podčastnike.

Danes ženske niso zaposlene le v saniteti, logistiki, enotah za podporo, za zveze, v kadrovski službi in upravi zdravstvenega varstva, ampak tudi v bojnih enotah. Prav tako sodelujejo v številnih misijah zveze Nato, IFOR, SFOR in KFOR.

V 60-ih in 70-ih letih prejšnjega stoletja so se ženske lahko zaposlovale v tedaj značilnih »majhnih garnizonih«. To so bile običajno manjše štabne enote (letalska obramba, radio-tehnično izvidovanje, različna skladišča). V teh enotah so soproge častnikov in podčastnikov prevzele vojaške službe, v bistvu je šlo za prisilno službo, kajti častniki in podčastniki niso imeli možnosti za drugo službo. Poklicni vojak in njegova družina sta namreč težko preživela z eno plačo.

V zadnjih dveh desetletjih so se ženske v vojski zaposlovale na tri različne načine:

- Ženske s civilno univerzitetno oziroma višjo strokovno izobrazbo so lahko zaprosile za služenje v vojski kot poklicne vojakinje, na primer kot zdravnice, kirurginje, učiteljice, psihologinje, inženirke, pravnice, finančne strokovnjakinje ipd.
- Študentke civilnih univerz oziroma višjih strokovnih šol so za zaključek študija dobile štipendijo madžarskih obrambnih sil. Po opravljenem študiju (predvsem vse zdravnice, inženirke, pravnice, ekonomistke ipd.) so se zaposlile skladno s pogoji pogodbe o štipendiranju.
- V vojski so se zaposlile kot civilne uslužbenke, medtem pa se je njihova dolžnost spremenila v častniško. Zaradi ohranitve delovnega razmerja so zaprosile za sprejem v poklicno strukturo. V začetku devetdesetih let je vodstvo vojaške organizacije začelo zmanjševati število civilistov, toda številni častniki na poveljniških dolžnostih niso želeli izgubiti svojih tajnic, tipkaric, pomočnic ipd. Danes so te ženske zaposlene kot podčastnice v vojaških uniformah in z ustreznimi čini, toda brez ustrezne vojaške izobrazbe. Pomembno je poudariti, da kar 83 odstotkov častnic in 94 odstotkov podčastnic nima nikakršne vojaške izobrazbe.

Po letu 1994 so se ženskam ponudile nove možnosti za vstop v vojsko in vojaško izobraževanje. Leta 1998 so diplomirale prve kadetinje, ki so začele službovati kot podporočnice in poročnice.

Na Univerzi za nacionalno obrambo so v zadnjih letih učitelji in strokovnjaki opravili vrsto raziskav, med njimi tudi nekaj takšnih, ki zadevajo položaj žensk. V eni od njih je bil cilj študije raziskava vzrokov, ki vodijo ženske do izbire tega tako tradicionalno »moškega« poklica, kot je vojaški. Raziskovalci so skušali ugotoviti tudi, ali je dejstvo, da ženske niso imele pomembnejše vloge v procesu spreminjanja režima, vplivalo na motivacijo žensk v uniformi.

Analize rezultatov raziskave in tudi razgovori z osebjem ter skupinami so pokazali, da je pričakovan osebni dohodek osnovni razlog za motivacijo žensk pri njihovi izbiri. Vendar pa moramo poudariti, da pripadnice ne tvorijo homogene skupine. Razlikujemo med tremi oblikami motivacije. Prvič, možnosti za kariero v okviru vojaške organizacije in uporaba civilnih poklicnih znanj predstavljajo tipične oblike motivacije pri častnicah z višjimi čini, medtem ko je želja po uresničevanju vojaških vrednot na drugem mestu. Drugič, slika podčastnic in častnic z nižjimi čini je zelo pisana. V tej skupini sta v ospredju predanost vrednotam organizacije in zvestoba nadrejenim. T.i. »moške« vrednote, kot je pripravljenost za izvajanje zahtev, želja po pustolovščinah in poudarek na »bojnih« položajih, so najpomembnejši dejavniki motivacije pri podčastnicah, ki šele začenjajo svojo poklicno pot.

Raziskava, ki smo jo izvedli med častniki ter kadeti in kadetinjami, se

je nanašala na razvrstitev vrednot. Udeleženci raziskave so morali razvrstiti različne vrednote, ki so se zdele pomembne raziskovalcem: integriteta (odkritost, poštenost), zanesljivo družinsko okolje, zmožnost vživetja v čustva drugih, odprtost za nove zamisli, odločenost, smisel za služenje, skupinski duh, zanesljivost, ustvarjalnost, stopnja delovne obremenitve, prilagodljivost in uravnoveženost. Rezultati kažejo, da so razlike pri izbiri vrednot odvisne od starosti in ne od spola ter da je razporeditev posameznih vrednot moških in ženskih udeležencev raziskave zelo podobna. Mlajši udeleženci brez ustreznih vojaških izkušenj so izbrali tako imenovane »tradicionalne vojaške« vrednote, kot je smisel za služenje, odločenost, medtem ko dajejo izkušeni častniki večjo težo uravnoveženosti in zanesljivemu družinskemu okolju. Sicer obstaja med mlajšimi kadeti in kadetinjami zelo majhna razlika v izražanju vrednot. Odločenost zavzema pri kadetinjah pomembnejše mesto kot pri kadetih, čeprav sodi med tradicionalne moške kvalitete (obstaja verjetnost, da so mlade kadetinje postavile odločenost na višje mesto, ker je manj značilna za njihov spol).

V drugi študiji smo pri podčastnicah raziskovali odnos do kariere in motivacijo za delo. Statistični podatki razkrivajo splošne občutke in morebitne težave, ki lahko bistveno vplivajo na motivacijo in prilagajanje v karieri.

Na vprašanje, ali so kdaj razmišljale o tem, da bi zapustile vojsko, jih je 30 odstotkov odgovorilo pritrdilno. Tako velik delež lahko razložimo z izgubo zaupanja v obljube nadrejenih in domnevo, da so nezadovoljne z delovnimi pogoji in nalogami. Za nezadovoljne pripadnice je pomanjkanje pravih in ustreznih informacij oziroma razlag, ki so jih bile deležne, zelo pomembno.

Naslednje vprašanje je služilo primerjavi med civilnimi in vojaškimi službami v 9 različnih temah. Na voljo so bili odgovori: bolj ugodno, manj ugodno in ne morem se odločiti. Raziskovali smo naslednje vrednote: skladnost z interesi, delovni pogoji, možnosti za rekreacijo, osebni dohodki, socialno skrbstvo, možnosti za izobraževanje, delovna obremenitev, prosti čas in medčloveški odnosi.

Rezultati kažejo, da so možnosti za rekreacijo, socialno skrbstvo, delovni pogoji in medčloveški odnosi precejšnjega pomena, medtem ko so skladnost z interesi, možnosti za izobraževanje in prosti čas bolj obrobne pomena. Objektivnost odgovorov je manjša zaradi pomanjkljive primerjave s civilnimi službami.

V drugi anketi so udeleženci navajali dejavnike, kot so: starost, zakonski stan, materinstvo, ženskost, delovni pogoji in profesionalni odnosi na delovnem mestu, ki lahko preprečijo delo v vojaški službi. Možni odgovori so bili »da, ne, delno«. Ugotovili smo, da so med negativnimi dejavniki skoraj izključno dejavniki, ki izhajajo iz družinskih vlog (na prvem mestu materinstvo in na drugem zakonski stan). V eni od študij smo raziskovali mnenja udeležencev o njihovi poklicni poti in motivaciji zanjo.

Vsako vprašanje je bilo postavljeno dvakrat. V prvem krogu smo ga

oblikovali na naslednji način: Kako pomembno je za vas..., v drugem krogu pa se je vprašanje glasilo: V kolikšni meri ste zadovoljni z/s...? V anketi smo uporabili 9-stopenjsko lestvico. Če primerjamo povprečen pomen in podatke o zadovoljstvu, lahko sklepamo, da sta uporabnost in dobra organiziranost dela izjemnega pomena, čeprav je raven zadovoljstva z njima precej nizka. Prav tako je pomembno, da se pripadnice lahko obrnejo na svoje nadrejene v primeru težav in da se njihovo mnenje upošteva. Kljub temu pa nikakor niso zadovoljne z dejansko situacijo.

V zvezi z možnostmi za poklicno pot je pripadnicam ta pomembnejša od napredovanja po činih. Na to vpliva dejstvo, da se je zaposlilo veliko število podčastnic, ne glede na predhodno vojaško usposobljenost.

Kadrovska politika v vojski bi morala upoštevati rezultate raziskav, na osnovi katerih bi lahko oblikovali modele vključevanja žensk v vojsko. Pri tem bi morali upoštevati fizične in psihomotorične razlike med moškimi in ženskami ter razlike v njihovih družinskih vlogah. Še vedno pa so bistvenega pomena načela enakih možnosti kot tudi enake zahteve za pripadnike oboroženih sil, ne glede na spol. Celotno vzdušje in predpisi morajo vzpostaviti ugodne pogoje, ki bodo ženskam omogočili vključitev v vojsko ter hkrati pomagali vojaškim organizacijam in skupnostim pri vključevanju žensk na služenju.

D

**ŽENSKÉ VOJAKINJE V SLOVENSKEM
ZGODOVINSKEM SPOMINU**

VALERIJA BERNIK

ŽENSKE V SLOVENSKI PARTIZANSKI VOJSKI (1941–1945)

UVOD

Druga svetovna vojna je obdobje izrazitega preloma v novejši slovenski zgodovini, tako s političnega vidika, saj je vodilno funkcijo na Slovenskem prevzela do tedaj ilegalna in marginalna stranka – Komunistična partija, kakor tudi z vidika vsakdanjega življenja, zlasti žensk. Vojna in specifične notranje politične razmere so postavile ženske v enake položaje in vloge, kakršne so tradicionalno pripadale predvsem moškim. Gre torej za obdobje korenitega preobrata v družbenem položaju žensk.

Vojna je močno posegla v življenja žensk, hkrati pa jim je omogočila, da so aktivno sooblikovale potek dogajanj v tedanjem družbenem prostoru. S tem so prevzele odgovornost, ki so jo v obdobju pred vojno imeli predvsem moški. Naloge, ki so jih opravljale do tedaj, so se še povečale, saj so družine ostale brez odraslih moških in ženske so pogosto postale edine skrbnice družin ter nosilke gospodarske dejavnosti. Vojna situacija je zameglila ločnico med javnim in zasebnim. Zaradi specifičnih razmer so ženske vstopile v javno sfero, prejšnje vloge v zasebnem pa so obdržale. Vse to je bila dvojna obremenitev. Poleg ženskih opravil so se lotevale še izrazito moških dejavnosti, mednje sodi tudi vojskovanje.

Z vstopom v oboroženi odpor proti okupatorju so se Slovenke dotaknile najbolj moške dejavnosti in spodkopale ustaljene odnose med spoloma. Iz pričevanj, ki so bila zapisana po vojni, najbolj jasno razberemo, s kakšnimi problemi so se ženske srečevale v vojaški organizaciji. Zlasti v začetku je bilo žensk v partizanski vojski malo in soborci so jih gledali kot nekaj drugačnega in motečega. Nošenje hlač in uniforme je bilo simbol ženske uzurpacije pozicij moči in statusa, ki je bil tradicionalno povezan z moškimi. Moški so se na to odzvali s posmehom in nerazumevanjem. S partijsko direktivo, torej z direktivo od zgoraj, pa so takšne poglede razglasili za nazadnjaške in nezaželene.

Vključevanje žensk v oboroženi upor se je vtisnilo v zavest slovenskega naroda kot simbolna podoba spremenjenega družbenega položaja žensk. V odporniškem gibanju so se ženske posvetile oboroženemu boju v manjši meri in v partizanski vojski so bile v manjšini, vendar je bil ravnoboj z orožjem do tedaj v slovenskem prostoru rezerviran za moške in

simbol njihove moči in nadvlade. Zato so se partizanke vtisnile v spomin kot nosilke ženske enakopravnosti.

Vloga žensk v slovenski partizanski vojski je torej v tesni zvezi s tem, kako je Komunistična partija pojmovala in razlagala žensko vprašanje. Njen glavni cilj je bil izkoristiti vse razpoložljive možnosti delovanja in uveljavljanja lastnih interesov. Partija je ugotovila, da bo lastne interese učinkovito uveljavila z izkoriščanjem ženskih množic. Partija je žensko vprašanje razlagala v skladu z leninističnim pojmovanjem vloge ženske v razrednem boju, ki poudarja, da ni mogoče uresničiti revolucije brez množične udeležbe žensk. Po tem pojmovanju so ženske dvakrat zaslužnjene – zaslužnjujejo jih vladajoči družbeni razred in neproduktivna gospodinjstva. Žensko vprašanje naj bi bilo v svojem bistvu tesno povezano z bojem delavskega razreda in je lahko rešeno le s proletarsko revolucijo.

Leta 1940 so na peti državni konferenci Komunistične partije Jugoslavije (KPJ) poudarili nujnost širšega vključevanja žensk v partijske vrste. Povprečen delež žensk v Komunistični partiji Slovenije (KPS) je bil 10 odstotkov in je bil najvišji v Jugoslaviji. Sklep državne konference je izhajal iz ocene o možni vpletenosti Jugoslavije v svetovni spopad, kar bi povzročilo mobilizacijo partijskih kadrov. Glede na večinsko moško članstvo bi mobilizacija ogrozila obstoj partijske organizacije na terenu, temu pa se je bilo mogoče izogniti le z vključitvijo žensk, ki bi dobile nosilno politično vlogo. Pred okupacijo so narodnoosvobodilne sile prevzele prav to pojmovanje.

MOTIVI ŽENSK ZA VSTOP V PARTIZANSKO VOJSKO

Odločitev žensk za odhod v partizane je bila nedvomno težja, kakor odločitev moških. V svojo odločitev so ženske v večji meri vključevale tudi otroke in starše. Ženske so bile socializirane, tako da so v vsako odločitev vpletale tudi otroke, medtem ko so se moški odločali predvsem zase. Nedvomno je bil to tudi razlog, da so v partizane šle predvsem mlajše ženske, ki otrok še niso imele in jim še ni bilo treba skrbeti za onemogle starše in gospodinjstvo. Poročene ženske so si to težje privoščile, saj so možje pričakovali, da bodo med njihovo odsotnostjo one vodile gospodinjstvo in skrbele za družino.

Ženske so vstopale v slovensko partizansko vojsko iz različnih razlogov. Najpomembnejši je nedvomno odnos okupatorjev do ženskega prebivalstva. Zaradi raznarodovalnih namenov in želje s silo zatreti uporniško gibanje, je okupator obravnaval ženske enako kot moške. Nemci so jih že od aprila 1941 zapirali, izganjali in kmalu tudi streljali kot talke, ter pošiljali v koncentracijska taborišča. Tudi Italijani so leta 1942 opustili začetno milejšo taktiko in začeli ženske množično pošiljati v taborišča.

Delni rezultati analize spolne strukture jetnikov v zaporih med okupacijo nakazujejo povprečno od 10 do 15 odstotni delež žensk, večina med njimi je bila političnih jetnic, ta delež je bil le izjemoma večji od 20 odstotkov (Guštin 1998, 239–241). Na Rabu, kamor je italijanski okupator leta 1942 odpeljal cele družine, je bil delež žensk 30 odstotkov (Barič 1999, 28).

Ženske so šle v partizane izključno na lastno željo. Življenje v okupiranih področjih je bilo pogosto nevarnejše kot življenje v partizanih, pa tudi psihološki učinek je bil drugačen, ko so imele občutek, da se lahko same branijo.

Partizansko življenje v gozdovih in odročnih predelih je bilo za mnoge sprejemljivejše in varnejše od življenja v izpostavljenih mestih in vaseh. Seveda pa je življenje v naravi zahtevalo svoj dolg. Partizansko življenje je bilo težko, hrana je bila pomanjkljiva, zime so bile hude. V zapisanih spominih žensk so ti spomini močni, pa vendar je trpljenje opisano kot plemenito, saj je bilo del boja za pravično stvar. Ženske se v spominih pogosto čudijo, da so vzdržale tako težke razmere. Spomini odražajo tudi dejstvo, da so po vojni ženske za svoje dosežke prejele priznanje nove socialistične družbe in s tem zadoščenje. Ideološki govor v socialistični Jugoslaviji je pogosto navajal velike zasluge množice žensk za napredno narodnoosvobodilno gibanje in revolucijo.

Najmočnejši motiv je bila osebna tragedija: nasilna izguba svojcev, uničen dom. Dogajalo se je, da so v partizane odhajale cele družine. Ženske so se za odhod odločale, ko so ugotovile, da je njihovo delo za osvobodilno gibanje izdano, ko jim je grozila aretacija ali izgon. Mnogim so požgali domove, ker so imele moče v partizanih, in so se potem tudi same odločile za odhod. Nekatere so se oboroženemu boju priključile s svojimi možmi (npr. zakonca Mede z Gorenjske sta tudi padla skupaj kot borca Pohorskega bataljona), druge so šle v partizane, ko je bil mož ubit in niso imele več socialnih vezi, ki bi jih še zadrževale doma. Izguba svojcev in s tem povezano maščevanje je pogost motiv. Ena od veterank ga je takole opisala:

Prvo ognjeno preizkušnjo sem dobro prestala. Ne morem reči, da je zabavno poslušati žvižganje krogel okoli ušes, tudi streljanje ni prijeten posel. Ne gledam rada krvi. Toda med borbo sem gledala v ljudeh v čeladah zveri, ki so izdale in ubile mojega očeta. Ves čas sem se tudi zavedala, da bi fašisti brez usmiljenja pobili naše bolnike, če bi jih mi spustili do taborišča. Po tej moji prvi borbi so me partizani sprejeli kot enakopravnega tovariša.¹

¹ Pismo partizanke, Naša žena, december 1942, v: GERK, Stana; KRIŽNAR, Ivka; RAVNIKAR, Štefanija (ur.) (1970): *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju*, Zbornik dokumentov in spominov, Ljubljana: Zavod Borec, str. 593–594.

Veteranka je skušala opravičiti svojo odločitev za vojskovanje in je navedla kar dva razloga, zaradi katerih se je odločila streljati na nasprotnikove vojake. Za uspešno bojevanje je bila nagrajena, saj so jo soborci sprejeli za svojo.

Mnoge so svoje otroke dale v rejo svojcem, da so lahko šle v partizansko vojsko. S tem je bila ogrožena tudi njihova varnost. Vse, ki so se odločile za takšno ravnanje, so bile prepričane, da je bilo to nujno zaradi varnosti otrok in njih samih.

Takoj po aretaciji moža sem obvestila njegove sodelavce, naj bodo previdni. Sama sem se odločila, da grem v partizane, ker sem bila prepričana, da pridem tudi jaz na vrsto. Pri meni je takrat stanoval moj brat Jože. Ker se ni upal ostati doma, se je odločil, da tudi on stopi v partizane. In tako smo prvega junija 1942 stopili v partizane sestra Lenčka, brat Jože in jaz. Pred odhodom sem izročila hčerki Marto in Olgo v varstvo svakinji Julki Stražar s Količevega, s prošnjo, naj jih varuje dva dni, da grem okopat krompir, ki sem ga imela posajenega na Korenem pri starših. Tovarišu Jožetu Kendi, ki je delal skupno z nami, pa sem izročila, kar sem imela denarja, in mu rekla, če me v dveh dneh ne bo nazaj, potem me ne bo, ker sem odšla v partizane. Po tem roku naj svakinji pove in ji izroči denar za oskrbo otrok. Sama si ji tega nisem upala povedati, ker bi se gotovo bala prevzeti otroka, čeprav je bila že takrat precej aktivna. Sina pa sem vzela s seboj, da ga pustim v varstvo mami.²

V spominih zasledimo poleg naštetih motivov tudi domoljubje. Mlade ženske pa so vstopale v partizane tudi v pričakovanju novih dogodivščin, iz česar lahko razberemo pustolovski motiv. Tudi ideologija, ki jo je propagirala KP, je bila za mlade privlačna, zlasti za tiste iz nižjih socialnih slojev. Njihovi spomini so polni pričakovanj o boljši in pravičnejši prihodnosti in idealnem pojavnem svetu, kar so v vojnem obdobju slepo verjele.

Čeprav sem bila od vsega začetka med mladimi ruškimi uporniki, ki so se kalili v skupnih akcijah, zaporih in ob izgubah nekaterih najboljših izmed nas, je bila šele pot v ilegalno, to je med borce Ruške čete, prva velika prelomnica v mojem življenju. Bila sem proletarsko dekle, ki je poznalo doma le boj za obstanek, ki se je čutilo med vrstnicami dostikrat manjvredno in zapostavljeno, kajti tolikanj zelena pot do izobrazbe mi je bila povsem zaprta. Zdaj se mi je odprl nov svet, poln globokega tovarištva, smelih dejanj in svetlih upov na drugačno življenje po vojni. Nisem postala le borka, temveč tudi nov človek.³

² Bila sem borka Kamniške čete, iz izjav Ivanke Bevk – Mice, Količevo pri Domžalah, v: GERK, Stana; KRIŽNAR, Ivka; RAVNIKAR, Štefanija (ur.) (1970): *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, Zbornik dokumentov in spominov*, Ljubljana, Zavod Borec, str. 636–637.

Nekatere ženske, zlasti bolj izobražene, so vstopale v partizane iz političnih vzgibov, vendar so bile te v manjšini. Bile so aktivne že v predvojnem antifašističnem gibanju in so imele izkušnje v političnem in ilegalnem delovanju. Združevale so osvobodilni boj in revolucijo in nekatere so dosegle tudi vplivna mesta odločanja.

Za razliko od moških so ženske vstopale v partizansko vojsko izključno prostovoljno. Razglas GŠ NOV in POS ter IOOF je določal splošno mobilizacijo v NOV samo moškim (Barič 1999).

DELEŽ ŽENSK V PARTIZANIH

Leta 1941 je bilo med 1058 partizani 82 žensk (4%).⁴ Čeprav za poznejša obdobja nimamo popolnih podatkov, ocenjujemo, da je bil povprečen delež žensk v partizanskih enotah ves čas približno enak, približno 4 odstotke. Takšno domnevo delno potrjujejo tudi podatki. Nekateri primeri pa kažejo, da je bil delež žensk v začetnih obdobjih nekoliko večji kot pozneje, npr. v Šercerjevi brigadi (Barič 1999, 29–30). Podobno stanje lahko razberemo tudi iz podatkov, objavljenih v zborniku *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju*, kjer so podatki o 73 posameznicah, ki so vstopile v partizane leta 1941, 244 žensk je šlo v partizane leta 1942, 160 je bilo tistih, ki so šle v partizane 1943. Leta 1942 se jih je vključilo največ. Mnoge so iz različnih razlogov poslali na terensko delo in naslednja leta niso več ostale v vojski.

Preglednica kaže delež žensk po posameznih enotah. Najmanjši je bil v prvem slovenskem proletarskem udarnem bataljonu Toneta Tomšiča sredi leta 1942, kjer so bile med 214 borci le 4 ženske. Največji je bil v Šercerjevi brigadi v letih 1942 in 1943, kjer je bilo med 538 borci 43 bork. V letu 1944 je njihovo število sicer naraslo na 63, vendar gre za manjši delež (1633 borcev) (Barič 1999, 29–30).

³ Med borkami prvega Pohorskega bataljona, napisala Linka Ksela, Maribor, december 1958, v: GERK, Stana; KRIŽNAR, Ivka; RAVNIKAR, Štefanija (ur.) (1970): *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, Zbornik dokumentov in spominov*, Ljubljana, Zavod Borec, str. 642.

⁴ KRIŽNAR, Ivan: Socialna in politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941. V: *Slovenija – paralele* 1975, št. 43, str. 42.

ENOTA	DELEŽ ŽENSK
BATALJON TONETA TOMŠIČA	1,40 %
ENOTE VOJSKE DRŽAVNE VARNOSTI	1,70 %
NOTRANJSKI ODRED	2,20 %
LJUBLJANSKA BRIGADA	2,80 %
KOČEVSKA BRIGADA	3,10 %
ISTRSKI ODRED	3,30 %
GUBČEVA BRIGADA	3,40 %
ŠERCERJEVA BRIGADA 1944-1945	3,90 %
KOZJANSKI ODRED	4,20 %
ZIDANŠKOVA BRIGADA	4,50 %
CANKARJEVA BRIGADA	4,70 %
BRAČIČEVA BRIGADA	4,90 %
GORENJSKI ODRED	5,00 %
GRADNIKOVA BRIGADA	5,40 %
ŠERCERJEVA BRIGADA 1942-1943	7,99 %

SOCIALNA STRUKTURA ŽENSKÉ POPULACIJE V PARTIZANIH

V odpor proti okupatorjem so se na začetku vključile predvsem tiste ženske, ki so bile v protifašističnem in pogosto tudi delavskem ter revolucionarnem gibanju dejavne že pred vojno, pozneje pa se je ta krog iz različnih vzrokov in pobud postopno širil. Zajemal je ženske iz vseh družbenih slojev in poklicev, od kmečkih žena, delavk, do izobraženek, med katerimi so prevladovale učiteljice (Barič 1999).

Partija je imela sprva svojo bazo v mestih in tako je tudi večina prvih partizank prihajala iz mest, kjer so bile delavke, dijakinje, študentke, učiteljice. Kmetice so se vključevale šele kasneje, ko je partija iskala številčnejše zaledje in se je bojevanje preselilo iz mest v gore in odročnejše predele. Vendar je večina partizank izhajala iz kmečkega okolja in manjši del iz okupiranih mest.

O socialni strukturi lahko izvemo iz podatkov zbranih v zborniku *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju*, vendar ti podatki niso popolni in so zbrani zgolj za leta 1941, 1942 in 1943. Podatki kažejo, da so bile partizanke izredno mlade, 44 odstotkov jih je bilo starih 20 let in manj, 38 odstotkov pa je bilo starih od 21 let do 31 let. Povprečna starost partizank je bila 23,81 let. Razloga za prevlado mlajših generacij sta vsaj dva. Sklepamo lahko, da so bile mlajše ženske še neporočene, brez otrok in so lahko zapustile domove ter šle v partizane. Mlajše ženske so tudi bolje prenašale fizične napore, ki jih je terjalo terensko življenje. Mnogim se je zdelo takšno življenje tako vznemirljivo, da so na vse ostalo pozabile.

V letu 1941 je 52 odstotkov partizank izhajalo iz delavskih družin, 14 odstotkov pa iz kmečkih. Razmerje se je leta 1942 obrnilo v korist kmečkih družin in se leta 1943 še poglobilo. Tako je bilo leta 1942 31 odstotkov partizank iz delavskih družin, 39 odstotkov pa iz kmečkih. Leta 1943

je bilo 26 odstotkov žensk v partizanih iz delavskih družin in kar 55 odstotkov iz kmečkih. Ta slika je v skladu s prizadevanji Komunistične partije za vključevanje širših ljudskih množic v osvobodilno gibanje in oboženi upor, ki so imela že v drugem vojnem letu za cilj najštevilčnejše – kmečko prebivalstvo.

Partizanke so bile pred vstopom v vojsko večinoma delavke (31 %), sledijo jim gospodinje, gospodinjske pomočnice (21 %) in tiste, ki so prekinile šolanje (14 %). Slednje so številčnejše predvsem zato, ker je v partizanih prevladovala mlajša populacija. V prvih treh letih je bil delež učiteljic le dva odstotka.

POLOŽAJ ŽENSK V PARTIZANIH

V partizanih so ženske opravljale najrazličnejša dela, ki so bila različno vrednotena. Iz podatkov o partizankah v letih 1941, 1942 in 1943 lahko razberemo, da se je z orožjem borilo 35 odstotkov žensk, 22 odstotkov pa jih je bilo dejavnih v saniteti. Mnoge so bile borke in bolničarke hkrati. 13 odstotkov žensk je bilo poveljnic ali vodij različnih dejavnosti. Ta poveljniška mesta so bila večinoma nižjega ranga. 8 odstotkov žensk je bilo kuharic in prav toliko tudi sekretark, sledi 6 odstotkov političnih delegatk, druge pa so bile intendantke, šivilje, šiferke, kurirke, perice in obveščevalke.

Ženske so v vojski večinoma opravljale tradicionalno ženska opravila. Zlasti v saniteti je bilo veliko žensk. Delo sanitetnega osebja ni bilo nič manj nevarno od dela vojakov. Bolničarke so morale biti fizično in čustveno stabilne kot moški na bojišču. Ženske so opravljale dela, ki so v družbi tradicionalno veljala za ženska. Skrbele so za zveze, za administrativna in pisarniška dela, prale in skrbele za hrano. V tem smislu so mnoge imele status militariziranih civilistk, ne pa statusa bojevnika. Opravljale so dela, ki so bila tradicionalno pojmovana kot nečastna in ženska, ne glede na to, da so bila družbeno potrebna.

Vodenje in poveljevanje je v partizanski vojski pripadalo moškim. V poveljniškem osebju v vsaki četi so bili štirje člani: poveljnik (komandir), politkomisar, častnik za oskrbo in namestnik politkomisarja. V začetku sta bila samo komandir in politkomisar, potem pa se je poveljstvo čet širilo, skladno s številčnim širjenjem partizanske vojske (Webster 1990, 78–100). Na vidnejših poveljniških in političnih funkcijah ni bilo nobene ženske, to velja za poveljstva od glavnega štaba NOV in POS do brigadnih štabov. Ženske so se začele uveljavljati šele na bataljonski ravni – praviloma kot politične komisarke ali namestnice političnih komisarjev, a še to izjemoma (Barič 1999).

Ženske so dosegle raven komandirke čete, vendar jih je bilo zelo malo. Precej žensk pa je imelo funkcijo politkomisark ali namestnic politkomi-

sarjev. Med ženskimi vodstvenimi funkcijami je bilo 41 odstotkov politkomisarok, do ravni brigade. Triintrideset odstotkov ženskih vodstvenih funkcij je bilo namestniških mest politkomisarjev, samo sedem odstotkov položajev je bilo komandirskih. Preostalih 18 odstotkov pa so bila mesta vodij kuhinj, pralnic, bolnišnic in bolniških oddelkov, šivalnic, intendature, kazenskega taborišča, šifrerskih enot, lekarne in radijskih postaj. Dvaindvajset odstotkov žensk je v vojski opravljalo sanitetna dela. Medicinskih sester je bilo malo, saj so v predvojnem obdobju to dejavnost izvajale nune, zato so partizani organizirali posebne tečaje. Bolnišnice so bile improvizirane in slabo preskrbljene, primanjkovalo je zdravil in anestetikov. Čeprav je bilo življenje sanitetnega osebja med najbolj ogroženimi, pa to ni imelo statusa bojevnika (Webster 1990, 78–100). Sanitetna oskrba je bila tradicionalno pojmovana kot delo žensk, zato precej visok delež žensk, ki so se odločile za sanitetno dejavnost, ne preseneča.

Ženske so opravljale poleg svojih glavnih nalog še veliko drugih del. Gre za opravila, ki so bila nižje vrednotena kot druga ostala: kurirska dela, tipkanje, telegrafska operativna in kuharska dela itd. V mnogih spominih najdemo pričevanja o dodatnih opravilih žensk v vojski.

Akcije in drugo delo so te predsodke sčasoma odstranjevale in vzbujale zaupanje. Kolikor vem, je imela iste težave skoraj vsaka partizanka, posebeno v letu 1942 in tudi kasneje. Za enakopraven položaj se je morala bojevati vsaka posebej. Razen vojaških in političnih obveznosti smo sprejemale poleg že tako povečanega dela še pranje, pomoč pri kuhanju idr.⁵

»Vodovod« smo imeli v grabnu. Tu smo se umivali in prali. Pravzaprav sem prala jaz za vse, kljub napovedani emancipaciji.⁶

Sprejeli so me medse (partizani, op. avtorice), saj smo se od prej prav dobro poznali. Skušala sem jim biti čim manj v breme, zato sem jim kuhalo, prala in kaj malega zašila. Postali smo si najboljši tovariši, bili smo kot ena družina.⁷

Ob prihodu v partizane so bile mnoge ženske razočarane zaradi delitve del in vlog. Pričakovale so, da bodo dobile orožje in se udeleževale oboroženih akcij, ta pričakovanja pa niso bila v skladu z miselnostjo poveljnikov.

⁵ Vipotnik, Olga: Drobci iz mojega partizanstva, v: GODINA, Ferdo (ur.) (1961): Spomini na partizanska leta, V. knjiga, Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 60.

⁶ S partizani po Štajerskem in Koroškem, napisala Olga Kastelic – Marjetka, Ljubljana, 13. avgusta 1969, v: GERK, Stana; KRIŽNAR, Ivka; RAVNIKAR, Štefanija (ur.) (1970): *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, Zbornik dokumentov in spominov*, Ljubljana: Zavod Borec, str. 661.

⁷ Med vipavskimi partizani, napisala Lojzka Podgornik, roj. Trošt, Maribor 1958, v: GERK, Stana; KRIŽNAR, Ivka; RAVNIKAR, Štefanija (ur.) (1970): *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, Zbornik dokumentov in spominov*, Ljubljana: Zavod Borec, str. 669.

Potem je prišlo moje razočaranje, ko so nas začeli razmeščati po bataljonih in četah. Vse je bilo prav, dokler so razmeščali moške. Ko smo prišle na vrsto ženske, sem imela občutek, kot da ne vedo, kaj bi z nami. Vse so nas dodelili v 1. bataljon, kjer je bil komandant Anton Curk – Gorjan. Ta si me je ogledal z vseh strani in si verjetno mislil, da taka mestna »frajla' ni za drugim kot za v kuhinjo, in je to na glas tudi povedal: »No, ti greš pa v kuhinjo, ravno pravošna si za tja, tam rabijo eno moč!« Videl je, da sem prebledela, nato pa zardela. Bila sem jezna. Vseeno mi je bilo, kaj bodo mislili o meni in kaj bodo storili, in ne da bi čakala, kam bodo dodelili druge, sem ježno odgovorila: »V kuhinjo ne grem! V partizane sem prišla zato, da se bom borila, zato mi dajte puško! V kuhinjo pa naj gre tisti, ki ga je strah!« Gorjan me je radovedno pogledal. Ni mu šlo v račun tako odgovarjanje, zato je pribil. »Delo v kuhinji je žensko delo in ne moško!« »Ali pa moško, če ga je strah! Mene ni in v kuhinjo ne grem! Nisem zato prišla iz Ljubljane. Hočem orožje! Krompir pa lahko lupimo vsi in pomagamo v kuhinji, kadar je to potrebno, in ne samo ženske!« Curk je videl, da me ne bo ugnal, zato je dejal: »No, če že tako želiš v borbo, pa pojdi!« In tako sem postala borka 1. čete. Kdo je bil komisar naše čete, se ne spominjam več. Vem pa, da je bil politikomisar tovariš Čuč. Ta mi je dal hlače in svojo srajco, da sem se lahko preoblekla. Četni brivec mi je ostrigel moje črno pobarvane lase. Bila sem kot mlad fante, oblečen v cape, a najbolj srečen človek. Kot prvo orožje sem dobila staro francosko puško, ki je imela le tri naboje. »Ko bodo borbe, si dobi drugo«, so mi govorili partizani. »Vsi novinci dobe vedno najslabše orožje, če je, če ga ni, pa še tega ne!« Tudi s tem sem bila zadovoljna. Še to: niti ena od deklet ni šla v kuhinjo, vse so hotele biti po četah kot borke.⁸

Ženske so bile ob prihodu v partizane razočarane tudi zato, ker je KP zagovarjala enakost med spoloma, miselnost mnogih vojaških poveljnikov in še bolj borcev pa je bila tradicionalna. Pogosto so bile zasmehovane zlasti v zgodnjem partizanskem obdobju, ko so bile ženske v vojski nov in do tedaj neznan pojav. Tak odnos socialnega okolja jih je silil v to, da so se začele potrjevati kot bojevnice, da so skušale na vsak način preseči svojo ženskost in dokazati, da zmorejo več kot moški.

Tako sem v Selih Šumberk dobila francosko puško. V četi so se mi radi smejali, ker sem bila majhna, puška pa velika. Cev je bila namreč strašansko dolga. Puška mi je naredila veselje, vendar mi je nepričakovano prinesla tudi veliko bridkosti. Marsikateri borec je bil še prepričan, da spada ženska v zaledje ali k mirnejšem delu, čeprav jih je bilo že takrat kar veliko, ki so se s sovražnikom junaško spoprijele. Nobeden izmed fantov mi

⁸ Šercerjeva Olga, Izjava Andreane Družina-Olge, Ljubljana, avgust 1969, v: GERK, Stana; KRIŽNAR Ivka; RAVNIKAR, Štefanija (ur.) (1970): *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, Zbornik dokumentov in spominov*, Ljubljana: Zavod Borec, str. 600.

sicer ni nič rekel, toda čutila sem rahlo podcenjevanje vsaj nekaterih. Mene je tak odnos po tistem zelo prizadel. Tega sicer nisem pokazala, vendar sem sklenila, da bom sprejela vsako borbo kot drugi borci in se jim bom tako pokazala kot enakovredna. Začela sem se priglašati v izjemne patrole, med ostrostrelce in pri akcijah v posebne skupine, ki so šle naprej. Vsega tega najbrž ne bi delala toliko, če me ne bi bila k temu silila prav zaveš, da me zastopavljajo.⁹

Moški so nas v začetku po četah imeli bolj za balast kot za kaj drugega. Bile pa smo delavne in borbene. Leta 1943 se je ta odnos zboljšal od žensk – bork, ki so imele orožje in so se borile, so bile nekatere zavzetejšje od marsikaterega moškega. Med njimi je bilo manj paničark, bile so odločne in vztrajne, napore so lažje prenašale.¹⁰

Vojaška služba je bila v tradicionalnem okolju pojmovana kot zelo ugledna in prestižna. Za partizansko vojsko je bilo značilno, da si je tak ugled morala šele pridobiti, kar ji je s spretno propagando prek terenskih delavcev Osvobodilne fronte tudi uspelo. Tudi partizanke na začetku niso imele ugleda in so bile zasmehovane. Ugled so si morale šele pridobiti. Značilno je, da je bila njihova pot pridobivanja ugleda pot potrjevanja v prevzemanju tradicionalno moških aktivnosti, ne pa pot pridobivanja ugleda prek poudarjanja družbenega pomena opravljanja tradicionalno ženskih opravil, brez katerih tudi partizanska vojska ne bi preživela. Partizanke so hotele biti čim bolj podobne in enake svojim moškim kolegom.

Dodelili so me kot borca k bolnišničnem taborišču. Med pravimi borci je bilo še malo deklet in nekateri tovariši so bili na začetku nezaupljivi do mene, zasmehovali so me in me odrivali h kotlom. Komisar jih je sicer takoj opozoril na partizansko stališče do ženskega vprašanja, vendar je hkrati tudi meni namignil, da je na nas ženah, da si z dejanji ustvarimo spoštovanje tovarišev. Razumela sem. Deloma so bili krivi temu ostanki napačne vzgoje naših fantov, ki so rasli v zastrupljenem ozračju dvojne morale in prezira do ženskega spola. Po drugi strani pa moram priznati, da me žene zaradi naše suženjske usode doslej res nismo mogle veliko koristiti skupnosti ... Tedaj sem se odločila, da ne bom v ničemer zaostajala za tovariši, saj se prav tako kot oni zavedam pomembnosti in odgovornosti nalog, ki so značilne za partizansko gibanje.¹¹

⁹ Vipotnik, Olga: Drobci iz mojega partizanstva, v: GODINA, Ferdo (ur.) (1961): Spomini na partizanska leta, V. knjiga, Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 60.

¹⁰ Šercerjeva Olga, Izjava Andreane Družina – Olge, Ljubljana, avgust 1969, v: GERK, Stana; KRIŽNAR, Ivka; RAVNIKAR, Štefanija (ur.) (1970): *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, Zbornik dokumentov in spominov*, Ljubljana: Zavod Borec, str. 604.

¹¹ Pismo partizanke, Naša žena, december 1942, v: GERK, Stana; KRIŽNAR, Ivka; RAVNIKAR, Štefanija (ur.) (1970): *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, Zbornik dokumentov in spominov*, Ljubljana: Zavod Borec, str. 593–594.

Z velikimi napori so si ženske priborile ugled. O tem ugledu piše borka ženskega voda Loške čete, ki mu je je poveljevala Katarina Mede in kjer so bile le borke. Kljub pridobljenemu ugledu pa so morale borke poleg glavnih vojaških dejavnosti opravljati tudi manj ugledna, tradicionalno ženska opravila.

Nikomur od tovarišev ni prišlo na misel, da bi se iz nas norčeval, saj je Katarina s svojim vodom uživala ugled, ki ga je pridobila v številnih bojih in akcijah. V redkih urah počitka smo prale in krpale zase in za borce ter sušile od dežja in snega premočeno obleko in odeje.¹²

Ker so bile ženske v partizanih v manjšini, so poleg nerazumevanja okolice čutile tudi osamljenost v moškem svetu, ki jim je bil tuj in malo znan. Vendar je osamljenost večinoma premagal močan kolektivni duh v enotah, tovarištvo in solidarnost med borci pa sta bila na izjemno visoki ravni.

Takrat sem bila edina ženska v četi. Počutila sem se zelo osamljeno. Ker pa so bili tovariši do mene tako dobri, sem se kar uživala v partizansko življenje.¹³

Tovarištvo, bojevniško bratstvo in solidarnost pogosto omenjajo v svojih spominih tudi veterani. Ti odnosi so bili tako močni in pristni zlasti v prvih letih vojne in so naredili velik vtis na partizanke. Mnoge so bile prav zato prepričane v enakopravnost med spoloma.

Ženske so v partizanih že samo s svojo prisotnostjo pozitivno vplivale na moralo moških soborcev. Ti so namreč zaradi težkih razmer pogosto obupovali, zlasti tisti, ki so bili v vojsko mobilizirani in se niso vključili kot prostovoljci. S tem, ko so jim partizanke dokazovale, da kot šibkejša bitja zmorejo najrazličnejše psihofizične napore in obremenitve, so jih spodbujale, da morajo tudi oni kot močnejši spol vse to prenesti, sicer si ne zaslužijo svoje moškosti.

Ta dan je prišlo precej novih mobilizirancev. Mobiliziranci niso bili prostovoljci. Videl si solze, žalostne obraze in nejevoljo. Nekatere je bilo treba prepričevati, druge tolažiti. Prišla sem k jokajočemu in ga vprašala, kaj mu je, da je tako žalosten. Pa mi je rekel, da je pustil doma ženo in kaj naj poč-

¹² Med borkami prvega Pohorskega bataljona, napisala Linka Ksela, Maribor, december 1958, v: GERK, Stana; KRIŽNAR Ivka; RAVNIKAR, Štefanija (ur.) (1970): *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, Zbornik dokumentov in spominov*, Ljubljana: Zavod Borec, str. 646.

¹³ Moja partizanska pot se je začela v Jeseniški četi, izjava Francke Drolc – Sonje, Kranj, 1958, v: GERK, Stana; KRIŽNAR Ivka; RAVNIKAR, Štefanija (ur.) (1970): *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, Zbornik dokumentov in spominov*, Ljubljana: Zavod Borec, str. 631.

ne sedaj, reva sama. Rekla sem mu, da sem jaz pustila doma tri male otroke in ne jokam, žena pa je odrasla in si bo že znala pomagati. Ni mi verjel, zanimalo ga je le, če je res. Ko so mu tovariši potrdili, je dejal: »Če je pa tako in se ti ne bojiš, se pa tudi jaz ne bom!« Bil je potolažen in je postal dober borec.¹⁴

Odgovorna sem bila za to, da nam ta prenos ranjencev mora uspeti. Borci pa so bili res do konca izčrpani. Dokler smo bili na poti, je še vedno obstajala nevarnost, da nas napadejo. Ranjencev niso mučile samo bolečine, temveč tudi negotovost, ker se niso mogli sami gibati. Da bi zboljšala moralo pri borcih, sem tudi jaz prijela za nosila in začela nositi. Ko sem prijela za nosila, sem šele začutila, koliko sem šibkejša od tovarišev. Njihova tri ramena so bila višja in ranjenec se je nagnil na mojo stran. Zdelo se mi je, da mi hrbtnica poka. Po tihem sem si dajala pogum, da moram vse premagati. Če bodo videli, da nosim jaz kot dekle, bodo tudi oni vzdržali do konca. Sama se še danes čudim, kje sem našla v sebi toliko moči. Nosili smo pol ure. Ko smo nosila odložili in počivali, smo opazili, da smo napravili v tej pol ure daljšo pot kot drugače, ko so nosili samo fantje. Eden izmed borcev se je oglasil: »Če tovarišica kot komisarka in kot dekle nosi, moramo nositi tudi mi. Pojdimo naprej, ne čakajmo predolgo.' Utrujeni smo bili res tako, da smo telo komaj komaj prisilili, da je nosilo. Od prevelikih naporov nam je povsem otopelo. Vse je pravzaprav v človeku odpovedalo, le eno je ostalo živo: ranjence je treba prenesti na varno.¹⁵ Pozneje, ko sem bila sama ranjena, sem imela prav zato varen občutek, ker sem vedela, kaj vse bodo storili zame tisti, ki me nosijo. Tudi mene so namreč čez dva meseca nosili prav po isti poti ...

V spominih žensk najdemo slikovite pripovedne prikaze položaja žensk v partizanih. Iz njih se vidi, da je po enakopravnost žensk z moškimi zahtevala partija, ukaz je bil posredovan vsem vojaškim enotam. Zaradi javnega nasprotovanja moških, so bile ženske maloštevilno udeležene v oboroženem boju. To nasprotovanje se je kazalo na različne druge načine.

Na naše veliko začudenje nam je politkomisar začel govoriti o prazniku žena, ki je bil 8. marca, in se opravičil za enomesečno zamudo. »Saj ste same videle, v kakšni situaciji je bila brigada in se ni dalo praznovati!« Dalo bi se že, samo moški tovariši v brigadi tega niso resno vzeli. Brigal jih je ženski praznik, saj so nas povsod odpravili, če so le mogli, sedaj pa niso mogli

¹⁴ Bila sem borka Kamniške čete, iz izjav Ivanke Bevk-Mice, Količevo pri Domžalah, v: GERK, Stana; KRIŽNAR Ivka; RAVNIKAR, Štefanija (ur.) (1970): *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, Zbornik dokumentov in spominov*, Ljubljana: Zavod Borec, str. 641.

¹⁵ Vipotnik, Olga: Drobci iz mojega partizanstva, v: GODINA, Ferdo (ur.) (1961): *Spomini na partizanska leta*, V. knjiga, Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 62–63.

prek tega, ker so dobili okrožnico Glavnega štaba NOV in POS, ki je posebej poudarjala delež žena bork in aktivistk v tej borbi. Kako je s to rečjo, smo si bile borke v brigadi kar precej na jasnem. Naš položaj je bil vedno podrejen, borke niso imele ne političnih funkcij, le sem pa tja je bila katera bolničarka in zelo redka namestnik politkomisarja. Celo administrativno delo so opravljali moški, čeprav je bilo več žena sposobnih, da bi to delo po štabih bolje opravljale. Sedaj pa nam je komisar govoril o enakopravnosti žene borke z možem borcem, kakšno mesto pripada naši ženi v tej revoluciji in kakšno mesto naj bi ji pripadalo v novi urejeni družbi. Poslušale smo ga, bile sprva presenečene, potem pa jezne in iz nas je izbruhnilo vse, kar nas je že leto dni tlačilo. Jasno smo mu povedale, da ima, žal, tak odnos do žena bork komandni kader v štabu brigade in se to potem stopnjuje navzdol prek bataljonov in čet do zadnjega borca, češ: »Kaj boste ve, babe!« Res pa je, da smo bile bolj zaposlene kot vsi moški tovariši, da smo se vse tiste, ki smo imele orožje, borile z ramo ob rami z moškimi, z njimi jurišale in šle na bunkerje z bombami. Kot prostovoljke smo se pravzaprav večkrat priglašale v akcije kot moški. Da so borci po vseh marših in bojih počivali in da smo borke morale v tem času prati, šivati in pomagati v kuhinjah, čeprav smo bile utrujene kot oni, je bilo samo po sebi razumljivo. Ravno tako so nas zapostavljali pri delitvi obleke in orožja, češ saj ve ne greste v boj. To pa ni bilo res, vse bi šle, če bi le imele orožje, oziroma so šle, čeprav brez orožja, da so pomagale pri prenašanju ranjencev. Nikoli pa ni nihče upošteval, da smo fizično manj močne. Bilo je treba prijeti in nesti. Tudi po partijski liniji so nas zapostavljali. Zelo malo nas je bilo žena, ki smo bile članice SKOJ, kandidatke za KP ali članice KP. Če pa to nismo bile, nismo mogle dobiti političnih funkcij. Ravno tako nam ni do tistega dne nihče dovolil stikov s terenskimi organizacijami. Te stike so imeli v glavnem člani štabov, bodisi bataljonov, odredov ali brigad, pa naj bo to OF, ZSM ali SPŽZ.¹⁶

Vključevanje žensk v partizansko vojsko se je razlikovalo od protipartizanske oziroma protirevolucionarne vojske. V domobranskih enotah je bilo le približno 50 žensk, ki so opravljale naloge bolničark ali administratorok. Protipartizanska propaganda je pogosto navajala prav dejstvo, da so v partizanski vojski ženske nosile orožje zato, da bi diskreditirale moralni lik partizank in s tem celotne partizanske vojske (Barič 1999).

Za mnoge ženske je že samo dejstvo, da smejo biti bojevnice, pomenilo spolno emancipacijo in osvoboditev. Bojevanje je bilo v tem okolju tradicionalno visoko vrednoteno in prestižno opravilo, druga dela so bila manj vredna, čeprav enako pomembna. Med zapisanimi spomini veterank najdemo na eni strani prepričanje o enakopravnosti in samoumev-

¹⁶ Šercerjeva Olga, Izjava Andreane Družina – Olge, Ljubljana, avgust 1969, v: GERK, Stana; KRIŽNAR Ivka; RAVNIKAR, Štefanija (ur.) (1970): *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, Zbornik dokumentov in spominov*, Ljubljana: Zavod Borec, str. 603–604.

no pojmovanje posebnih ženskih vlog, na drugi strani pa najdemo veteranke, ki so po vojni kritično razmišljale o enakopravnosti med spoloma v partizanski vojski in so se zavedale različnega položaja, ki so ga imele.

V BOJU Z NASPROTNIKOM

Okupatorjeva vojska v svojih vrstah ni imela bojevnice. Zato so bili tuji vojaki presenečeni, ko so ugotovili, da se bojujejo tudi z ženskami. Prišlo je do posebne dinamike boja. Nasprotnikovi vojaki so bojevnice v začetku zasmehovali, pozneje pa so jih začeli spoštovati, saj so bile neustrahšne, včasih že fanatične v svojem dokazovanju in samopotrjevanju, da zmorejo toliko kot moški.

Nemci so v začetku zasmehovali »juriš« iz ženskega grla, a kaj kmalu so spoznali udarno pest Katarine in njenega voda. S kakšnim mladostnim zanosom in neprikritim sovraštvom je jurišala Silva, ne meneč se za svinčeni dež okoli sebe! Na vsak sovražnikov poziv: »Predajte se!« jim je iz naših grl odgovoril enoglasen »Juriš«. Spomijam se, kako je Volga tekala od enega ranjenca do drugega.¹⁷

V Gorskem Kotarju sem spoznala, da hrvaške žene ne zaostajajo za nami in večkrat sem se spomnila italijanskih groženj in psovok, da je treba z ženskami strožje ravnati, ker so le moški tisti, ki morajo obvezno sodelovati v vojski, ženske pa so prostovoljke. Sovražniki so imeli pred nami silen strah, in to upravičeno. Padle so številne postojanke, uničene so bile cele kolone in marsikje smo jim poplašali njihovo protiljudsko delo.¹⁸

Naši borci, med njimi je bila tudi Lenčka – Marjanca, so zasedli položaje in odprli ogenj. Ko je rinila šaržer v puško, je dejala: »Danes se morava maščevati!« Pri sebi je imela približno 250 kosov municije, kar je bilo v tem času za partizana ogromno. Vrgla se je v zaklon in odprla ogenj. Ko so Nemci videli, da je ženska, so jo začeli obkoljevati, da bi jo dobili živo. Ona pa je vlagala šaržerje in besno streljala. Ker Nemcem ni uspelo, da bi jo dobili živo, so odprli ogenj in jo ubili. To mi je povedal borec, ki je bil skrit v bližini v skalni duplini, pa ji ni mogel pomagati, ker ni imel orožja. Mrtvo so potem slikali. Slike so zaplenili pri nemškem oficirju, ki so ga ubili v avtu v Tuhinjski dolini. Nemci so potem pripovedovali, če bi bili

¹⁷ Med borkami prvega Pohorskega bataljona, napisala Linka Ksela, Maribor, december 1958, v: GERK, Stana; KRIZNAR, Ivka; RAVNIKAR, Štefanija (ur.) (1970): *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, Zbornik dokumentov in spominov*, Ljubljana: Zavod Borec, str. 645.

¹⁸ Iz zaporov v Italiji v deveto brigado, izjava Milene Kokotec, Osilnica, avgust 1958, v: GERK, Stana; KRIZNAR, Ivka; RAVNIKAR, Štefanija (ur.) (1970): *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, Zbornik dokumentov in spominov*, Ljubljana: Zavod Borec, str. 863.

vsil »banditi« taki, kot je bila ta »banditka«, bi bilo kmalu konec vojne. Pobila je približno 20 sovražnikov, preden je sama dala življenje za svobodo. Mrtve borce so Nemci polili z bencinom in jih zažgali.¹⁹

PODOBA PARTIZANK

Obstajali sta dve podobi partizank. Prva je bila v prizadevanju za ohranjanje ženskega lika, kljub težkim terenskim razmeram in slabi oskrbi z obleko in obutvijo. Na ta lik nas spominjajo fotografije partizank, ki so kljub težkim pogojem želele izgledati kot ženske, pa čeprav je bila kakršnakoli gizdavost nezaželjena in celo ideološko sporna. Zlasti za fotografiranje, za druženje in ples na proslavah, političnih in kulturnih manifestacijah so se ženske še posebej uredile.

Druga željena podoba pa je bila maskulinizirana podoba žensk. V tem liku so ženske iskale moč in izražale željo, da bi bile čim bolj podobne moškimi soborcem. Šlo je za žrtvovanje ženskosti, da bi se lahko enakovredno borile z moškimi soborci. Zlasti te ženske so sprva izzivale posomeh soborcev.

Nekoč je prišla na konferenco tudi Mica Šlandrova, ki je bila komisarka bataljona Toneta Tomšiča. Zame je bila pravi idol, ker je bila komisarka in ker je bila ženska. Ostrižena je bila po fantovsko in njen nastop je bil odločen kot moški. Vse na njej mi je ugajalo in pozneje sem si vedno želela, da bi postala prav tako odločna in moška.²⁰

V partizanih so ženske prekoračile tradicionalno ženske lastnosti. Pogum bork je postal legendaren. Za partizanke je bilo izrednega pomena to, da nikoli niso pokazale strahu ali bolečine. V spominih ženske povzdigujejo pogum sobork, ki so bile ranjene in niso niti zaječale. Nekatere priznavajo, da jih je bilo strah, vendar so se kljub temu obnašale, kot da strahu sploh ne poznajo.

S prihodom Ruške čete se je ženski vod Pohorskega bataljona povečal za štiri borke. Za komandirja je bila prav takrat imenovana Pavla Mede – Katarina, žena komandanta bataljona Rudija Medeta – Groge. Ob prihodu nas je s svojimi temnimi očmi pozorno opazovala, kakor bi presojala našo

¹⁹ Bila sem borka Kamniške čete, iz izjav Ivanke Bevk-Mice, Količevo pri Domžalah, v: GERK, Stana; KRIŽNAR Ivka; RAVNIKAR, Štefanija (ur.) (1970): *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, Zbornik dokumentov in spominov*, Ljubljana: Zavod Borec, str. 639.

²⁰ Vipotnik, Olga: Drobci iz mojega partizanstva, v: GODINA, Ferdo (ur.) (1961): *Spomini na partizanska leta*, V. knjiga, Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 59.

borbenost. Čeprav majhne postave, je znala s svojim nastopom zbuditi spoštovanje. Ko smo jo dodobra spoznale v bojih in v življenju bataljona, smo jo imele vedno raje. Imela je več bojnih izkušenj od nas. Učila nas je, kako ravnati z orožjem, nas spodbujala in nam dajala pogum. Učila nas je največ z lastnim zgledom. Vedno je dajala vtis, kot da strahu ne pozna. Čeprav je bila mati dveh majhnih deklic, je znala materinska čustva pred nami skrbno skriti. Na zunaj je kazala le izredno odločnost in pogum.²¹

OBLEKA, OBUTEV, OPREMA, OBOROŽITEV

Oskrba z obleko in obutvijo je bila v partizanski vojski zelo pomanjkljiva zlasti pred kapitulacijo Italije in pred koncem vojne. Borci niso bili oblečeni v enotne uniforme. Njihova obleka je bila zaplenjena nasprotniku, to je bila civilna obleka, zlasti športna. Ženske so pomanjkanje primerne obleke in obutve občutile še bolj kot njihovi soborci. Zaplenjene moške uniforme so jim bile prevelike, v civilnem življenju so ženske nosile krila, ki pa so bila za terenske razmere neprimerna.

Hodila pa sem tudi redno na stražo in v partulje. Imela sem malo pištolo kalibra 6,35. Ker me je v krilu in nizkih čeveljčkih, v katerih sem odšla od doma, zeblo, so me oblekli v četrť metra predolge moške hlače, kar je bilo ravno prav, ker sem dobila tudi štiri številke prevelike gozjerje.

Oskrba z obutvijo je bila tako problematična, da so nekatere ženske ves čas hodile bose.

Iz tega boja sem komaj ušla pod Kanin. Na planini pod Kaninom je bil bunker in v njem bolnišnica. Tu sem ostala dva dni, da sem si nekoliko opomogla. Hajkala sem namreč bosa, pa sem imela zato noge vse ranjene.²²

Problematična je bila oskrba z orožjem. V enotah je bilo pogosto premalo pušk, zato so bili nekateri borci brez njih. Edini način, da so v takih primerih prišli do pušk, je bil, da so jih zaplenili nasprotniku. V oskrbi z orožjem so se v takih primerih ženske počutile prikrajšane.

²¹ Med borkami prvega Pohorskega bataljona, napisala Linka Ksela, Maribor, december 1958, v: GERK, Stana; KRIŽNAR, Ivka; RAVNIKAR, Štefanija (ur.) (1970): *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, Zbornik dokumentov in spominov*, Ljubljana: Zavod Borec, str. 643–644.

²² S partizani po Primorskem in Notranjskem, izjava Kristine Maslo, poročene Fidel, Nova Sušica, 1959, v: GERK, Stana; KRIŽNAR, Ivka; RAVNIKAR, Štefanija (ur.) (1970): *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, Zbornik dokumentov in spominov*, Ljubljana: Zavod Borec, str. 668.

Dolgo sem imela le revolver in bombo. Le kadar sem se prijavila v akcijo, mi je kak borec smel posoditi puško, tako tudi za napad na postojanko pri Goveku, kjer sem bila celo jurišač na hišo s kakimi petimi oboroženimi Švabi. Prav težko mi je bilo po boju vrniti puško. Na prošnje mi je komandant odgovarjal, da dobim puško potem, ko jo bodo imeli že vsi moški. Neka dne je bila pri nas vendar neka puška odveč. Dobila sem jo, a le v čuvanje. Sklenila sem, da si z njeno pomočjo priborim drugo.

MORALA

Partija je bila hierarhično organizirana, z močno partijsko disciplino. V partizanski vojski je prevladovala uspešna kombinacija vojaške in partijske discipline. Ta je preprečevala morebitno promiskuitetno vedenje in uveljavljala strog moralni kodeks.

Partizanke so živele enako kot moški. Spali so skupaj, jedli so skupaj in nosili so enake obleke. Spolna razmerja med borci in borkami so bila nezaželena, razen ko je šlo za zakonski par. Ljubezenska nagnjenja so si v partizanih kazali tako, da so si delili hrano ali pomoč pri nošenju orožja. Glede skupnega življenja v četah so imele partizanke občutek enakopravnosti, saj so se s soborci skupaj borili za iste cilje. Že zgolj dejstvo, da so lahko prijele za orožje, je mnogim pomenilo osvoboditev od patriarhalne podrejenosti. Zunaj čet in v višjih vojaških poveljstvih je patriarhalna miselnost prevladovala še naprej.

Še nekaj besed o morali v vojski. Partizani se z razumevanjem pokorijo odredbi, da v četi ne smejo imeti svojih deklet v četi, ker bi to lahko oviralo našo borbo. To ni težko izvedljivo kot se dozdeva laškim pokvarjencem. OF ne mara k partizanom ljudi, ki niso moralno podkovani. Dekleta se enako kot fantje zavedamo odgovornosti, ki nam jo nalaga zaupanje našega vodstva. S tem pa seveda ni rečeno, da bi morali postati partizani ljudje brez srca. Kako je v naši četi? V svojih pogovorih si zaupamo tudi svoje privatne zadeve, skrbi, želje. Mlada tovarišica, ki je prišla nedavno k nam, nima fanta. Vsi pa vemo: tudi če si v hribih najde tovariša za življenje, se bosta o tem pogovarjala šele po osvoboditvi. Tudi partizani so enakih misli. Vsakdo je vsak trenutek pripravljen zastaviti življenje, da reši tovariša. Nismo ljudje brez srca.²³

V partizanih so bile sklenjene tudi poroke, nekatere ženske so na terenu rodile.

²³ Pismo partizanke, Naša žena, december 1942, v: GERK, Stana; KRIŽNAR Ivka; RAVNIKAR, Štefanija (ur.) (1970): *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju*, Zbornik dokumentov in spominov, Ljubljana: Zavod Borec, str. 593–594.

Januarja 1945 sem se drugič poročila, in to s komandantom Gorenjskega vojnega področja Albinom Drolcem – Krtino. Poroka je bila v Zalem Logu pri Štinovcu v Globeli. Tu so borci Gorenjskega vojnega področja in Štinovčeva mama ter njene hčerke poskrbeli, da smo imeli kljub hudim časom prijetno razpoloženje. Od takrat dalje sem živela na Gorenjskem vojnem področju v Farjem potoku v neki hišici. Dne 7. marca 1945 sem rodila sina in šest dni po porodu sem z otrokom morala hajkati skupaj z borci.²⁴

USODA PARTIZANK

Značilno za usodo partizank je predvsem to, da so jih kar 45 odstotkov poslali iz vojske na terensko delo v civilno življenje. Razlogi so bili največ v slabem zdravju bork in v tem, da je partija potrebovala terenske aktivistke, saj so bili moški večinoma v vojski, zato so ženske lahko bolje in manj kompromitirano opravljale terensko delo. Dvaintrideset odstotkov žensk, ki so vstopile v partizane leta 1941 do 1943 je umrlo, padle so v boju, umrle za posledicami ran, bolezni in mučenja, če jih je nasprotnik ujel. Velik delež žensk je bilo ujetih, in sicer je okupatorjeva vojska ujela kar devetnajst odstotkov partizank. Te so zaprli ali poslali v koncentracijsko taborišče. V teh letih sta bili po delnih podatkih dve partizanki likvidirani kot agentki gestapa. Leta 1941 sta dve prestopili v nasprotnikov tabor, leta 1942 pa sta dve samovoljno odšli domov.

Visoka smrtnost med partizankami potrjuje, da so bile premalo izurjene za bojevanje. Ženske so le malo vedele o vojni, in se zaradi mladosti manj zavedale nevarnosti. Mnogo (11 %) jih je padlo še isto leto, ko so vstopile v partizane.

DEKLIŠKA ČETA LOŠKEGA ODREDA

V partizanih so obstajale tudi posebne ženske partizanske enote, čeprav so bile izjema in ne pravilo. Primer je dekliška četa Loškega odreda, ki se je zaradi maloštevilne popolnjenosti srečevala s posebnimi problemi. Članica te čete je v spominih opisala kako je odred rešil probleme dekliške čete.

Po Roški ofenzivi leta 1942 je imel prvi bataljon Loškega odreda v svojem sestavu tudi dekliško četo. Štela je 16 deklet. Tudi komandirka in komisar-

²⁴ Moja partizanska pot se je začela v Jeseniški četi, izjava Francke Drolc – Sonje, Kranj, 1958, v: GERK, Stana; KRIŽNAR, Ivka; RAVNIKAR, Štefanija (ur.) (1970): *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, Zbornik dokumentov in spominov*, Ljubljana: Zavod Borec, str. 633.

ka čete sta bili dekleti. Nekaj je bilo Notranjk, nekaj Primork, tri Hrvatice in dve Ljubljanki. To, da so bile doma iz različnih krajev, pa ni motilo sožitja v četi: partizansko življenje je bilo za vse enako trdo, od vseh je zahtevalo enako mero samopremagovanja, vzdržljivosti in volje. Za nobeno od nas ni bilo lahko kar čez noč postati vojak. Spominjam se, kako sva z Vido, bila je doma iz Cerknice, prišli v partizane. Na začetku nama je bilo strašno nerodno. Nerodno je bilo stopiti v zbor, se postaviti v vrsto za kosilo ali zvečer sestiti k tabornemu ognju. Vsega sva se sramovali. Ko so nama takoj drugi dan potisnili mavzerico v roke in nama vcepljali prvo učenost o puški, so nama drgetali prsti. Pred orožjem sva imeli strah, pred svojo nestrpnostjo še večjega. Šola o ravnanju z orožjem pa je naglo napredovala. Naslednje dni sva že morali sodelovati pri vajah na terenu: naskakovati, napadati, vaditi v metu bombe. Obe sva bili nepripravni in vse nama je šlo slabo od rok. Opazk in graje sva slišali dovolj, vendar ne eno ne drugo ni napravilo iz naju dobrih vojakov. Dolžnosti so nama naložili kljub temu: dežurstvo, izvidniška patrola, straža. S strahom in negotovostjo sva sprejemali naloge, vendar druga drugi tega nisva hoteli priznati. To niso bile šale: doma v mraku nisva upali niti čez hišni prag, tu pa so te sredi noči postavili na stražo.²⁵

PRIMERJAVA

Med drugo svetovno vojno so bile ženske aktivne tudi v vojskah drugih držav po svetu. Gre predvsem za zavezniške protifašistične vojske. V zavezniške vojske so ženske vstopale na različne načine in iz različnih motivov. Njihova vloga v vojskah posameznih držav se precej razlikuje. Ameriška vojska je za ženske oblikovala posebne vojaške enote, v katerih so vojakinje opravljale tradicionalno ženska opravila. Dobile so status militariziranih civilistk, ne pa statusa bojevnic. Morale so ohranjati ženski videz in ni jim bilo dovoljeno nositi orožja.

Sovjetska vlada je ženskam dovolila neposredno bojevanje. Na fronti in v povojnem spominu na ženske s fronte so prevladovali dvojni spolni standardi. Diskurz se je osredotočal na moralo, promiskuiteto in čast žensk. Ta diskurz sicer nikoli ni bil uraden, pa je bil kljub temu izjemno vpliven in učinkovit. Po vojni se sovjetske veteranke v javnosti niso upale kazati v uniformah in z odlikovanji, saj so jih imeli za ženske dvomljivega slovesa. V slovenskem prostoru so veteranke tudi po vojni uživale ugled in so pogosto in z veseljem obujale spomine na vojna leta.

Oborožile so se tudi ženske v protifašističnih odporiških gibanjih v Evropi. Že v španski državljanski vojni so se pojavile t. i. herojske žen-

²⁵ MIHEVC, Slava – Mira: So stvari, ki kljub odmaknjenosti ostajajo blizu, Spomini na partizanska leta, V. knjiga, Ljubljana, 1961, str. 35–36.

ske. Bilo jih je malo in so bile obravnavane kot sumljiva spolna bitja s promiskuitetnimi nagoni, ne glede na to, da borke sploh niso imele spolnega življenja, saj so bile predane predvsem boju za preživetje.

Francoska rezistenca ni marala oboroženih žensk. Makiji so bili prepričani, da je vojna moška zadeva. Tudi italijanski partizanski poveljniki niso radi sprejemali žensk v svoje enote, ker so se bali, da bodo razbile solidarnost med borci. Usoda hrvaških partizank je bila zelo podobna usodi slovenskih. Hrvaške partizanke so si morale striči lase in žrtvovati svojo ženskost, da bi se lahko borile enakovredno z moškimi soborci. Čez dan so opravljale naloge kot drugi borci, ponoči pa so namesto počitka krpale, šivale, prale sebi in svojim moškim kolegom.

SKLEP

V partizanski vojski so bile aktivnosti obeh spolov ločene. Ženske so morale opravljati tradicionalna ženska opravila, moški pa moška. Ta princip ločevanja opravil po spolih je nasprotoval novemu principu družbenih sprememb in revolucije, ki je težil k ukinitvi tradicionalne delitve dela. Novi princip je zmagal, ko so ženske prevzemale vloge, rezervirane za moške, vendar se v povojnem obdobju ni uveljavil, ker se ni prenesel na resocializacijo moških.

Po vojni je pronatalistični diskurz zamenjal medvojno propagando. Herojske matere in udarnice so nadomestile herojske borke. Vojne seksualne simbole so zamenjali novi, prilagojeni novim razmeram in uveljavitvi novega družbenega reda, ki naj bi nadomestil medvojni nered. Ponovno so se uveljavili pred vojno obstoječi vzorci femininosti in maskulinnosti.

Ugotavljamo, da ženske v partizanih niso bile enakopravne z moškimi. Le malokrat so bile na vodilnih mestih, niso jim bile zaupane naloge z večjo odgovornostjo. Sodelovale so v vojni, v kateri so hotele zmagati. Toda to je bila vojna moških in moški so odločali, kje, kdaj in kako se bodo ženske bojevale.

LITERATURA IN VIRI:

1. BARIČ, Deželak Vida (1999): Vloga in položaj žensk na Slovenskem v narodnoosvobodilnem boju in revoluciji 1941–1945, *Naše žene volijo*, Ljubljana: Urad za žensko politiko, str. 21–42.
2. BEVK, Franc (ur.) (1950): Spomini na partizanska leta, IV. knjiga, Ljubljana: Prešernova knjižnica.
3. GERK, Stana; KRIŽNAR, Ivka; RAVNIKAR, Štefanija (ur.) (1970): *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju, Zbornik dokumentov in spominov*, Ljubljana: Zavod Borec.
4. GODINA, Ferdo (ur.) (1946): Spomini na partizanska leta, I. knjiga, Ljubljana: Slovenski knjižni zavod v Ljubljani.
5. GODINA, Ferdo (ur.) (1948): Spomini na partizanska leta, II. knjiga, Ljubljana: Slovenski knjižni zavod v Ljubljani.
6. GODINA, Ferdo (ur.) (1949): Spomini na partizanska leta, III. knjiga, Ljubljana: Prešernova knjižnica.
7. GODINA, Ferdo (ur.) (1961): Spomini na partizanska leta, V. knjiga, Ljubljana: Mladinska knjiga.
8. GODINA, Ferdo (ur.) (1961): Spomini na partizanska leta, VI. knjiga, Ljubljana: Mladinska knjiga.
9. GUŠTIN, Damijan (1998): *Prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih*. Doktorska disertacija, Ljubljana.
10. KRIŽNAR, Ivan: Socialna in politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941, *Slovenija – paralele 1975*, št. 43.
11. LENJIN, Vladimir Iljič (1960): *O zadacima ženskog radničkog pokreta u Sovjetskoj Republici*. Izbrana dela, knjiga 13, Beograd.
12. MEYER, D. Leisa (1996): *Creating GI Jane. Sexuality and Power in the Women's Army Corps During World War II*, New York: Columbia University Press.
13. MICHEL, Sonya (1987): American Women and the Discourse of the Democratic Family in World War II, v: *Behind the Lines. Gender and Two World Wars*, New Haven and London: Yale University Press, str. 154–167.
14. SCHWARTZ, Paula (1987): Redefining Resistance: Women's Activism in Wartime France, v: *Behind the Lines. Gender and Two World Wars*, New Haven and London: Yale University Press, str. 141–153.
15. SCOTT, Joan Wallach (1987): Rewriting History, v: *Behind the Lines. Gender and Two World Wars*, New Haven and London: Yale University Press, New Haven and London, str. 19–30.
16. SKLEVICKY, Lydia (1984): *Žene i moć – povijesna geneza jednog interesa*, magistrski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu.
17. SKLEVICKY, Lydia (1996): *Konji, žene, ratovi*, Zagreb: Ženska infoteka.
18. SLAUGHTER, Jane (1997): *Women and the Italian Resistance, 1943–45*, Denver: Arden Press Inc.
19. WEBSTER, Barbara Jancar (1990): *Women and revolution in Yugoslavia 1941–1945*, Denver: Arden Press.

MAJA GARB

ŽENSKE NA SLUŽENJU VOJAŠKEGA ROKA V JLA

UVOD

Ženske se v sodobni družbi vključujejo v vsa področja življenja in dela, srečujemo jih tudi v oboroženih silah. Večinoma so v nebojnih strukturah vojske, predvsem kot častnice ali podčastnice. V prostovoljnih oziroma poklicnih vojskah jih najdemo tudi kot navadne vojakinje. Redkeje pa se vključujejo kot navadne vojakinje v obvezniške vojske. Najbolj znan primer je Izrael, kjer ženske služijo vojaški rok, kar izhaja iz posebne stalne ogroženosti države. Moški in samske ženske se vključijo v vojsko pri starosti 18 let. Stopnja vključitve žensk v vojsko je okrog 70 odstotkov, pri moških pa okrog 80 odstotkov¹ Ženske služijo vojaški rok² dve leti (od 20 do 24 mesecev) in ostajajo v rezervi do 34. leta.³ V Izraelu ženske služijo samo v nebojnih enotah, v vojsko pa ni treba ortodoksnim židinjam, svojo dolžnost izpolnjujejo z vključitvijo v posebne enote, ki se ukvarjajo s kmetijstvom in urejanjem meje, ali kot medicinske sestre ipd.⁴ Prav tako se ne vključujejo v vse specialnosti, od približno 700 jih je ženskam vojakinjam in častnicam dostopnih le 210. (Naša obramba, 4/1980, str. 68).

Prostovoljno lahko ženske služijo še v nekaterih drugih državah. Tudi na Švedskem⁵ so začeli razpravo o služenju vojaškega roka za ženske. Izhodišče razprave je povečanje enakosti med spoloma (ne le v pravicah, ampak tudi v dolžnostih) in ne povečanje naborniške mase. V predlogu

¹ In Uniform: Social Encroachments, Israel Yearbook and Almanac 1996, internet: <http://www.iyba.co.il/96/soldiers.htm>.

² Pred vstopom v vojsko imajo dekleta v Izraelu že predvojaški pouk. Od svojega 14. leta dalje so namreč vključene v polvojaško organizacijo »Gadna« (mladinski bataljoni), v kateri se fantje in dekleta skupaj usposablajo in si pridobijo osnovno vojaško znanje (Naša obramba, 4/1980, str. 68).

³ Israel Defense Forces (IDF); <http://www.israel-mfa.gov.il/mfa/go.asp>.

⁴ Women in Israel; internet: <http://travernet.co.il/israel/MenuIsrael/Woman.htm>

⁵ Na Švedskem so se ženske začele vključevati v častniški zbor leta 1980, ostali položaji pa so se za ženske odprli leta 1995. V letu 1998 je bilo na Švedskem 352 častnic, kar predstavlja 2 odstotka celotnega častniškega zbora (Equality may mean Army service in Sweden, The Christian Science Monitor, 19/4-2000 in internet http://www.csmonitor.com/atcsmonitor/specials/women/rights/rights_041900.html).

izhajajo iz ideje, da naj se za služenje vojaškega roka preverja celotna populacija v določeni starosti, ne glede na spol, nato pa se izberejo najboljše. Obstaja mnenje, da bi tudi v ZDA, če bi še imele obvezniško vojsko, ženske služile vojaški rok.⁶ Tudi Slovenija že ima izkušnje s služenjem žensk v vojski, in sicer v okviru poskusnega prostovoljnega vojaškega usposabljanja za ženske v Jugoslovanski ljudski armadi (JLA) v letih 1983–1985. Prispevek o projektu prostovoljnega služenja vojaškega roka za ženske v Jugoslaviji je pripravljen na podlagi predstavitev tega projekta in spremljevalnih aktivnosti v jugoslovanskih, predvsem slovenskih, tiskanih množičnih medijih v času njegovega uvajanja in izvajanja. Originalni dokumenti o tem projektu niso bili dosegljivi.

OBLIKE VOJAŠKEGA IN OBRAMBNEGA USPOSABLJANJA ŽENSK V JUGOSLAVIJI/SLOVENIJI PRED OSAMOSVOJITVIJO REPUBLIKE SLOVENIJE

Vojaškoobrambna vzgoja mladine je bila v nekdanji Jugoslaviji skrbno načrtovana in redno izvajana, pri velikem delu teh aktivnosti pa so sodelovala tudi dekleta. Oblike vojaškega in obrambnega usposabljanja, v katere so se (lahko) vključila tudi dekleta, so bile:

1. usposabljanje v osnovnih šolah (temu namenjenih 70 ur);
2. usposabljanje v srednjih šolah (predmeta Obramba in zaščita, 135 ur);
3. usposabljanje izvenšolske mladine oziroma deklet in fantov, ki niso obiskovali srednjih šol (v trajanju 20 dni);
4. usposabljanje mladine na višjih šolah in fakultetah (predmet Splošna ljudska obramba in družbena samozaščita SFRJ, v skupnem trajanju 120 ur);
5. prostovoljno usposabljanje mladine v teritorialni obrambi (med mladinci prostovoljci so bila tudi dekleta⁷; mladinci prostovoljci so predstavljali osnovo za kadrovanje v enote teritorialne obrambe – zlasti dekleta, fantje pa v šole za rezervne častnike in za vojaške poklice ter posamezne specialne enote JLA; Naša obramba, 4/1982, str. 23);
6. prostovoljno vključevanje žensk v teritorialno obrambo, s čimer so ženske postale vojaške obveznice (mogoče na podlagi Zakona o vojaški obveznosti iz leta 1980);
7. prostovoljno vojaško usposabljanje študentk⁸ (poseben razpis slovenskega Republiškega sekretariata za ljudsko obrambo; usposabljanje je

⁶ Najbližje temu so bile ZDA med 2. svetovno vojno, ko je zmanjkovalo bolniških sester (Women and the draft in America; internet: <http://www.sss.gov/wmbkgr.htm>)

⁷ V občini Žalec, na primer, je bilo med mladino, ki se je prostovoljno vključila v teritorialno obrambo, kar polovica deklet (Naša obramba, 3/1983, str. 22). Zimskega usposabljanja mladincev prostovoljcev v Slovenj Gradcu leta 1982 se je prav tako udeležila polovica deklet (Naša obramba, 4/1982, str. 23).

bilo prvič leta 1981 v Pekrah in je trajalo 14 dni, vendar so bili organizatorji precej nezadovoljni z odzivom⁹. Program usposabljanja je bil z nekaj prilagoditvami enak programu, ki so ga imeli v JLA za urjenje poveljnikov oddelkov¹⁰.

8. usposabljanje študentk Splošne ljudske obrambe in družbene samozščite oziroma od leta 1985 dalje obramboslovja (sprva štiriinpolmesečno stažiranje v JLA¹¹; kasneje se stažiranje razdeli na več delov oziroma poteka v več različnih oblikah: kot pouk v vojašnicah enkrat tedensko, letno in zimsko taborjenje ter približno dvomesečno stažiranje v enoti);
9. prostovoljno vojaško usposabljanje v enotah JLA (oziroma poskusno prostovoljno služenje vojaškega roka v letih 1983–1985).

USPOSABLJANJE ŽENSK V ENOTAH JLA

Pravno podlago za vključevanje žensk v vojaške enote, s čimer so postale tudi vojaške obveznice, je dal Zakon o vojaški obveznosti iz leta 1980. Z vključevanjem žensk v obrambno usposabljanje nasploh naj bi se izboljšal položaj žensk v družbi.¹² Poskusno služenje vojaškega roka za ženske oziroma točneje vojaško usposabljanje je trajalo dve leti – od julija 1983 do julija 1985. Služilo naj bi analizam o vključevanju žensk v oborožene sile oziroma razpravam o uvajanju obveznega vojaškega roka za ženske. Nosilci akcije so bili Zveza socialistične mladine (ZSM), sindikati ter občinski organi Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL). Ženske so se za vojaško usposabljanje prijavljale na občinskih oddelkih za ljudsko obrambo.

⁸ Usposabljanje je bilo predvideno za študentke prvih letnikov višjih in visokih šol, prispevalo pa naj bi k manjšanju razlik med fanti in dekleti v znanju v obrambni koncepciji. Vendar so se prostovoljnega usposabljanja udeleževale tudi druge (tako je bilo, na primer, na drugem usposabljanju na Pokljuki med 98 udeleženkami poleg študentk, ki jih je bilo največ, tudi 21 delavk in srednješolke (Naša obramba, 8–9/1982, str. 18–19).

⁹ Predstavitev usposabljanja v Pekrah je v Naši obrambi, 8–9/1981, str. 20–21. O usposabljanju tudi v Naši obrambi 4/1982, str. 16–18.

¹⁰ Naša obramba, 8–9/1982, str. 18.

¹¹ O nekaterih izkušnjah s stažiranja obramboslovk govori Ljubica Jelušič v intervjuju za Našo obrambo (3/1984, str. 11–12).

¹² Kot je ob uvajanju obrambnega usposabljanja za študentke prostovoljke dejal Andrej Brvar: »Dejansko opazamo, da se pri obrambnem usposabljanju kaže tudi položaj ženske v družbi. Če z obrambnim usposabljanjem nekaj spreminjamo v teh odnosih, pomeni, da bomo s tem prispevali tudi k spreminjanju odnosa do ženske in položaja ženske v družbi nasploh. In tudi to je eden od vidikov obrambnega usposabljanja študentk in mladink nasploh. Če bomo poglobljali in razširjali obrambno usposabljanje žensk, bo padla še ena moških trdnjav, ki smo jo imeli v svojih rokah: za oboroženi boj so se do sedaj pretežno usposabljali le moški.« (Naša obramba, 4/1982, str. 17)

Kot nekakšno podlago za uvajanje tega usposabljanja je mogoče imeti anketo, ki je bila leta 1981 izvedena v Jugoslaviji in v kateri je sodelovalo 1800 deklet med 18 in 24 letom. Med anketirankami jih je kar 80 % izjavilo, da so pripravljene za prostovoljno službo v JLA (Borba, 27/1–1983, Delo, 10/2–1983). Pred uvajanjem služenja vojaškega roka za ženske je imela JLA že izkušnjo z usposabljanjem žensk. Leta 1971 so namreč enako kot moške en mesec urili dekleta za parado ob tridesetletnici revolucije oziroma vstaje narodov in narodnosti (šlo je predvsem za urjenje paradnega koraka). Takrat so dekleta prvič po vojni nastopila v vojaških uniformah (Jana, 30/3–1983, Naša obramba, 8–9/1983, str. 8).

Prostovoljno so vojaščino lahko služile ženske v starosti od 19 do 27 let, brez otrok mlajših od 7 let in popolnoma zdrave. Ženske so lahko služile v vseh zvrsteh in rodovih oboroženih sil (razen v oklepni enotah) ter v tehnični, intendantski, sanitetni in prometni službi. Vojaško usposabljanje se je začelo 1. julija 1983. Usposabljanje je trajalo tri mesece (natančneje 2 meseca in 22 dni) za navadne vojakinje ter šest mesecev za tiste, ki so se usposabljale za rezervne častnice. V šolah za rezervne častnike so se dekleta usposabljala tri mesece, potem pa odšla na stažiranje v druge enote JLA (Borba, 8/6–1982, Borba, 14/1–1983, Borba, 27/1–1983, Delo, 10/2–1983, Jana, 23/3–1983, Delo, 13/4–1985). Vojaški rok deklet je bil precej krajši, zato pa je bila nujna večja intenzivnost usposabljanja.

Predvideno je bilo, da se bodo ženske prijavljale k služenju vojaščine v prvem trimesečju vsakega leta. V prijavi so lahko navedle, v katerem rodu vojske ali službe bi rade služile. Prav tako naj bi se upoštevale njihove želje, v katerem času bi želele biti v vojski (predvidenih je bilo 8 turnusov v dveh letih). Ugodnosti pri izbiranju kraja služenja ženske niso imele, tudi nje so praviloma pošiljali v druge republike in pokrajini. Na začetku naj bi služile v glavnih mestih republik in pokrajin ter še v nekaterih večjih sedežih vojaških enot (Delo, 10/2–1983, Vjesnik, 11/2–1983).

Starešine, ki so bili izbrani za delo z ženskami, so morali na poseben petdnevni tečaj v Sarajevo (Naša obramba, 8–9/1983, str. 8, Jana 30/3–1983). V JLA posebnih težav z ženskimi skupinami niso pričakovali. Nasprotno, te skupine naj bi bile bolj disciplinirane od moških, pa tudi uspehi vzgoje naj bi bili boljši. Razlogi za to so v prostovoljnosti in zaradi manjših kolektivov, s katerimi je lažje delati (Jana, 30/3–1983).

V Ljubljani so se ženske v vojašnici Ljuba Šerčerja usposabljale za vezistke, v vojašnici maršala Tita pa za intendantke (Naša obramba, 8–9/1983, str. 8).

Pri pripravi na vojaško usposabljanje žensk so se organizatorji morali posvečati tudi raznim podrobnostim, kot je hrana, žepnina, ličenje ipd. »Hrana bo načeloma enaka kot za moške, vendar bodo ženske dobivale več sadja, mleka in sladkih jedi, namesto težkih in mastnih jedi.¹³ Pravi-

¹³ Po koncu usposabljanja se je pokazalo, da je bila hrana preobilna. Večina vojakinj se je že po kratkem času zredila, to pa je bil tudi razlog za slabo telesno pripravljenost (Teleks, 22/1–1987).

ce in dolžnosti žensk bodo enake kot pri moških. Zagotovljeno jim je zdravstveno-socialno varstvo« (posebna pozornost naj bi bila namenjena zaščiti njihovega zdravja), »dobile bodo vrnjene potne stroške in prav toliko žepnine kot fantje.« (Jana, 30/3–1983) »Za ženske niso veljali predpisi o pričeski, tako kot za moške rekrute, ki jih vse ostrižejo čisto na kratko. Dovoljeno je bilo ličenje« (naj bi bilo nevpadljivo in dovoljeno le izven usposabljanja), »črtala za ustnice, le nohte so si iz varnostnih razlogov morale skrajšati. Za ženske so zgradili tudi posebna bivališča, ki so bila udobnejša.« (Teleks, 22/1–1987) V eni od ljubljanskih vojašnic so tako dogradili montažno stavbo s kopalnicami s toplo vodo in prostorom, ki je bil namenjen temu, da si bodo dekleta lahko sama prala del svojega perila in si zlikala uniformo. Lahko si bodo tudi skuhalo kavo ali čaj (Jana, 30/3–1983). Ženske so bile nameščene v sobe z manjšim številom postelj (brez pogradov), imele so ločene sanitarne prostore. Štiri dni na mesec so imele brez zdravniškega pregleda pravico izostati pri usposabljanju (razen v učilnici) (Vjesnik, 12/6–1983). Za odhod v mesto so imele pripravljeno posebno uniformo (Vjesnik, 6/7–1983)¹⁴.

OCENE PROSTVOLJNEGA VOJAŠKEGA USPOSABLJANJA ŽENSK

Pokazalo se je, da ženske po svojih psihofizičnih lastnostnih zmorejo skorajda enake napore in naloge kot moški (Delo, 13/4–1985). Ob prihodu v vojašnico so bile sicer zelo različno telesno pripravljene, vendar so kmalu povečale telesno moč (Naša obramba, 3/1984, str. 14).

Dekleta na vojaškem usposabljanju so menila, da naj bo odločanje za vojsko zanje prostovoljno. S tem bodo namreč dosegale boljše rezultate (Naša obramba, 3/1984, str. 15). Vendar pa prostovoljnost pomeni tudi težave. V letu 1984 je namreč interes za vojaško usposabljanje pri ženskah krepko upadel (za 370 odstotkov, leta 1985 pa še za 320 odstotkov; Tribuna, marec 1986). Poleg tega je bilo slišati tudi ocene, da je bilo v ozadju odločanja za vojaško usposabljanje reševanje problema nezaposlenosti (Tribuna, marec 1986).

Podatki o številu prostovoljk na vojaškem usposabljanju so del poročila z naslovom »Angažovanje žena u opštenarodnom odbrambenom ratu«, ki ga je pripravil Zvezni sekretariat za ljudsko obrambo, in so nedostopni oziroma tajni. Zato je težko presoditi, koliko deklet je opravilo prostovoljno služenje vojaškega roka. Očitno pa je, da je v dveh letih po začetku usposabljanja interes za prostovoljno služenje vojaškega roka med ženskami drastično padel. Pojavile so se ocene, da se služenju vojaškega

¹⁴ Uniformam naj bi bilo posvečeno preveč medijskega prostora. Tako naj bi javna glasila s svojimi poročili o ljubkih uniformah naredila vtis, »da vojska ne potrebuje bojevitih komunistk, temveč manekenke za vojaško modno revijo« (Teleks, 22/1–1987).

roka za ženske namenja premalo pozornosti in da zato tudi odziv, vsaj v nekaterih okoljih, ni bil dovolj velik¹⁵ (povzeto po Delu, 17/1–1984). Poleg tega se je na usposabljanju pokazalo, da so bile ženske premalo seznanjene z zahtevami vojske. Manjši del prostovoljk ni imel prave predstave o tem, kaj jih v vojski čaka. Še posebej prve generacije so pričakovale olajšave. Nekatero prostovoljke so menile, da bodo imele ugodnosti po končanem služenju vojaškega roka, saj so v želji, da bi pridobili kar največ prostovoljk, take obljube dajali celo nekateri organi posameznih družbenopolitičnih skupnosti (Delo, 13/4–1985). Zaradi tega bi bilo dobro organizirati seminarje ali tečaje, na katerih bi se dekleta sploh seznanila z vojaškimi razmerami in zahtevami (mnenje ene od udeleženk usposabljanja, Delo, 13/4–1985)

V javnosti so se pojavile tudi ocene, da so bile izkušnje z vojakinjami pretežno slabe. »Rekrutinje so bile telesno slabo pripravljene, niso pa imele tudi dovolj volje, da bi se mučile na dolgih vojaških pohodih. Veliko se jih že po prvem dopustu ni vrnilo v kasarne, ali pa so si do konca roka enostavno vzele bolniški dopust.« (Teleks, 22/1–1987).

SLOVENSKI ODZIVI NA RAZPRAVO O SLUŽENJU VOJAŠKEGA ROKA ZA ŽENSKE

Po končanem poskusnem služenju vojaškega roka za ženske se je vsaj v Sloveniji razvila burna razprava o nadaljnji usodi vojaškega usposabljanja za ženske. Med možnostmi je bilo namreč tudi uvajanje obveznega vojaškega roka za ženske, ki pa je bila, vsaj v Sloveniji zavrtnjena. V javnosti se je prvič govorilo o obveznem služenju vojaškega roka za ženske na okrogli mizi, ki jo je 17. januarja 1986 organizirala občinska konferenca Zveze socialistične mladine Slovenije (ZSMS) Zagorje. Na okroglo mizo so bili povabljeni predstavniki družbenopolitičnih organizacij v občini, ki pa se okrogle mize niso udeležili, predstavnik občinskega štaba za teritorialno obrambo, predstavnik oddelka za ljudsko obrambo, republiška konferenca ZSMS, mirovna skupina pri republiški konferenci ZSMS, ženska sekcija Lilit in mladinci iz Zagorja. »Mirovna skupina je izrekla stališče, da bi uvedba obveznega vojaškega usposabljanja za ženske pomenila militarizacijo družbe. Ženska skupina je zastavila vprašanje, kako je sploh mogoče, da se skuša štirideset let po osvoboditvi ženske spraviti na nabor in jih obvezno usposabljati za oborožen boj, medtem ko v razvitem svetu, po katerem se tolikokrat zgledujemo, prav ženske legitimno prevzemajo mirovne pobude in se bore proti militaristični socializaciji otrok in podobno. Izrečena so bila tudi stališča, da je nujno, da se o uvedbi obveznega usposabljanja za ženske opredelijo

¹⁵ Najmanj prostovoljk je bilo iz Slovenije.

ženske same, predvsem tista populacija, ki bi bila s tem prizadeta, ne pa neki forumi oziroma tiste ženske v teh forumih, ki jih odločitev ne bo več prizadela. Ženska skupina se je tudi vprašala, »ali pristojni verjamejo, da bodo populacije žensk, ki bi se prisilno (z zakonom določeno) usposabljalje za oborožen boj, prav tako vzorno opravljale svojo službo, kot to kažejo rezultati prostovoljk«. Na okrogli mizi so oblikovali naslednja stališča:

1. udeleženci zahtevajo javno analizo prostovoljnega vojaškega usposabljanja žensk ter predlogov za nadaljnje rešitve;
2. udeleženci so proti obveznemu vojaškemu usposabljanju za ženske, ker menijo, da je prostovoljno usposabljanje za posameznice in za družbo dovolj ustrezna rešitev, hkrati pa interes za to prostovoljno usposabljanje najustreznejše kaže, kakšna je volja žensk;
3. iz navedenih razlogov udeleženci (predvsem mirovna in ženska skupina) predlagajo, da se predlog (kakršenkoli že je, četudi njegova minimalistična varianta) obveznega vojaškega usposabljanja za ženske umakne (Vlasta Jalušič v Mladini, 31/1–1986).

Na temo ženske in vojaško usposabljanje je bila organizirana tudi okrogla miza v Ljubljani (O problemu uvedbe obveznega vojaškega usposabljanja za ženske) – na pobudo delovne skupine za mirovna gibanja pri Republiški konferenci ZSMS in Ženske sekcije Lilit pri ŠKUC-u v Ljubljani. Udeleženci okrogle mize so napisali odprto pismo in ga naslovili najvišjim republiškim in državnim organom, v njem pa zahtevali:

1. umik oznak vojaška tajnost, zaupno z materialov Angažovanje žena u ONO i DSZ,
2. javen odgovor na vprašanje postavljeno v sredstvih javnega obveščanja in
3. najširšo demokratično javno razpravo, v kateri bodo sodelovali vsi prizadeti, in upoštevanje stališč, ki se bodo izoblikovala v takšni razpravi.

Udeleženci okrogle mize so tudi nasprotovali:

1. zlorabi instituta vojaške tajnosti, saj predlogi v zvezi z vojaškim usposabljanjem žensk ne zajemajo ozkih vojaških zadev, temveč prizadevajo najširše dele prebivalstva;
2. kakršnikoli dodatni obliki obveznega usposabljanja za ženske, tudi najkrajši in najmanj ekonomsko obremenjujoči;
3. nadaljnjemu razširjanju teh obveznosti na katerikoli del civilnega prebivalstva;
4. kakršnemukoli dodatnemu usposabljanju v okviru predmeta Obramba in zaščita v srednjih šolah in drugod;
5. kakršnikoli širitvi tega predmeta oziroma dodajanju obveznosti v njegovih okvirih (Delo, 10/5–1986, Dnevnik, 7/5–1986, Mladina, 9/5–1986, Teleks, 8/5–1986).

Glavne kritike je bilo v javni razpravi deležno gradivo, v katerem je bilo ocenjeno poskusno vojaško usposabljanje za ženske in v katerem so bile podane glavne smernice za usposabljanje v prihodnje. Gradivo je bilo namreč označeno za zaupno in so ga zato obravnavali samo v določenih forumih, nujna pa bi bila širša in demokratičnejša razprava – zlasti še med tistimi, ki jih problematika zadeva, to je med ženskami.

Pokazalo se je torej, da Slovenija obveznemu vojaškemu usposabljanju ni bila ravno naklonjena. Med najpomembnejšimi razlogi je bil, da je že bilo veliko načinov obrambnega usposabljanja mladine (vključno s prostovoljnim vojaškim usposabljanjem za ženske oziroma prostovoljnim služenjem vojaškega roka za ženske, kar naj se ohrani tudi v prihodnje), kamor so vključene tudi ženske, zato uvedba novega načina ne bi bila smiselna (Delo, 14/2–1986). Poleg tega bi bilo uvajanje obveznega služenja vojaškega roka za ženske neprimerno tudi zaradi gospodarske krize v (v odprtem pismu udeležencev okrogle mize iz Zagorja ob Savi z dne 17. januarja 1986, Dnevnik, 7/5–1986). Angažiranje žensk v vojski namreč vključuje tudi stroške oziroma povečanje obrambnega proračuna države.

Analiza usposabljanja in družbenih razmer je pokazala, da zvezni sekretariat za ljudsko obrambo ne namerava uvesti obveznega vojaškega roka za ženske, govorili so le o obveznem usposabljanju. Natančnih pojašnil o razliki med obema – razen v trajanju – pa ni bilo (Teleks, 8/5–1986).

SKLEP

Po dveletnem prostovoljnem usposabljanju žensk v enotah JLA je bilo pripravljeno poročilo Angažovanje žena u opštenarodnom odbrambenom ratu, ki pa je bilo označeno kot vojaška tajnost – zaupno. O uspešnosti usposabljanja tako ni bilo mogoče javno govoriti, čeprav je slovenska mladina to precej odločno zahtevala. Na raznih pogovorih se je pokazalo, da so udeleženske z usposabljanjem dokaj zadovoljne, prav tako častniki, ki so odgovorni za njihovo usposabljanje, množičen upad interesa za prostovoljno vojaško usposabljanje pa vendarle pove svoje. Žal o vzrokih za zmanjšan interes vojaškega usposabljanja med ženskami ni bila opravljena nobena raziskava. Uradna mnenja vračajo krivdo na slabo informiranje.

Prostovoljnost se tako v Jugoslaviji ni izkazala kot dobra podlaga za vojaško usposabljanje žensk, obveznost pa bi prinesla preveč težav. Ne bi prispevala k večji enakopravnosti žensk v družbi, ampak bi pomenila le višje obrambne stroške in večjo militarizacijo družbe¹⁶.

¹⁶ Slovenska mladina pa se je zavzemala, da se ženskam odprejo vrata srednjih vojaških šol in akademij (Delo, 14/2–1986).

LITERATURA IN VIRI:

1. Borba, 8/6–1982: U stroju i ispred njega; Vojna obuka žena.
2. Borba, 14/1–1983: I žene u vojničkim uniformama; Od jula ove godine.
3. Borba, 14/1–1983: I djevojke – u stroju; Od 1. jula ove godine.
4. Delo, 10/2–1983: Z junijem bodo vojaščino lahko služile tudi ženske.
5. Delo, 17/1–1984: Vojaškega usposabljanja žensk se ne lotevamo kampanjsko.
6. Delo, 13/4–1985: Drage naše Lidije; Bomo imeli kdaj tudi generalice?
7. Delo, 8/2–1986: Ženske naj same povedo, ali so za obvezno vojaščino.
8. Delo, 16/2–1986: Ženske v uniformi?
9. Dnevnik, 7/5–1986: Ženske in vojaško usposabljanje; Odprto pismo udeležencev okrogle mize.
10. Jana, 23/3–1983: Dekleta v uniformah; Z letošnjim julijem bomo dobili prve vojakinje.
11. Jana, 30/3–1983: Vojska v krilih bo odlična vojska; Dekleta v enotah JLA.
12. Mladina, 31/1–1986: Za umik predloga obveznega vojaškega usposabljanja za ženske.
13. Mladina, 9/5–1986: Odprto pismo.
14. Naša obramba, 4/1980, str. 68: Izraelske vojakinje; Izrael – edina država z obvezno vojaško službo za ženske.
15. Naša obramba, 8–9/1981, str. 20–21: Od vojakinj do komandirk; Vojaško usposabljanje prostovoljk v Pekrah.
16. Naša obramba, 4/1982, str. 16–18: Začetki, ki veliko obetajo; Naš pogovor za »okroglo mizo«: o obrambnem usposabljanju žensk, zlasti študentk prostovoljk.
17. Naša obramba, 4/1982, str. 22–23: Pohodi, zimsko urjenje, enakopravnost in še kaj; Med koroškimi mladinci prostovoljci v teritorialni obrambi.
18. Naša obramba, 3/1983, str. 22: »Ponosne smo, da nosimo uniformo«; V občini Žalec vedno več žensk v enotah teritorialne obrambe.
19. Naša obramba, 3/1984, str. 11–12: Znanje, vodilo h kakovosti; Pogovor z Ljubico Jelušič, absolventko smeri SLO in DS ter mednarodne politologije pri FSPN.
20. Naša obramba, 3/1984, str. 14–15: Vojaške naloge zanje niso pretežke; Vojakinje v vojašnici Ljuba Šercerja: rade bi ostale dlje.
21. Teleks, 8/5–1986: Vojakinja naj (ne) bo.
22. Teleks, 22/1–1987: Presladkosnede za vojsko.
23. Tribuna, marec 1986: Svi su građani vojni obaveznici; Široka javna razprava o vojaščini za ženske.
24. Vjesnik, 11/2–1983: Zna se svaka pojedinost; Obuka žena u JNA.
25. Vjesnik, 12/6–1983: Dopušteno šminkanje: Prava i dužnosti žena na obuci u JNA.
26. Vjesnik, 6/7–1983: Ravnopravno s muškarcima; Prve žene-vojnici u kasarnama

Internet viri:

27. Equality may mean Army service in Sweden, *The Christian Science Monitor*, 19/4–2000, <http://www.csmonitor.com/atcsmonitor/specials/women/rights/rights041900.html>Frequently Asked Questions about Conscription, <http://www.xs4all.nl/~ecco/faq.html>
28. In Uniform: Social Encroachments, *Israel Yearbook and Almanac 1996*, <http://www.iyba.co.il/96/soldiers.htm>
29. Israel Defense Forces (IDF); <http://www.israel-mfa.gov.il/mfa/go.asp>
30. Women and the draft in America; internet:
<http://www.sss.gov/wmbkgr.htm>
31. Women in Israel; <http://travelnet.co.il/israel/MenuIsrael/Woman.htm>

E

**ŽENSKÉ V SLOVENSKEM
OBRAMBNEM SISTEMU**

MOJCA PEŠEC

ŽENSKE V SLOVENSKI VOJSKI

Svoj prispevek bom začela z nekaj ugotovitvami, stališči in usmeritvami iz Zbornika Ženske in oborožene sile, ki je nastal v letu 1995 v Centru za strateške študije Ministrstva za obrambo Republike Slovenije.

Povezava z vsebinami objavljenih študij se mi zdi potrebna:

prvič: zaradi kontinuitete pri reševanju dilem in problemov, povezanih z vlogo in položajem žensk v Slovenski vojski in v njih sem našla dobro podlago za komentarje v operativni analizi, ki je vsebina mojega prispevka in

drugič: zaradi tehtnih predlogov več avtorjev (avtoric) referatov oz. študij iz tega zbornika, da je potrebno narediti nekatere raziskave in analize, na primer strukturalno analizo poklicnih vlog, s sociološkega vidika raziskati statusne dileme žensk v naši vojski, opraviti intervjuje o tem, kako ženske v vojski razumejo svojo poklicno vlogo in še nekatere (omenjene možne raziskave je predlagala v svoji študiji dr. Ljubica Jelušič).

Na Slovenskem smo v preteklih dvajsetih letih v javnosti nekajkrat izpostavili vprašanja o ženskah v oboroženih silah. Namen aktualiziranja problematike je bil predvsem preizkušanje javnega mnenja in iskanje modelov za uspešno vključevanje poklicnih vojakinj v našo vojsko. V že omenjenem zborniku pa so se nekatere avtorice resno lotile tudi problemov, ki jih ima ženska manjšina v poklicu, ki so ga moški stoletja imeli za izključno svojega in z njim ohranjali moč in nadzor v družbi skozi vsa zgodovinska obdobja.

Danes ima dejstvo, da v vojsko lahko vstopajo tudi ženske, zanje pomembne socialne, ekonomske in politične posledice. Pomeni enakopravnost pri delitvi politične moči, saj obramba domovine, njenih ljudi in materialnih dobrin uvršča vojake v državljane »prvega reda«.

Prisotnost žensk v vojaškem poklicu je razmeroma sodoben pojav. Poklicne vojakinje se v modernih državah v večini pojavljajo šele v začetku sedemdesetih let. Od tega obdobja se vojske odpirajo za ženske, dostopno pa jim je tudi izobraževanje na vojaških akademijah. Tudi v Sloveniji je od leta 1975 za ženske dostopen študij obramboslovja.

Razlogov za postopno odpiranje vrat do nedavna moške trdnjave na eni ter zanimanja žensk za poklic vojakinje na drugi stani je več, vendar namen mojega prispevka ni analiza le-teh, posvetila se bom pregledu zastopanosti žensk v Slovenski vojski. Za ta namen sem analizirala

kadrovsko strukturo slovenske vojske glede na spol in zastopanost žensk na posameznih delovnih mestih oziroma ravneh odločanja.

Ženskam so v Slovenski vojski formalno dostopne vse vojaške dolžnosti. V vojsko vstopajo skladno z določili Zakona o vojaški dolžnosti, kjer je v 1. členu zapisano, da lahko ženske sodelujejo pri izvrševanju vojaške dolžnosti ter skladno z Zakonom za obrambo, kjer 88. člen predpisuje pogoje za vstop v poklicno sestavo slovenske vojske.

Podatki iz konca leta 2000 kažejo, da smo ženske udeležene s 13,3 odstotki v mirnodobni sestavi, največ pa jih opravlja pomožne in podporne naloge na področju logistične oskrbe (zagotovitve delovanja) poveljstev in enot SV, skoraj 6 odstotkov od vseh.

Če se ozremo v zgodovino in vlogo žensk v vojskah, lahko ugotovimo, da so vedno opravljale pomembne obrambne naloge, vendar ne kot poklicne vojakinje, temveč kot posredna podpora vojskujočim možem. Taki vlogi je javnost tudi danes precej bolj naklonjena kot poklicnim vojakinjam, zato na tem področju zaposlovanje žensk tudi v naši vojski ne predstavlja nič posebnega.

Povsem drugačna je seveda slika, ki jo kažejo podatki o številu poklicnih podčastnic in častnic, zbrani v letu 2000. Prvih je glede na število zaposlenih v SV 4,7 odstotkov. Med vsemi zaposlenimi na podčastniških dolžnostih je 11 odstotkov žensk. Največji odstotek podčastnic, 26 %, je v Generalštabu Slovenske vojske (GŠ SV), najmanjši v enotah 52. brigade (BR).

Razmerje med nižjimi in višjimi podčastniškimi čini kaže, da so ženske postavljene predvsem na nižje podčastniške dolžnosti, in sicer jih je na mestu vodnic in višjih vodnic skoraj trikrat več kot na mestih Švod in Prap.

Še bolj neugodno razmerje med moškimi in ženskami je na ravni častniških dolžnosti. V Slovenski vojski je po zadnjih podatkih 2,5 odstotkov častnic. Med vsemi zaposlenimi na častniških dolžnostih pa je v SV malo manj kot 9 odstotkov žensk. Največ častnic je v nekaterih enotah 1.BR, kar 20 % in v 18.BRKBO, najmanj pa v enotah 52.BR.

Največ častnic je na stotniških, poročniških in podporočniških položajih, precej manj pa je majork, podpolkovic, polkovic in brigadir; zadnja dva položaja zasedajo samo tri pripadnice poklicne sestave. Ti podatki odslkavajo stanje v celotni Slovenski vojski, še manj ugodni pa so seveda za enote naše vojske, kjer je najvišji doseženi naziv majorka, in sicer so bile v letu 2000 v enotah na dolžnostih le 4 ženske s tem činom.

Najvišja dolžnost, ki jo zaseda ženska v Slovenski vojski, je torej brigadir. Najvišji osebni čin, ki ga imajo ženske v Slovenski vojski, je major. V okviru ministrstva, točneje v Inšpekciji RS za obrambo, je naša kolegica, ki ima osebni čin polkavnice.

Vodilna delovna mesta v naši vojski, ki jih zasedamo ženske, veljajo za »manj pomembna« ali po vojaško »manj operativna« – motiviranje in informiranje, kadrovske in pravne zadeve, usposabljanje, finance, inten-

danca. Na najvišjih vodilnih položajih v SV (poveljniki poveljstev in enot, visoka mesta v GŠ) ni nobene ženske, razen dveh svetovalk načelnika GŠ.

Kadar poteka v poklicnih vojaških krogih neformalna razprava (pa tudi v formalnih postopkih kadrovanja), je pogosto poudarjen pomen operativnih in vodilnih dolžnosti in izraženo mnenje, da morajo te vloge opravljati moški. To naj bi zagotavljalo učinkovitost, potrebno ostrino, doslednost, bojevitost. Sama menim, da je o tehtnosti teh trditev težko polemizirati, ker se ženske v Slovenski vojski še nismo imele priložnosti preizkusiti na veliko vodilnih in operativnih dolžnostih, vendar pa tuje izkušnje dokazujejo, da tudi te naloge lahko opravljamo enakovredno kot moški kolegi. To je ena plat medalje. Druga pa je ta, ki si jo morda ženske same naredimo manj svetlo kot si to zasluži, ker nehote sprejemamo oceno, da so delovna mesta na področjih informiranja, motiviranja, kadrovskih in pravnih zadev ter usposabljanja – »manj vredna«.

Moje poklicne izkušnje mi dovoljujejo trditev, da se premalo zavedamo pomena vzgoje in motiviranosti za opravljanje nalog, začeniši z motiviranostjo za služenje vojaškega roka. Poseben pomen pa ima ta vzgoja in usposabljanje za poklicno vojsko, to je strokovno dobro opravljanje poklicnih nalog na vseh ravneh v Slovenski vojski. In ne povsem nepomembno je tudi dejstvo, da lastnosti dobrega vodje niso podeljene le med moško populacijo oziroma da vodja ni dober le zato, ker je moški.

Vrnimo se na podatke o zastopanosti žensk v enotah SV. V enotah SV se odstotek zastopanosti podčastnic giblje od 2 do 17 %. Najnižji procent zastopanosti je v enotah 52.BR in 22.BR. Odstotek zastopanosti častnic pa se giblje od 0 % do 21 %. Od tega v kar 7 enotah na ravni bataljona (od 27 opazovanih enot) ni častnic.

Najmanj častnic je v visoko specialističnih enotah, predvsem tistih, v katerih je v večini zaposlen kader, ki je bil šolan na vojaških akademijah nekdanje jugoslovanske vojske (letalske in helikopterske enote, raketne enote ZO, nadzor zračnega prometa, protioklepne enote, oklepne enote, enote zvez, inženirske enote, logistika).

Dolžnosti, ki jih opravljajo ženske v enotah SV, so predvsem pomožna dela v kuhinji, referentske dolžnosti intendance ter finančne službe in administrativne dolžnosti. Nekaj častnic najdemo v poveljstvih enot in sicer predvsem na kadrovskem področju, področju mobilizacije in logistike, predvsem financ, motiviranja in usposabljanja.

Tako smo imeli konec leta 2000 v enotah na poveljniških dolžnostih le 9 poveljnic oddelkov, 10 poveljnic vodov in 1 poveljnico čete. Pet jih je zasedalo poveljniške dolžnosti brez opravljene šole za podčastnike oz. šole za častnike, kar pomeni, da so bile pripravnice oziroma na šolanju v Centru vojaških šol (CVŠ).

V Slovenski vojski nimamo poveljnic bataljonov, brigad, nobena ženska ne zaseda mesta izvršilnega častnika. V CVŠ, naši vojaški izobraževalni instituciji je le ena ženska načelnica oddelka (za psihologijo), v GŠ

nobena ženska ni načelnica sektorja. Kot sem že omenila, pa dve ženski opravljata svetovanje NGS na področju pravnih zadev in psihologije.

Podatki, ki sem jih zbrala s preprosto analizo, brez posebnih raziskovalnih ambicij, so zgovorni sami zase.

Slovenska vojska je vojska mlade države, kjer si šele oblikujemo demokratične razmere na vseh ravneh družbenega življenja. Toda prav to je lahko prednost, saj ne bi smeli biti obremenjeni s trdno oblikovano, dominantno moško vojaško miselnostjo. Sedanja Slovensko vojsko sestavljajo tudi vojaki, ki so se poklicno oblikovali v civilnih delovnih sredinah, ki so spolno precej bolj uravnotežene, kot je lahko vojska. Prodiranje žensk na najodgovornejše položaje v družbi je vsekakor osnova za podobne možnosti tudi v vojski. V javnosti, predvsem v moškem delu javnosti, in na ravneh političnega in vojaško strokovnega odločanja je potrebno oblikovati prepričanje, da obstajajo v vojski področja dela, ki niso tipično moška oz. jih je možno bolj kakovostno opraviti z nekaj značilnimi ženskimi lastnostmi.

Verjamem, da priznavanje potrebe po odpiranju vojske za ženske, uvidenje nujnosti po dopolnjevanju bogastva človeških lastnosti in odnosov ter prizadevanja za novo kakovost sodobne vojske, omogočajo integracijo žensk v oborožene sile.

Uravnotežena cena področij dela, ki jih v vojski štejemo za bolj »moška« oziroma »ženska«, bi pomenila priznavanje enakovrednosti obeh spolov in možnost za uveljavitev žensk v vojaškem poklicu, obenem pa bi bil to kakovostni prispevek k oblikovanju dobre vojske in sposobnih vojakov.

Ženske na odgovornih položajih v vojski s svojim delom in strokovnostjo vedno bolj dokazujemo, da so naš prispevek, naše metode dela in novi organizacijski pristopi na področjih, ki jih pokrivamo, in ki naj bi bila »manj pomembna« in »manj operativna«, kakovostno nezamenljiv dejavnik v izboljšanju odnosov in bojne pripravljenosti vojske. S tem dajemo »ženskemu področju« pomen in ugled, ki mu pripada.

Za polnejše uveljavljanje vojakinj na vseh položajih bo potrebno še marsikaj postoriti. Glede na podatke o številu visokih častnic je potrebno odpreti pot do poklicnega napredovanja vsem vojakinjam, ki s svojimi osebnostnimi lastnostmi, organizacijskimi sposobnostmi, znanjem in psihofizično pripravljenostjo dokazujejo, da so zmožne opravljati najbolj odgovorne vojaške dolžnosti.

ROMANA SEŠEL, INES MARC, DEJAN KMETIČ¹**ZAŽELENE ALI ODVEČ – ŽENSKÉ V SLOVENSKI VOJSKI****UVOD**

Po ustavni definiciji je Republika Slovenija demokratična, pravna in socialna država, kjer vladajo enakopravnost, enakost in pravica. Toda dejanskega stanja v družbi se ne da opisati preprosto in nezapleteno, kajti kljub navidez popolni demokraciji se še vedno pojavljajo področja, kjer neenakost ostaja stalen spremljevalec slovenske družbe. Politika, javno odločanje, ekonomska sfera in oborožene sile so tista področja dela, kjer je enakost izkazana le kot pravica na papirju. Dvomi pa se porajajo, ko ugotavljamo resnično stanje.

Temeljna določila, ki izključujejo diskriminacijo žensk, so zapisana v Ustavi Republike Slovenije v poglavju o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah (Kozmik, 1997: 11). Iz tega splošnega določila lahko izpeljemo tudi zahtevo, ki se nanaša na težnjo vključevanja večjega števila žensk na prej omenjena sporna področja. Kje torej tiči glavna težava in vzrok ženske ne vključenosti v t.i. moške poklice, če je enakopravnost tako ali tako zagotovljena? Ali sta za nefeminizacijo določenih javnih sfer dejansko krivi moška nepripravljenost za sodelovanje in njihovo odklonilno mnenje do morebitnih sodelavcev ženskega spola? Morda se resnični vzrok skriva v ženskah, in v njihovem pomanjkanju interesa ali celo v odklonilnem odnosu do t. i. moškosrediščnih dejavnosti?

Oborožene sile se v zgodovini kažejo kot tipično področje moškega delovanja. To področje je bilo strogo zaprto pred ženskami, pojavljale so se samo v posrednih vlogah, v vojnah kot bolničarke, vojaške prostitutke ali delavke v vojaški industriji. Šele uveljavljanje pravice do dela in nediskriminacije po spolu omogoča večjemu številu žensk vstopanje v vrste državnih vojsk. Vojaška organizacija je s tem, ko je odprla ženskam svoja vrata, pripomogla k emancipaciji žensk tako v vojski kot v družbi.

Menili smo, da je za ugotovitve o odnosu do žensk v Slovenski vojski treba izvesti veliko raziskav, začeli smo kar sami, in sicer med svojimi kolegi, študenti obramboslovja ter med slušatelji programov Centra vojaš-

¹ Prispevek je nastal na podlagi seminarske naloge, ki so jo avtorji pripravili pri predmetu Sociologija in politologija vojske na študiju obramboslovja pod mentorstvom izr. prof. dr. Ljubice Jelušič.

kih šol Ministrstva za obrambo. Zavedamo se pomanjkljivosti vzorcev, ki smo jih obravnavali. V obeh primerih gre za izbrano populacijo, pri kateri je stopnja zavedanja o ženskah v vojski bistveno višja od splošne družbene presoje. Vendar smo oba vzorca obravnavali kot pilotska vzorca, pri katerih je smiselno spraševati o obravnavani problematiki, saj gre za ljudi, ki bodo prej ali slej vstopili v obrambni sistem in tudi sami postali izvajalci politike odnosa do žensk – jim bodo naklonjeni, bodo menili, da so koristne, da povečujejo učinkovitost vojske, ali jim bodo odveč in nepotrebna konkurenca?

Zanimalo nas je, ali se respondenti strinjajo s številom žensk v SV, ali so te obravnavane kot nezaželene, je služenje vojaškega roka za ženske sploh smiselno in na koncu, kaj ženske mislijo o svojem vključevanju v Slovensko vojsko.

METODOLOŠKI OKVIR NALOGE

Opredelitev problema in ciljev preučevanja

Vključevanje žensk v sodobno vojaško organizacijo je pojav, ki sproža mnoge polemike in razprave, tako v javnosti kot po domovih. Splošna slovenska javnost in interna vojaška javnost o vključevanju žensk v vojsko nista povedali svojega stališča. Slovenija ni velika država, zato je taka tudi Slovenska vojska, sorazmeren potrebam po odpiranju novih delovnih mest pa je tudi sistem načrtovanja morebitnega obveznega in prostovoljnega služenja vojaškega roka za ženske. Problematika je povezana s finančnimi sredstvi, seveda pa s tem v zvezi ne smemo zanemariti ukoreninjenih tradicionalizmov. Kako znajo Slovenci skriti svojo nekoliko zastarelo miselnost za podobo antimilitarizma, pa vemo še iz časov, ko so nezaupljivo gledali na prostovoljke na služenju vojaškega roka v JLA, in sicer na začetku osemdesetih let. Menimo, da država s tako majhnim številom prebivalcev, kot je Slovenija, ter s tako nizko nataliteto, ne more zagotavljati ustrezne obrambe domovine, če ne vključi tudi ženske populacije. Zelo verjetno je, da se bodo Slovenci morali sprijazniti s prisotnostjo žensk v vojski, da bi sploh dosegli kritično maso primerno usposobljenih vojakov v državi.

V prvem delu naše raziskave smo želeli ugotoviti, kakšno je mnenje obramboslovcev in obramboslovcov o vstopanju žensk v vojaško organizacijo. V drugem delu raziskave pa smo tako dobljena stališča preverili še pri slušateljih Centra vojaških šol. Za širšo javnost verjetno obramboslovje kot vrsta študija ne sodi med tipične »ženske« univertzitetne programe. Verjetno bi bili mnogi presenečeni, če bi vedeli, da se že od leta 1998/99 na obramboslovje vpisuje več žensk kot moških. Nas je zanimalo, kolikšen delež obramboslovcov bi se bil pripravljen vključiti v vojaško usposabljanje in kakšna so njihova mnenja in ambicije pri delu na

obrambnem področju. Primerjava z moškim delom anketiranih generacij obramboslovcev se nam zdi smiselna, saj je verjetno odsev deljenosti mnenj, ki jo povzročajo javni pozivi in obtoževanja moških kot glavnih nosilcev procesa diskriminacije žensk. Kot študentje družboslovnega študija na FDV sicer menimo, da so taka mnenja bolj izraz družbene nestrpnosti in šovinizma, saj sami čutimo, da je študij obramboslovja na dobri poti k vzpostavitvi dejanske enakopravnosti med moškimi in ženskami.

Drugi del raziskave je bil namenjen slušateljem in slušateljicam izobraževalnih programov na Centru vojaških šol, kjer imajo tradicionalne predstave o moškosrediščnosti vojaške organizacije prav gotovo poseben pomen. Menili smo, da se ta manifestira tudi v majhnem dejanskem deležu žensk v teh programih. Razlike in podobnosti med mnenji moških in žensk so tako tudi posledica skupnega bivanja in primerljivega položaja obeh spolov, zanimiva pa je tudi primerjava z mnenji obramboslovcev in obramboslovk. Mnenja študentov obramboslovja morda bolj temeljijo na teoretično začrtanih smernicah enakosti, na nekakšnem romanticiranju enakosti spolov v vojski, kot pa na praktičnih izkušnjah, ki nastajajo pri poskusu sobivanja moških in žensk v institucijah oboroženih sil.

Vloga žensk v povezavi z oboroženimi silami ima še vedno nejasno začrtano prihodnost, toda tudi globoko zakoreninjeni pomisleki sčasoma izgubijo svojo ostrino in pomen. Ker se tako študij obramboslovja kot tudi Slovenska vojska vedno bolj feminizirata, bodo ugotovitve v nadaljevanju opisane raziskave zagotovo predstavile vsaj košček odgovora na vprašanja, ki smo si jih zastavili.

Hipoteze

Glavna hipoteza, ki jo bomo uporabili kot smernico za raziskovanje, je:

- Obramboslovci in obramboslovke ter slušatelji izobraževalnih programov na Centru vojaških šol so v večji meri naklonjeni vključevanju žensk v Slovensko vojsko.

Izvedene hipoteze so:

- Tako obramboslovci kot obramboslovke so naklonjeni vključevanju žensk v Slovensko vojsko.
- Obramboslovci in obramboslovke menijo, da v Slovenski vojski še vedno prevladuje odklonilno mnenje o ženskah – vojakinjah.
- Mnenja obramboslovcev in obramboslovk o vzrokih za tako maloštevilno vključevanje žensk v Slovensko vojsko se razlikujejo glede na spol.
- Mnenja obramboslovcev in obramboslovk ter slušateljev in slušateljic CVŠ o vključevanju žensk v oborožene sile so si podobna.

Metoda dela

Raziskava je potekala na podlagi vprašalnikov, ki smo jih s pomočjo Primoža Čelesnika, diplomanta obramboslovja, sestavili Dejan Kmetič, Ines Marc in Romana Sešel. Nanje so odgovarjali redni študentje prvega, tretjega in četrtega letnika obramboslovja, študentje tretjega letnika obramboslovja, ki so bili na to fakulteto vpisani kot izredni študentje v študijskem letu 1999/2000, ter slušatelji izobraževalnih programov na CVŠ, ki so jih predstavljali naborniki na služenju vojaškega roka v Šoli za častnike vojnih enot, predstavniki redne generacije Šole za častnike in stažisti generacije 1999/2000. Vprašanja so bila zapisana v obliki anonimne ankete, v kateri smo kombinirali zaprt in odprt tip odgovorov.

Anketa je obsegala 56 vprašanj, od tega jih je 8 ponujalo možnost odprtega odgovora. Raziskavo smo opravili med 14. in 20. aprilom 2000 (svoja mnenja je predstavilo 150 obramboslovcev in obramboslovk) in 9. oktobra 2000, ko je na anketni vprašalnik odgovorilo 107 slušateljev programov na CVŠ.

RAZISKAVA STALIŠČ OBRAMBOSLOVCEV IN OBRAMBOSLOVK

Vprašanje neenake vključenosti spolov in zapostavljenosti žensk v oboroženih silah je še danes kljub postopni feminizaciji vseh vrst poklicev zapleten in težko rešljiv problem. Pojavljajo se dileme o tem, koliko in na kakšen način vključiti ženske v segment državne obrambe in predvsem, koliko žensk res zanima delo na področju oboroženih sil. Mnenja obramboslovcev so svojevrsten temelj za primerjavo z že opravljenimi raziskavami in pokazatelj morebitnih prihodnjih sprememb zakonov in predpisov ter javne obravnave žensk, izvzetih iz sfere materinstva in gospodinjstva.

Splošni podatki o anketiranih

Na Fakulteti za družbene vede je na anketo je odgovarjalo 150 obramboslovcev in obramboslovk, od tega jih je bilo 89 moških in 61 žensk, 135 anketiranih (90 %) je bilo na študij obramboslovja vpisanih kot rednih študentov, 14 (9,3 %) pa kot izrednih študentov.

Ali je vojska moška institucija?

Stereotipe, mnenja in predsodke o ženskem vključevanju v oborožene sile še danes opazimo na vseh področjih dela. Ukoreninjeno mišljenje, da ženske zaradi prirojene miroljubnosti in materinskega poslanstva ne morejo in ne smejo postati vojakinje, se ujema z mislijo, da je vojska

področje, ki spada v sfero moških dejavnosti, te pa so s svojo »specifičnostjo« prilagojene moškosrediščni kulturi (Jogan, 1995: 21).

Vojska se tako skozi vso zgodovino kaže kot tipična moška institucija, v kateri ženska kot pripadnica nežnega spola zase nikakor ne more najti delovnega mesta, ki bi jo lahko na kakršen koli način oddaljilo od predpisanih vrednot in norm, neujemajočih se s pojmom agresivnosti in nasilja. Kljub temu, da teorije, ki vzroke za obnašanje moških in žensk iščejo zgolj v genski strukturi, izgubljajo svoj pomen in vesplošno sprejetost, spolna diskriminacija ostaja značilna za tista moška področja, ki so se kot tipična zanje v zgodovini oblikovala v trajen in težko spremenljiv vzorec.

Kakšno je razmišljanje obramboslovcev in obramboslovk o tej temi oziroma v kolikšni meri so stereotipi o vojski kot moški instituciji že porušeni, smo poskušali izvedeti z našimi vprašanji.

Med vsemi anketiranimi jih je kar 66 % menilo, da vojska danes ni več moška institucija. Če odgovore primerjamo po spolu, lahko ugotovimo, da so deleži približno enako razporejeni, saj med moškimi mnenje o oboroženih silah kot o tipično moškem področju zavrača 63,7 %, med ženskami pa 68,9 %. Tistih, ki menijo, da je vojska še vedno moška institucija, je med moškimi 36,4 %, med ženskami pa 31,1 odstotkov.

Čeprav so tako obramboslovci kot obramboslovke menili, da vojska ni institucija, namenjena izključno moškim, še vedno prevladuje mnenje, da položaj obeh spolov v sferi oboroženih sil ni enakopraven (74 % anketiranih). Za mnenje o neenakopravnosti v vojski se je odločilo 84,8 % žensk in nekoliko manj (63,4 %) moških, kar dokazuje, da so po mnenju anketiranih razlike pri obravnavanju posameznikov po spolu še prisotne. Zanimivo je, da je delež žensk, ki menijo, da z moškimi v vojski niso obravnavane enakopravno, kar za 21,4 % večji od deleža moških, ki se s tem strinjajo, kar lahko kaže na razlike v mnenjih o tem, kaj pomeni pojem enakopravnosti za moškega in kaj je tisto, kar pod enakopravnostjo razume ženska.

Na vprašanje, ali bi bili pripravljene delati z ženskami v vojski, so bili odgovori med spoloma spet neverjetno usklajeni, saj 76,1 % moških in 76,3 % žensk pravi, da bi to počelo z veseljem (skupaj se je za ta odgovor odločilo 76,2 % anketiranih), medtem ko ima zadržke do dela z ženskami na vseh področjih 23,9 % moških in 23,7 % žensk. Med obramboslovci in obramboslovkami ni nikogar, ki nikakor ne bi hotel sodelovati z ženskami v vojski, in tudi ženska povelja bi spoštovalo 91,1 odstotkov anketiranih obramboslovcev in obramboslovk. Delež tistih, ki bi oklevali, je pri moških nekoliko večji kot pri ženskah (16,1 % oziroma 1,7 %), kar je glede na že omenjene predsodke pravzaprav povsem razumljivo, še posebej ob ugotovitvi, da tudi ženske bolj zaupajo moškim.

Dobro sodelovanje in medsebojni odnosi v enotah so pomemben segment oboroženih sil, ki prispeva k učinkovitejšemu in boljšemu delu posameznikov. Da ženska kot vojakinja pozitivno vpliva na kohezivnost enote, meni 78 % anketiranih. Moških, ki se s tem ne strinjajo, je 26,7 %,

kar je za 9,5 % več od deleža žensk, ki menijo enako. Žensk, ki menijo, da bi njihova prisotnost pomagala h kohezivnosti v vrstah oboroženih sil, je torej 82,2 %, moških pa 73,3 %.

Služenje vojaškega roka za ženske

Služenje vojaškega roka za ženske je pojem, ki mu sodobne držav nameenjajo vedno več razprav in posvetov. Čeprav nekatere države že imajo zakonsko podlago za vključevanje žensk v vojaško službo in kljub temu, da praviloma v zakonodaji držav z obvezniškim sistemom popolnjenja oboroženih sil ni posebej napisano, da je to dolžnost moških, se zaradi splošno sprejetega prepričanja in delitve dela po spolu ženske redko odločajo za vstop v vojaške vrste. Izrael še vedno ostaja edina država z mirnodobno splošno vojaško obveznostjo za ženske (Kotnik, 1995:71).

V anketi smo želeli ugotoviti, kako naj bi po mnenju obramboslovcev in obramboslovk ženske služile vojaški rok oziroma, ali se anketiranim zdi primerno, da bi vojaški rok opravljale pripadnice ženskega spola. Med študentkami, ki so se odločile, da bi želele služiti vojaški rok, smo poskušali najti razloge, ki so jih pripeljali do navedene odločitve.

Velika večina študentov in študentk obramboslovja, ki so odgovarjali na anketo, je mnenja, da bi ženske morale služiti vojaški rok na podlagi prostovoljne odločitve (91 % anketiranih). Da bi morale biti služenje obvezno, jih meni le 3 odstotke, medtem ko se jih 6 odstotkov strinja s trditvijo, da je služenje vojaškega roka za ženske neprimerno. Med deleži po spolu ni bistvenih razlik, res pa je, da več moških meni, da bi morale biti nošenje vojaške suknje za ženske obvezno (4,6 % moških in 1,6 % žensk), po drugi strani pa jih nekaj meni, da vojaško služenje za ženske ni primerno, s čimer se ne strinja nobena od anketiranih obramboslovk.

Med obramboslovkami, ki bi želele služiti vojaški rok (od vseh obramboslovk se jih je za to odločilo 66 %), jih je največ (23 %) takih, ki bi se za to odločile, ker jih zanima delo v vojski. Sedem odstotkov bi jih želelo preizkusiti nekaj novega in nekonvencionalnega, 4 odstotke bi se jih za služenje odločilo, ker je to zanje način dokazovanja enakopravnosti z moškimi in iz drugih razlogov, ki jih pa anketiranke razen v enem primeru, v katerem se služenje vojaškega roka obramboslovki zdi dobra izkušnja za kariero, niso navajale. Dolžnost do domovine bi več kot sedem mesecev opravljalo 2 odstotka anketirank.

Zaposlitev žensk v vojski

Tudi na področju zaposlovanja v Republiki Sloveniji ustavna, zakonska in podzakonska ureditev zagotavlja moškim in ženskam enakopraven položaj. Ustava Republike Slovenije v 49. členu določa, da je vsakomur zagotovljena svoboda dela, prosta izbira zaposlitve in dostop do vseh delovnih mest (Položaj žensk v Sloveniji v devetdesetih, 1997: 107).

Toda, kot smo že omenili, sprejeta zakonska odredba še ne pomeni dejanskega izvajanja določil in tudi Slovenska vojska je eno izmed področij, kjer je mogoče to opaziti. Še vedno ostaja področje z večinsko zasedbo moških. Število žensk, ki se vključujejo v oborožene sile, pa vendarle narašča. Počasi in postopoma, a nenehno.

Pri iskanju odgovora na vprašanje, kakšno je število žensk, danes zaposlenih v Slovenski vojski, smo ugotovili, da tako moški kot ženske menijo, da je v vrste Slovenske vojske vključenih premalo žensk (skupaj 84 % vprašanih). Nobena obramboslovka ne meni, da je žensk preveč, 3,8 odstotkov moških pa ima drugačno mnenje. Za 14,4 odstotkov večji pa je v primerjavi z deležem obramboslovk tudi delež obramboslovcev, ki mislijo, da je število žensk pravnjše.

Vzrok za nizko stopnjo zaposlenosti žensk v Slovenski vojski je največ anketiranih videlo v uveljavljenem družbenem mnenju, da v vojski ni prostora za ženske (za ta odgovor se je odločilo kar 55,1 % moških in 73,3 % žensk). Drugi glavni razlog je po mnenju vprašanih v neseznanjenosti žensk z možnostjo zaposlitve (38,2 % moških in 41 % žensk), kot tretji vzrok pa navajajo neustreznost dela (31,5 % moških, 29,5 % žensk) in neuskklajenost z delom doma (gospodinjenje in materinstvo) (33,7 % moških in 27,9 % žensk). Manj pomembni se zdijo anketiranim razlogi, kot so domnevna premajhna fizična moč žensk za tovrstne aktivnosti, prispodoba moškega področja dela, dvoumna pravila, nezanimanje žensk za vojaško področje, slabe možnosti za napredovanje, neenakopravnost z moškimi in nesposobnost racionalnega odločanja žensk v kritičnih trenutkih. Možnost spolnega nadlegovanja se moškimi anketirancem zdi povsem zanemarljiva, medtem ko delež žensk, ki v tem vidijo enega izmed vzrokov nizke stopnje zaposlenosti žensk v Slovenski vojski, znaša 3,3 %.

Večina anketirancev (60,2 %) in anketirank (82 %) meni, da v Slovenski vojski prevladuje odklonilno mnenje do žensk, zaposlenih na vojaškem področju. Delež je nekoliko manjši pri moških, kar spet potrjuje misel, da razumevanje neenakopravnosti med spoloma ni poenoteno in da ženske lastno diskriminacijo doživljajo veliko bolj intenzivno in neposredno.

Obramboslovci in obramboslovke menijo, da so za ženske v vojski enako primerna vsa dela (skupaj 66 % vseh anketiranih), pri čemer pa moramo poudariti, da je delež žensk v primerjavi z deležem moških, ki so se odločili za to možnost odgovora, bistveno večji, saj je kar 82,5 % (delež moških pa je 48,5 %). Ženskam se zdijo primerna tudi dela v administraciji ter v operativnih enotah, štabih in poveljstvih (po 7 %), nekaj manj jih kot primerno področje vidi sanitetne oddelke (3,5 %), medtem ko nobena od anketiranih ne misli, da za ženske ni primernega dela. Obramboslovcem se poleg že omenjene naklonjenosti delu žensk na vseh področjih, kot delovna sfera zdita primerni še administracija (24,2 %) in saniteta (19,7 %), manj operativna poveljstva, štabi in enote, 1,5 % pa jih meni, da za ženske v vojski ni primernega dela.

Prihodnost žensk v Slovenski vojski anketirani vidijo tako: 55,7 %

moških in 70 % žensk (torej skupaj 62,9 % vseh anketiranih) meni, da se bo število vojakinj v slovenskih oboroženih silah povečalo. 33 % moških in 26,7 % žensk pravi, da se bo na tem področju v prihodnosti zaposlovalo enako število žensk, deleža tistih, ki vidijo zmanjševanje ali popolno ukinitve vključevanja žensk v vojsko pa sta manjša in segata pod 6 %.

RAZISKAVA STALIŠČ SLUŠATELJEV IZOBRAŽEVALNIH PROGRAMOV NA CENTRU VOJAŠKIH ŠOL

Praden se lahko redno zaposlimo v Slovenski vojski, moramo opraviti Šolo za častnike v Ljubljani. Tu lahko fantje tudi odslužijo vojaški rok. Prav tako morajo ženske opraviti častniško šolo, da bi se lahko zaposlile v tem sektorju nacionalnovarnostnega sistema v Republiki Sloveniji. Na častniški šoli je malo žensk, približno 10 % vse populacije na CVŠ vsako leto.

V tem delu besedila vam bomo prikazali samo razlike v mnenjih med obramboslovci in slušatelji na CVŠ in to razlike, ki so posledica dejstva, da so slušatelji na CVŠ nekoliko starejši, nekateri so že zaposleni v Slovenski vojski in že delajo skupaj z ženskami, zato imajo do tega posebno mnenje. Druga mnenja so enaka ali pa so vsaj zelo podobna. Izpostavili bomo samo razlike in jih tudi razložili.

Anketirali smo 107 slušateljev vseh programov izobraževanja na CVŠ. Od tega je bilo 11 žensk (10,3 %) in 96 moških (89,7 %). Povečini so bili to naborniki na služenju vojaškega roka v Šoli za častnike vojnih enot (72 %), drugi pa so bili potem še večinoma iz redne generacije Šole za častnike (24,3 %) in stažisti Šole za častnike iz šolskega leta 1999/2000 (7,3 %), nikogar pa ni bilo iz izredne generacije Šole za častnike. Od vseh anketiranih je bilo 29 % udeležencev že zaposlenih v Slovenski vojski, dokaj velik odstotek (71 %) pa jih še ni bilo zaposlenih ali pa se ne nameravajo zaposliti v Slovenski vojski.

Najprej smo spraševali, kako naj bi ženske v vojski služile vojaški rok. Tako moški kot ženske se večinoma strinjajo, da, če bi ženske že služile vojaški rok, naj bi to opravljale prostovoljno in ne obvezno, kot moški. Slušatelji CVŠ so drugačnega mnenja kot obramboslovci pri vprašanju, koliko žensk je zaposlenih v SV. Moški s CVŠ večinoma menijo (52,8 %), da jih je premalo. Nenavadno pa je, da ženske menijo (54,5 %), da jih je ravno prav. Na CVŠ je bilo anketiranih premalo žensk, da bi lahko posploševali, vseeno menimo, da si bodo tudi ženske morale prizadevati za večjo številčno prisotnost v SV. Slušatelji na CVŠ so sicer večinoma menili, da je žensk v SV ravno prav, večinsko mnenje obramboslovcev pa je bilo, da jih je premalo. Slušatelji CVŠ menijo, da se ženske ne odločajo za vojaški poklic zato, ker jim tako delo ne ustreza in pa zato, ker v Sloveniji še vedno prevladuje mnenje, da v SV ni prostora za ženske.

Težave so seveda pri rodovih, v katerih bi bile ženske Anketiranci na CVŠ so se večinoma odločali za rod zvez in RKBO zaščito, najmanj pa za oklepne enote.

Spraševali smo jih tudi, katerih del ženske ne morejo opravljati tako dobro kot moški. Navedli so naslednje: fizični napor, izvajanje strogih povelj, bojne naloge, naloge specialnih sil, stroga disciplina in avtoriteta, racionalno razmišljanje (čustva).

Čeprav naj ženske ne bi zmogle opravljati vseh nalog, pa bi večina anketiranih (69,8 % moških in 80 % žensk) z veseljem delala z ženskami.

Ko pride do izrednih razmer, se vsa stvar spremeni in človek se mora v takih razmerah večkrat obrniti na druge ljudi in jim tudi zaupati in se nanje zanesti. Pri slušateljih CVŠ je zanimivo to, da med spoloma ne delajo razlik, presenetljivo pa je to, da se noben moški ne bi zanesel samo na žensko in nobena ženska samo na moškega. To pomeni, da oba spola podpirata ženske v vojski in bojnih nalogah.

Prva konfrontacija moškega in ženske, ki se nameravata zaposliti v SV, je na šolanju za častnike in vsakdo pomisli, da bi lahko bilo usposabljanje za ženske drugačno, milejše. Večina anketiranih je nabornikov, zato jih motijo dolgi lasje, ločene spalnice, popoldanski izhodi, poleg tega so po njihovem mnenju ženske manj fizično obremenjene. Tudi vse ženske menijo, da se usposabljanje razlikuje glede na spol.

Ob vprašanju, ali v SV obstaja odklonilno mnenje do žensk v vojski, moški večinoma menijo, da ne, ženske so enakega mnenja. Je pa razlika med moškimi obramboslovci in moškimi slušatelji na CVŠ, saj več obramboslovcev kot slušateljev CVŠ meni, da odklonilno mnenje do žensk v vojski obstaja.

Anketiranci na CVŠ večinoma menijo, da v SV obstaja enakopravnost med moškimi in ženskami, bolj se s tem strinjajo moški, bistveno manj pa anketirane ženske, saj jih polovica meni, da enakopravnosti ni. Obramboslovci obeh spolov so bili pri tem vprašanju bolj kritični, saj so večinoma menili, da enakopravnosti ni.

Vedno bolj se približujemo Evropi, zato se moramo vprašati, ali bi se morale tudi ženske angažirati po vzoru zahodnih armad, kot je npr. Navtov Komite za ženska vprašanja. Slušatelji CVŠ so večinoma (60 %) menili, da bi se morale.

Pri organiziranju žensk moramo razmisliti o tem, ali naj ženske sodelujejo v mirovnih enotah in oba spola se večinoma strinjata, da bi lahko.

SKLEP

Opravljen raziskava je potrdila vse hipoteze, ki smo si jih postavili. Obramboslovci in obramboslovke ter slušatelji in slušateljice na Centru vojaških šol so večinoma naklonjeni vključevanju žensk v Slovensko voj-

sko, kar je spodbudno tako za našo in tudi za prihodnje generacije žensk, ki bi želele delati v oboroženih silah. Kljub ugotovitvi, da med študenti in študentkami obramboslovja vlada mnenje, da Slovenska vojska ne želi povečati števila žensk v njej (čeprav ne predstavlja t. i. moške institucije), je splošna miselnost usmerjena k popolni liberalizaciji in odpravljanju razlik med spoloma. Te so sicer še prisotne pri anketiranih (ki se kažejo predvsem pri moških v večjem nezaupanju do morebitnih vojaških kolegic), vendar je njihov delež zelo majhen. Študentje obramboslovja v prihodnje pričakujejo povečano število vojakinj v Slovenski vojski.

LITERATURA

1. Addis, Elisabeta, Russo, E. Valeria, Sebesta, Lorenza (1994): *Women Soldiers. Images and Realities*. New York: St. Martin's Press.
2. Bukinac, Zorica (1995). *Ženske in oborožene sile*, Zbornik študij. Republika Slovenija, Ministrstvo za obrambo – Center za strateške študije. Ljubljana: Tiskarna Formatisk.
3. Greene III, Byron D., Wilson, Kenneth L. (1981). *Women Warriors: Exploring the New Integration of Women Into the Military*. *Journal of Political and Military Sociology*, vol. 9, šte. 2, str. 241–254.
4. Logar, Gregor (1998). *Avstrijke v vojski: Sosedje lahko služijo vojaški rok*. *Revija Obramba*, l. 30, šte. 6, str. 46–47.
5. (1997) *Položaj žensk v Sloveniji v devetdesetih*. Poročilo Urada za žensko politiko za obdobje 1990–1995. 4. zvezek. Ljubljana: Urad za žensko politiko.
6. Rosen, Leora N., Bliese, Paul D., Wright, Kathleen A., Gifford, Robert K. (1999). *Gender Composition and Group Cohesion In U.S. Army Units: A Comparison Across Five Studies*. *Armed Forces and Society*, vol. 25, šte. 3, str. 365–386.
7. (1992) *Slovenski izziv. Rezultati raziskav javnega mnenja 1990–1991*. Ljubljana: FDV – IDV. Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Hren Grafika.

LJUBICA JELUŠIČ, BERNARDA TOMINC

ŠTUDIJ OBRAMBOSLOVJA KOT OBLIKA EMANCIPACIJE DEKLET V OBRAMBNEM SISTEMU SLOVENIJE

UVOD

Namen besedila je prikazati več kot petindvajsetletno zgodovino študija obramboslovja v Sloveniji, v kateri so se tako fantje kot dekleta socializirali za delovanje v nacionalnovarnostnem sistemu Republike Slovenije. Vendar pa je treba poudariti, da je bil študij obramboslovja za fante le eno od mest, kjer so se lahko profesionalizirali za obrambne zadeve države. Vse do razpada nekdanje skupne države so lahko odhajali na vojaške srednje šole in vojaške akademije po zvezni državi in morali so služiti obvezni vojaški rok. Ne v prvem ne v drugem sistemu vojaškega izobraževanja ni bilo prostora za ženske. Za dekleta je bil študij obramboslovja dolga leta edino mesto, kjer so lahko uveljavljale svojo politično pravico do obrambe domovine na profesionalen način. Le za kratko obdobje treh poskusnih let se v nekdanji, socialistični Jugoslaviji, obramboslovju pridruži še prostovoljno služenje vojaškega roka za ženske. V neodvisni Sloveniji je Šola za častnike Centra vojaških šol Slovenske vojske tista izobraževalna ustanova, ki združuje tako fante kot dekleta v poklicni želji po vojaških znanjih, vendar dekleta na njej ostajajo marginalen pojav. Za študij obramboslovja po letu 1996 pa lahko rečemo, da je mesto, kjer se že oblikuje **večinska ženska obramboslovna kultura**.

ŠTUDIJ OBRAMBOSLOVJA – 25 LET IZOBRAŽEVANJA CIVILNIH STROKOVNJAKOV ZA OBRAMBO

Izobraževalni programi za civilne strokovnjake za obrambo, slovenski se od leta 1985 imenuje obramboslovje, so bili leta 1975 ustanovljeni na petih jugoslovanskih univerzah: v Beogradu, Skopju, Sarajevu, Zagrebu in Ljubljani. Na začetku so se imenovali Študiji splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite (Študij SLO in DS). Za ustanovitev je bil potreben medrepubliški dogovor, sklenjen leta 1975. Študiji so nastali kot posledica zvezne zakonodaje o splošni ljudski obrambi in družbeni samozaščiti, ki je obrambno načrtovanje razširila na veliko število druž-

benih subjektov, hkrati pa je predvidevala visoko stopnjo profesionalne obrambne socializacije. Za izvedbo tako široko zastavljenega sistema nacionalne varnosti je bilo potrebno večje število visokošolsko izobraženih obrambnih strokovnjakov, ki bi imeli tudi vojaško izobrazbo, vendar pa je bilo njihovo šolanje na vojaških akademijah za obrambni sistem predrago, zato je bil študij ustanovljen na civilnih univerzah, vojaško urjenje pa je vodila Jugoslovanska ljudska armada, ki je vojaško usposobljene študente razporejala na dolžnosti rezervnih častnikov. Izobraževalne programe je sestavljal in nadzoroval Zvezni sekretariat za ljudsko obrambo, ki je poudarjal predvsem vsebine s področja splošne ljudske obrambe. Študij naj bi trajal osem semestrov, od tega bi bilo sedem semestrov predavanj, osmi pa bi bil namenjen obveznemu vojaškemu stažiranju za pridobitev čina rezervnega častnika. Tako je bila dosežena potrebna vojaška izobrazba za izvajanje vseh oblik civilnih priprav za splošno ljudsko obrambno vojno.

Fakultete, kjer so bili programi organizirani, so želele v program prispevati še nekaj svojih predmetov. Tako je bil študij v Beogradu takoj po ustanovitvi močno naravoslovno usmerjen, ustanovljen je bil namreč na Fakulteti za matematiko. Kasneje se je študij osamosvojil, ustanovljena je bila posebna fakulteta, ki pa je bila ukinjena ob razpadu Jugoslavije. Po spremembi režima v Zvezni republiki Jugoslaviji konec leta 2000 so želeli študij obuditi, vendar predvsem kot študij civilne zaščite. Leta 2002 je v okviru Beograjske Univerze že dejaven nov študij civilne obrambe. Študij v Ljubljani je bil zaradi umestitve na takratno Fakulteto za sociologijo, politične vede in novinarstvo (FSPN) dopolnjen z vsebinami vseh treh osnovnih študijskih smeri, sociologije, politologije in novinarstva. Ob reorganizaciji na začetku devetdesetih let je bil postavljen v Oddelek za politologijo Fakultete za družbene vede, kjer je še danes. Posledica pripadnosti politološki znanosti je tudi strokovni naziv, ki ga sedaj dobi študent smeri obramboslovje, to pa je: univerzitetni diplomirani politolog. Študij v Zagrebu je bil ustanovljen na Fakulteti za politične znanosti, kjer je deloval do leta 1995, ko so ga državne oblasti s HDZ na čelu ukinile. Leta 2001 je bil na isti fakulteti ustanovljen študij nacionalne in mednarodne varnosti. Tudi študij v Sarajevu je dobil politološke temelje, saj je bil ustanovljen na Fakulteti za politične vede, kjer deluje še danes. Študij v Skopju je bil ustanovljen na Filozofski fakulteti, danes deluje kot samostojna smer in se imenuje Inštitut za obrambo. Zaradi vpliva pedagoških vsebin Filozofske fakultete izobražuje predvsem profesorje obrambe in zaščite za poučevanje na srednjih šolah.

Posebnost študija je na začetku bila, da za vpis ni bilo potrebno izpolnjevati posebnih psihofizičnih pogojev, kot je to veljalo za vojaške akademije; za vpis je bilo potrebno priporočilo upravnega organa za obrambo iz občine študentovega stalnega bivališča (v Sloveniji do sprememb leta 1990) in to priporočilo je v bistvu zagotavljalo zaposlitev. Moški študentje so z opravljenimi vojaškimi urjenji v okviru študija opravili služenje

vojaškega roka. Pogoj za vpis na študij je bila opravljena srednja šola (v Sloveniji od uvedbe mature samo šola, ki se konča z maturo). Na študij so se vpisovali tako fantje kot dekleta. Ker je bila vsebina študija enaka za vse, je to pomenilo, da so tudi dekleta opravila vsa vojaška urjenja in na koncu stažiranje v vojaških enotah, ter tako bila upravičena do čina rezervne podporočnice. Tako je postal študij SLO in DS edini v sistemu javnega in vojaškega izobraževanja, kjer so se lahko šolale ženske s teoretično možnostjo zaposlitve tudi v oboroženih silah, čeprav so se praviloma zaposlovale kot profesorice obrambe in zaščite na srednjih šolah, kot referentke na upravnih organih za obrambo in kot upraviteljice obrambnih načrtov v podjetjih ali političnih organizacijah. Od leta 1983 do 1985 je s projektom o poskusnem prostovoljnem služenju vojaškega roka za ženske v vojaško izobraževanje in usposabljanje vstopilo še nekaj žensk, ki pa jih ne moremo primerjati z diplomantkami obramboslovnega študija. Obramboslovni študij je na vseh petih fakultetah po Jugoslaviji potekal kot univerzitetni študij civilnih strokovnjakov za obrambo in je veliko pripomogel k večji obrambni ozaveščenosti deklet. Danes delujeta v Sloveniji dve visokošolski izobraževalni ustanovi, ki izobražujeta za nacionalnovarnostni sistem tako fante kot dekleta, to je študij obramboslovja na Fakulteti za družbene vede ter študij na Visoki policijsko-varnostni šoli, obe sta v okviru Univerze v Ljubljani.

ZGODOVINA VPISA NA OBRAMBOSLOVJE V SLOVENIJI IN ŠTUDIJSKI USPEH ŠTUDENTOV

V prvi letnik prvega študijskega leta (1975/76) so bili vpisani samo moški. Sčasoma so se na študij vpisovale tudi ženske. Kdaj je bila vpisana prva ženska, ni podatka. Prve ženske so diplomirale tri leta za prvimi moškimi, to je leta 1983. Iz tega lahko sklepamo, da so se prve ženske kot redne študentke ali kot študentke ob delu vpisale med letoma 1978 in 1980, ali pa so bile v primerjavi z moškimi kolegi manj uspešne pri zaključevanju študija. Do zadnjih nekaj let so pri vpisu prevladovali moški kandidati. Ta trend je veljal do uvedbe mature na srednjih šolah. Po letu 1995 začne število deklet na obramboslovju naraščati, kar bi lahko pripisali dejstvu, da se je Fakulteta za družbene vede v celoti v zadnjih letih močno feminizirala. Ne smemo zanemariti podatka, da so na maturi dekleta v povprečju boljša od moških sovrstnikov, in ker je število vpisnih mest na večini smeri na FDV omejeno, se vpisujejo le najboljši kandidati. V zadnjih letih tudi pri vpisu v prvem roku prednjačijo ženske. Tako so v študijskem letu 1997/1998 pri vpisu v prvi letnik prevladovali fantje, v študijskem letu 1998/1999 je že 62,7 odstotka žensk, v študijskem letu 1999/2000 pa 60 odstotkov (Tabela 1).

Tabela 1: Spol sprejetih v prvem roku (v odstotkih)

	1997	1998	1999
Moški	53,8	37,3	40,0
Ženske	46,2	62,7	60,0

Vir: Analiza prijave in vpisa, Univerza v Ljubljani, 2000: 77.

Ugotavljamo, da se število diplomantk na študiju obramboslovja spreminja z naraščanjem ali upadanjem vseh vpisanih (moških in žensk) (Tabela 2). Ko je bilo vpisanih veliko študentov, je bilo več tudi študijsko uspešnih žensk.

Tabela 2: Število diplomantov/-ntk obramboslovja po letih

LETO	MOŠKI	ŽENSKE	SKUPAJ	% ŽENSK
1980	6	0	6	0
1981	6	0	6	0
1982	9	0	9	0
1983	26	4	30	13,3
1984	11	0	11	0
1985	20	7	27	25,9
1986	18	14	32	43,8
1987	18	12	30	40
1988	18	12	30	40
1989	19	9	28	32,1
1990	10	5	15	33,3
1991	17	4	21	19,1
1992	11	1	12	8,3
1993	7	3	10	30
1994	7	2	9	22,2
1995	4	1	5	20
1996	18	4	22	18,2
1997	17	3	20	15
1998	13	2	15	13,3
1999	28	8	36	22,2
2000	24	11	35	31,4
2001	31	8	39	20,5
skupaj	338	110	448	24,9

Vzroke za nihanja števila študentov in študentk na študiju obramboslovja pripisujemo več dejavnikom. Že takoj po ustanovitvi leta 1975 se je pokazalo, da je študij SLO in DS v naglici pripravljen in zato premalo domišljen. To je bil verjetno eden od začetnih vzrokov za majhno zanimanje in za manjšo pozornost, kot bi si ju študij zaslužil. V občinah na upravnih organih za obrambo so morali študij popularizirati med mladimi, tako kot so to počeli za vojaške akademije. Uvedenih je bilo tudi nekaj ugodnosti, ki naj bi mlade privabile na obramboslovni študij. Študentje, ki so prihajali iz oddaljenih krajev, so imeli prednost pri iskanju prostora v študentskih domovih v Ljubljani, dobili so štipendijo (iz

socialnih skladov ali skladov za bolj nadarjene in aktivne študente). Priporočilo, ki so ga morali napisati v občinskih upravnih organih, je zavezovalo k zaposlitvi, kar je za diplomante obramboslovja pomenilo stabilnost poklica. V letih, ko je bil vpis na obramboslovje zelo slab tako po številu interesentov kot po njihovih študijskih uspehih (ta trend je bil značilen za vse smeri na FSPN), so delavci FSPN in tako tudi Katedre za obramboslovje hodili na obiske v srednje šole, kjer so predstavljali vse študije na FSPN. Tovrstna promocija študija ni dala bistvenih rezultatov.

Kandidati in kandidatke za vpis na študij SLO in DS so, kot rečeno, potrebovali priporočilo Oddelka za ljudsko obrambo občine, v kateri so imeli stalno prebivališče. Ti organi naj bi zagotovili, da se bodo za študij odločali resnično zainteresirani in perspektivni študentje, ki jih bodo kasneje zaposlili v organizacijah v domačem okolju. To potrdilo je bilo verjetno ena od zavor proti povečevanju vpisa na obramboslovje, kajti občine so imele stare kadre z nezadovoljivo izobrazbo, in ti so se bali, da jih bodo novi kadri izrinili iz delovnega mesta, zato pretirane naklonjenosti pisanju priporočil ni bilo.

Zanimanje za študij je vse do polovice osemdesetih let naraščalo, vendar nikoli ni doseglo predvidene kvote vpisa (do 120 študentov in študentk letno)¹, potem pa je začelo celo postopoma upadati. Pomemben razlog za manjše število študentov je bila izguba ugodnosti pri služenju vojaškega roka za fante (federalne obrambne oblasti so namreč odločile, da morajo fantje služiti vojaški rok pri osemnajstih letih, to je pred odhodom na študij), za dekleta pa ni bilo urejen postopek napredovanja. S tem je motivacija za vojaška urjenja med študijem obramboslovja upadla, za dekleta pa urjenja niso bila več tako skrbno organizirana. Ker so se dekleta uprla odhodu na stažiranje v enote JLA v Sarajevo, ob koncu osemdesetih let niso več stažirala. Tik pred razpadom Jugoslavije je sicer prišlo do sporazuma z vojaško organizacijo, da so dekleta lahko stažiranje opravila v Sloveniji, in sicer v ljubljanski vojašnici v Šentvidu, vendar se vpis na študij ni povečal. Leta 1993 je bilo tudi stažiranje takrat že v TO Slovenije konec, to pa zato, ker se na preimenovani Fakulteti za družbene vede v študijskem letu 1992/93 uveljavi prenovljeni študijski program, v katerem so ukinjene vse oblike vojaškega urjenja. Do diplome je ostal študij vojaških vsebin zelo teoretičen.²

Vzrok za manjše zanimanje za obramboslovje na začetku devetdesetih let je tudi v spremembah v političnem okolju. To je bilo obdobje razpada-

¹ Gledano s perspektive zaposlitvenih možnosti je dobro, da se ni vpisovalo preveliko število ljudi, sicer bi ob ukinitvi sistema SLO in DS mnogi ostali brez službe, kar se je zgodilo v drugih študijskih centrih po Jugoslaviji, ki so vpisovali veliko študentov.

² K večji teoretični dopadljivosti (razkol med teorijo in prakso je bil sicer značilen za celotno fakulteto) in prepričljivosti naj bi pripomoglo tudi preimenovanje sicer dokaj večinskih predmetov v teorije, npr. Teorija taktike, Teorija strategije, Teorija civilne obrambe. To je nosilce sililo v iskanje znanstvenih ozadij in paradigem za teme, ki so jih predavali.

nja nekdanje skupne države Jugoslavije in osamosvajanja Slovenije ter drugih republik. Takrat je v slovenski družbi prevladoval negativen odnos do vojske in varnostnih zadev. Obramboslovje pa je prav zaradi predmeta proučevanja povezano z varnostnimi zadevami. Splošno vzdušje v slovenski družbi je bilo protivojaško. Potekale so debate o (de)militarizaciji. Diplomirani obramboslovci, ki so bili zaposleni v srednjih šolah kot učitelji Obrambe in zaščite, so izgubili delo, kajti predmet je bil ukinjen,³ ker naj bi mlade preveč militariziral in vsiljeval določeno ideologijo.

Ob izteku osemdesetih let in s spremembami v političnem sistemu Slovenije je konec vseh ugodnosti, ki so bile predvidene za obramboslovce. Obramboslovci nimajo prednosti pri nastanitvi v domovih; štipendije, ki jih podeljuje Vlada Republike Slovenije za študij obramboslovja, so prava redkost. Po podatkih za razpise v letih 1999 ter 2000 je bilo na približno 300 rednih in izrednih študentov obramboslovja letno razpisanih deset štipendij.

Vpis se poveča po letu 1991, ko propada gospodarstvo, množice študentov pa se začnejo seliti na družboslovne fakultete. Sodimo, da je k popularizaciji obramboslovja med mladimi vendarle prispevalo tudi dejstvo, da so bile ključne osebnosti osamosvojitvene vojne leta 1991 iz vrst obramboslovja (Janez Janša, Jelko Kacin). Obramboslovni študij postaja zanimiv kot študij, ki razmeroma hitro pripelje do zaposlitve in kot študij s primesjo avanturizma. Ker v Sloveniji ni vojaške akademije, je za nekatere študente obramboslovje nadomestilo za znanja, ki jih sicer ponuja vojaška akademija.

Zanimanje za študij po letu 1997 tako naraste, da število interesentov večkratno preseže število razpisanih mest. To pomeni, da imajo izbrani študentje zelo dober srednješolski končni uspeh. V študijskih letih 1997/98, 1998/99 in 1999/2000, je bilo na primer prijavljenih vsaj dvakrat večje število srednješolcev, kot je bilo razpisanih mest (v študijskem letu 1997/98 je zanimanje za študij presegalo razpisano število mest za 100, leta 1998/99 za 122 in leta 1999/2000 za 97). Zaradi fakultetnih prostorskih zmogljivosti in ohranjanja strokovne ravni študija so morali vpis omejiti (najprej na 40, v študijskem letu 1999/2000 na 50 študentov). V študijskem letu 2000/2001, ko Vlada RS ni dovolila omejitve vpisa, je obramboslovje postalo eden najbolj množičnih študijev na FDV s 120 redno vpisanimi študenti (všteti so tudi študentje dvopredmetnega študija obramboslovja v povezavi s Filozofsko fakulteto). Poleg teh je na izred-

³ Posebno dokazilo o postopnosti sprememb v naslednicah nekdanje Jugoslavije je dejstvo, da so se republiške oblasti v Makedoniji šele ob začetku leta 2001 začele spraševati, ali je predmet Obramba in zaščita v srednjih šolah še primeren. In makedonski obramboslovci iz Inštituta za obrambo so ponudili javnosti podobne rešitve, kot so jih slovenski obramboslovci v letu 1990, to je predmet Kultura miru in nenasilja. Dva meseca po tej razpravi je bila Makedonija vključena v oboroženi spopad, tako kot je bila Slovenija leta 1991. Slovenski razplet je bil neugoden za oba predmeta, na razplet v makedonskih razmerah pa bo treba počakati

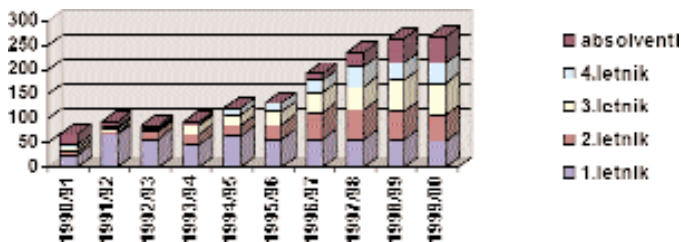
ni študij vpisanih še 30 študentov. Ta generacija bo testna generacija. Ker ni bilo omejitve vpisa, so se lahko vpisali vsi, ki so pri prvi prijavi navedli kot izbrani študij obramboslovje in potem naredili maturo. Dejavnik prevlade deklet zaradi boljših rezultatov na maturi je bil tako izločen.

V študijskem letu 1999/2000 je skupno število vseh rednih študentov vseh letnikov preseгло število 260, medtem ko je bilo skupno število leta 1990 nekaj čez šestdeset (Tabela 3 in Graf 1), skupaj z izrednimi študenti ter absolventi pa je bilo že okrog 400 študentov. Podobno število vpisanih je bilo tudi v letu 2001/2002. Opazimo torej kvantitativni razvoj študija za kar 200 študentov. Upoštevati moramo, da je bil vpis v prvi letnik v drugi polovici devetdesetih, za razliko od vpisa na začetku devetdestih, omejen.

Tabela 3: Skupno število (redno) vpisanih v posamezni letnik po posameznih letih (samo samostojni dodiplomski program)

LETO	1. letnik	2. letnik	3. letnik	4. letnik	Absolventi	Skupaj
1990/91	27	6	8	8	19	68
1991/92	70	1	9	3	8	91
1992/93	60	15	4	4	2	85
1993/94	48	21	18	1	5	93
1994/95	64	21	22	14	2	123
1995/96	57	31	27	16	14	145
1996/97	59	54	41	23	16	183
1997/98	57	60	49	42	28	236
1998/99	57	58	64	35	50	264
1999/2000	56	51	66	42	52	267

Graf 1: Skupno število (redno) vpisanih v posamezni letnik po posameznih letih (samo samostojni dodiplomski program)

Obramboslovje je začetne težave uspešno prebrodilo; pridobilo je strokovni kader (predavatelje, raziskovalce), prostore, študente in akademski ugled, prek nacionalnih in mednarodnih raziskav si je zagotovilo prodor v domačo in tujo znanstveno ter strokovno javnost.

Tudi učni uspeh študentov se je v zadnjih letih močno izboljšal. Za vpis na študij obramboslovja je potreben vedno višji srednješolski in maturitetni uspeh (povprečne točke sprejetih leta 1997 so 76,24, leta 1998

80,79 in leta 1999 82,22 – Vir: Analiza prijave in vpisa, Univerza v Ljubljani, 2000). Čeprav je bilo najnižje število točk, ki je še omogočalo vpis leta 1999, 74, je v resnici povprečje vpisanih zelo visoko. Študij obramboslovja sodi zaradi opisanih sprememb med tiste smeri na Fakulteti za družbene vede, ki so v desetih letih po prenovi študija, dosegle največji kvantitativni in kvalitativni napredek.

DIPLOMSKA DELA NA OBRAMBOSLOVJU

Kvaliteto študentov je mogoče meriti z uspešnostjo pri posameznih izpiti-
tih ter z uspešnostjo pri zaključevanju študija v času absolventskega sta-
ža. Veliko študentov izdelava diplomsko delo že med absolventskim sta-
žem. Diplome postajajo vse bolj zaključena metodološko in strokovno
neoporečna dela z veliko empiričnimi podatki.

Pred devetdesetim letom, ko je prišlo do političnih in družbenih spre-
memb, so diplomska dela obravnavala predvsem notranji obrambno-var-
nostni sistem, večina uporabljene literature je bila v jugoslovanskih jezi-
kih, veliko je bilo uporabljenih dokumentov, manj je bilo uporabljene
tuje izvirne literature. Danes študentje v diplomah preučujejo vedno več
področij, pogosteje pišejo o temah s področja mednarodne varnosti, po-
gosto izdelajo zelo izvirne empirične raziskave. Diplomski dela, v kate-
rih ne bi bilo uporabljenih vsaj nekaj tujih virov, sploh ne morejo na za-
govor, obstaja pa že vrsta del, kjer so bili v glavnem uporabljeni samo tuji
viri. Obramboslovci s svojimi deli sodelujejo na fakultetnih tekmovanjih
za Prešernovo nagrado in za druge nagrade. V zadnjih petih letih so
obramboslovci dobili vsako leto vsaj eno Prešernovo nagrado ali prizna-
nje. Na obramboslovje je šla tudi ena od nagrad Sklada Profesorja Kli-
narja,⁴ kar pomeni, da je imela zgleden sociološki metodološki instru-
mentarij, kar dokazuje uspešno interdisciplinarno naravnost obram-
boslovja. Pred prenovo leta 1992/1993 so bile diplome mnogo bolj
obrambno specializirane (kraške jame, kmetijska proizvodnja, zdravstvo,
krajevne skupnosti, delovne organizacije,...). Do leta 1990 je nastalo veli-
ko diplomskih del, ki obravnavajo sistem splošne ljudske obrambe in
družbene samozaščite, obrambno usposabljanje ter obrambo in zaščito.
Te teme obsegajo približno štirideset odstotkov vseh diplomskih del. Ne
moremo trditi, da bi se izbrane teme ločile na ženske in moške. Enako
velja za drugi sklop priljubljenih tem v omenjenem obdobju – to je osvo-
bodilna fronta in osvobodilni boj, oboroženi boj ter priprave na vojno.
Nekoliko bolj priljubljena tema med študentkami je bila civilna zaščita.
Tematika žensk v obrambno varnostnem sistemu je bila do leta 1990

⁴ Gre za diplomu Damirja Nadarevića Resocializacija beguncev (primer begunskega centra v Črnomlju).

obravnavana petkrat (Ženske v ljudski obrambi, Ženske v oboroženih silah, Udeležba žensk v sodobnih oboroženih silah, Ženske v oboroženih silah in njihovo obrambno usposabljanje, Vloga ženske v oboroženih silah Jugoslavije), te teme so pogosto raziskovali fantje. Teme o Teritorialni obrambi in o oboroženih silah nasploh so bile takrat redke.

Število diplomantov obramboslovja se iz leta v leto večja. Tako je do 31. decembra 2001 diplomiralo 448 obramboslovcev oz. obramboslovk. (Tabela 2). Ženske predstavljajo približno eno četrtno (do tega datuma je diplomiralo 110 obramboslovk, poimenski seznam je v Tabeli 4 v prilogi). Ženske so vključene tudi v podiplomski študij obramboslovja; Ljubica Jelušič je magistrirala leta 1988 in doktorirala leta 1992. Maja Garb je magistrirala leta 1996, doktorirala pa leta 2002. O kvaliteti študija deklet na obramboslovju govori podatek, da je bil magisterij Maje Garb nagrajen kot najboljši magisterij na Fakulteti za družbene vede leta 1996, med dobitnike Prešernovih nagrad za študente za leto 1988 se je uvrstila obramboslovka Mojca Pešec, za leto 2000 Bernarda Tominc, za leto 2001 pa Jelena Trifunović. Vse tri so študentke podiplomskega magistrskega programa obramboslovja.

Diplomantke predstavljajo približno 25 odstotkov vseh diplomantov na obramboslovju, magistre predstavljajo 10 odstotkov vseh magistrstov obramboslovja, doktorici obramboslovnih znanosti pa predstavljata 10 odstotkov vseh doktorjev znanosti na obramboslovju. Veliko večja razlika med moškimi in ženskami je torej pri podiplomskem študiju kot pri dodiplomskem študiju. Ob ugotovitvah, da se zadnja leta vpisuje vse več študentk, lahko sklepamo, da se bo obramboslovje vse bolj feminiziralo, kar pa, upajmo, posledično pomeni, da bo vse več tudi podiplomskih študentk.⁵

ZNAČILNOSTI ŠTUDENTK OBRAMBOSLOVJA – UGOTOVITVE IZ RAZISKAVE

Po letu 1996 smo na Katedri za obramboslovje sklenili pozorneje spremljati študijske navade in uspešnost študentov obramboslovja. Naj spomnimo, da so po tem letu na študij prihajali večinoma zelo dobri srednješolci. Za raziskovanje in evalviranje študija in študijskih navad študentov smo uporabili metode anketiranja, skupinskih razgovorov s študenti ob koncu študija, opazovanje z udeležbo, opazovanje prisotnosti na predavanjih in drugih pedagoških oblikah dela.

⁵ V študijskem letu 2001/2002 so na magistrskem študiju obramboslovja tri dekleta od skupaj osmih študentov, na specialističnem programu obramboslovja sta dve dekleti od petih aktivnih študentov.

Ugotovitve iz analize študijskih navad deklet na obramboslovju

V uvodu smo zapisali, da se po letu 1996 na obramboslovju oblikuje specifična večinska ženska obramboslovna kultura. To je bilo najbolj opazno v prvem letniku študijskih let 1998/1999 in 1999/2000, ko že med vpisanimi prevladujejo dekleta. V študijskem letu 2000/2001 sta bila predstavnika 3. in 4. letnika, ki tradicionalno zastopata študentske interese na sejah Katedre za obramboslovje, ženskega spola. Predavanj in vaj se dekleta pogosteje udeležujejo kot moški kolegi, vendar v razpravah na vajah redkeje izražajo svoja mnenja. Opažamo, da so dekleta pri zagovarjanju svojih mnenj previdnejša, vendar obvezne ustne nastope pripravijo enako korektno kot moški kolegi. Videti je, da na tistih vajah, ko morajo zastopati določeno družbeno vlogo, v katero se je treba živeti (npr. pri Mirovnih študijah), bistveno bolje nastopajo. To pomeni, da javno nerade zastopajo svoje mnenje, ali ga zagovarjajo za vsako ceno, da pa imajo velike empatične sposobnosti, ko je treba zastopati druge posameznike ali inštitucije. Pri generacijah študentov, ki so v četrtem in tretjem letniku v študijskem letu 2001/2002, opažamo tudi že ženske mnenjske voditeljice. V pisnih ocenah pouka, v zaključnih evalvacijah (opravljajo se s standardno anketo ob koncu predavanj, ter v skupinskih pogovorih ob koncu pouka), so nekoliko bolj konformistična kot fantje, izvedbo pedagoškega procesa ocenjujejo bolje od moških kolegov. Ko dobijo nizke ocene, za pridobitev ali ohranitev štipendije pa potrebujejo višje ocene, se pogosteje odločajo za popraviljanje ocene. Če manjkajo na predavanjih, se pogosteje kot moški opravičujejo vnaprej, na vpogled prinašajo celo zdravniška opravičila. Pri generacijah, ki sta v letu 2001/2002 v tretjem oziroma četrtem letniku, opažamo, da se, ko pouk obišeje zunanji strokovnjaki ali tuji predavatelji, z vprašanji oglašajo tudi dekleta, česar v prejšnjih letih nismo opazili. Po koncu predavanj se tujim predavateljem že kar po pravilu v imenu študentov zahvaljujejo vselej dekleta. Študijske uspešnosti generacij z večinsko žensko populacijo še ne moremo povsem določiti, ker še niso diplomirale. Ugotavljamo, da je v številu tistih, ki redno napredujejo v višji letnik (brez pavziranja) spolna zastopanost približno izenačena. Med študenti, ki se med študijem iz obramboslovja prepisujejo na druge smeri, je več deklet kot fantov, najpogosteje se prepisujejo na mednarodne odnose; med študenti, ki se iz drugih smeri na FDV prepisujejo na obramboslovje, pa so praviloma fantje.

Med letniki, ki povzročajo obramboslovcem največ težav, najbolj izstopa tretji letnik. To je letnik, ki predvideva veliko seminarskega dela, nastopov, sprotnega opravljanja nalog, intenzivnega iskanja literature, več je terenskih vaj, izpiti so obsežni in zahtevni, tematika pa pravič zelo obramboslovna in sicer s poudarkom na vojaškem podsistemu. Študij v 3. letniku zahteva veliko fleksibilnosti in sposobnosti iskanja podatkov, dekleta pa pogosteje kot fantje ocenijo, da potrebujejo za dobro oceno več časa. Zato je pavziranje deklet v 3. letniku bistveno pogostejše, kot pa to velja za fante. Poleg tega dekleta bega dejstvo, da morda premalo

vedo o vojaškem podsistemu, o orožjih, vojaških enotah, in zato navedene teme želijo podrobno naštudirati. Pri fantih ne opažamo tovrstnega nezaupanja vase. V 4. letniku, ki poudarjeno razdeluje tematike iz civilnega dela obrambnega sistema, dekleta dosegajo visoke rezultate. Za pravo diplomskih nalog porabijo približno enako časa kot moški kolegi.

Če dekleta za nekaj let prekinejo študij, se praviloma ne vrnejo na fakulteto s prošnjo za nadaljevanje študija. Za leti 1999 in 2000 lahko zapišemo, da je med prosilci za nadaljevanje študija po daljši prekinitvi, samo eno dekle. Dejstvo, da za nadaljevanje študija prosijo predvsem moški, je mogoče razložiti na več načinov. Med študijem je več moških dobilo delo in zaradi delovnih obveznosti zapustilo študij, in videti je, da so moški bolj motivirani za študij tudi po daljši odsotnosti. Možno pa tudi je, da so moški kljub prekinitvi študija dobili delo v obrambnem sistemu, celo napredovali na mesto, kjer se potrebuje diploma, in so pod pritiskom izgube delovnega mesta zainteresirani za nadaljevanje študija. Za dekleta takih ugodnosti v obrambnem sistemu ni bilo. Ob tem naj navedemo še zanimivo izkušnjo iz prvega vojaškega tabora, ki je bil kot delovna praksa obramboslovcev izveden v okviru reformiranega študija obramboslovja julija leta 2000. Za tabor so se študentje odločali prostovoljno. Vsebina tabora je bila tako zasnovana, da je zahtevala precejšnjo kondicijsko pripravljenost študentov, ki pa je pri večini zaradi celodnevne udeleževanja predavanj in vaj ter brez organizirane športne vadbe od tretjega letnika naprej, slaba. Zaradi naporov na taboru so se pritoževali predvsem moški udeleženci. Vojaški tabor je bil medijsko pozitivno predstavljen, v slikovnem gradivu so prevladovali ženski liki.

Ali spol obramboslovcev vpliva na stališča do nacionalne varnosti Slovenije?

Leta 1999, v študijskem letu 1999/2000 in delno tudi leta 2000/2001 je bila opravljena sistematična analiza odnosa študentov obramboslovja do nacionalne varnosti ter do samega študija. V raziskavo so bili zajeti študentje prvega in četrtega letnika, saj je bila ena glavnih hipotez raziskave v tem, da je študij obramboslovja močan socializacijski dejavnik, ki v procesu profesionalne socializacije spreminja stališča študentov glede temeljnih vprašanj nacionalne varnosti, ter tudi glede njihove vloge pri obrambi države. Raziskava je mednarodna, v študijskem letu 1998/1999 se je začela kot primerjalna raziskava med študenti obramboslovja ter kadeti Kraljeve vojaške akademije v Bruslju, v letu 1999/2000 pa je bila opravljena še na vojaških akademijah v Italiji in na Nizozemskem. Bistvo tega prispevka sicer ni podrobneje opisovati raziskavo, vendar smo menili, da je dobro predstaviti vsaj nekaj rezultatov, pri katerih smo izmerili statistično pomembne razlike v načinu razmišljanja deklet in fantov na študiju obramboslovja. Tovrstno zaključevanje je možno, ker je v vzorcu raziskovanja sodelovalo približno enako število deklet in fantov (Tabela 5).

Tabela 5: Vzorec raziskave (ROM = Raziskava obramboslovnega mnenja)⁶

Študijsko leto	1. letnik	4. letnik	Skupaj	Moški	Ženske
1998/1999	73	32	105	53	52
1999/2000	59	36	95	49	46
skupaj	132	68	200	102	98

Študentje so morali navesti, katere od ciljev bi morala slovenska vlada obravnavati kot prioritete. Od navedenih nalog so morali izbrati tri najpomembnejše: enakost med spoloma, zaščita okolja, obramba države, pridružitvev Evropski uniji, boj proti rasizmu, zaščita človekovih pravic, boj proti lakoti na svetu, boj proti nezaposlenosti, boj proti kriminalu, vstop v Nato. Študentje so menili, da je vladna prioriteta predvsem boj proti brezposelnosti, potem obramba države, zaščita človekovih pravic, in pridružitvev Evropski uniji. Zanimivo je, da so se študentje obeh spolov strinjali, ko je šlo za vprašanje obrambe države, ter bili skoraj enotni pri določitvi pomena boja proti brezposelnosti. Do velikih razlik pa je prišlo pri dveh pomembnih prioritetah, pri zaščiti človekovih pravic ter pridružitvi Evropski uniji. Ugotovili smo, da se fantje močneje zavzemajo za pridružitvev Evropski uniji kot vladni prioriteti, dekleta pa so zelo zavzeta za zaščito človekovih pravic. Ko smo primerjali rezultate raziskave med slovenskimi študenti ter kadeti na belgijski, nizozemski ter italijanskih vojaških akademijah, smo ugotovili, da se nizek odstotek kadetov vseh treh držav zavzema za obrambo države kot prioritetni cilj. Mnenja deklet, ki so naklonjena zaščiti človekovih pravic, so v tej dimenziji bistveno bolj podobna stališčem kadetov. Ti so namreč kot najvažnejšo prioriteto svojim vladam pripisali prav zaščito človekovih pravic.

SKLEP

Študij obramboslovja se od študijskega leta 1998/99 naprej feminizira. To pomeni, da število vpisanih deklet v prvi letnik rednega in izrednega študija presega število vpisanih fantov. Obramboslovje izobražuje študente za civilne strokovnjake za obrambo. Čeprav se vsi študentje po diplomi ne nameravajo zaposliti v vojaškem podsistemu, ugotavljamo, da je v prvem in drugem letniku obramboslovja še velik interes za vojaški poklic. Ker je obramboslovje edini študij, ki nudi študentom omejeno

⁶ Naziva raziskave se je domislil diplomant obramboslovja Primož Čelesnik, ki je raziskavo prvi opravil med obramboslovci za potrebe svoje seminarske naloge pri predmetu Sociologija in politologija vojske, pozneje pa je podatke interpretiral v svojem diplomskem delu.

količino vojaških znanj in spretnosti, poleg velike večine splošnih obramboslovnih znanj, menimo, da je udeležba deklet na študiju zelo važna. To je namreč zagotovilo, da se bo vsaj določeno število slovenskih intelektualk profesionalno zavedalo svojih političnih pravic in sposobnosti za zagotavljanje varnosti države. V družbah, ki so vstop žensk v vojsko obravnavale kot zmago ženske emancipacije, velja, da pomeni ženskam služba v vojski tudi več politične moči in vpliva.

VIRI:

1. Analiza prijave in vpisa, Univerza v Ljubljani, 2000
2. Arhivi Referata za študijske in študentske zadeve FDV (podatki o diplomah)
3. ROM, Raziskava obramboslovnega mnenja 1998–2000, Katedra za obramboslovje FDV (baza Primož Čelesnik)

PRILOGA:

Tabela 4: Diplomantke obramboslovja do 31. 12. 2001

Št.	Diplomantka	Naslov diplomskega dela	Leto dipl.
1	Vardjan Emilija	Priprave, organiziranje in delovanje zdravstva v vojni	1983
2	Ferfolja Elvira	Sistem financiranja SLO	1983
3	Terček Marina	Ukrepi in načrtovanje nalog zdravstva za potrebe družbene samozaščite in splošnega ljudskega odpora v dolenski pokrajini	1983
4	Moscatello Aliana	Varnostno kulturna dediščina v SLOV	1983
5	Jelušič Ljubica	Neoboroženo zoperstavljanje agresiji v mednarodni skupnosti	1985
6	Čebulec Vlasta	Samozaščitna vzgoja DS in SLO v VVO Kranj-»Mojca«	1985
7	Rot Nataša	Moderne metode daljinskega zajemanja podatkov o prostoru in njihov pomen za SLO	1985
8	Preželj Marjanca	Priprava učitelja – predavatelja za pouk predmeta obramba in zaščita	1985
9	Mezek Kukec Dora	Kadrovske možnosti Železniškega gospodarstva Ljubljana za delovanje v vojnih razmerah	1985
10	Pelc Lidija	Problematika SLO jugoslovanskih delavcev na začasnem delu v Zahodni Evropi	1985
11	Grounski Teodora	Metode nastave ONO i DSZ s težiščem na metodi usmernog izlaganja i demostacije	1985
12	Klemen Simona	Družbenosamozaščitni aspekti in primer izbruha klora v SO Hrastnik	1986
13	Bosina Lah Sonja	Oblike in pomen ukrepov civilne zaščite v nuklearni elektrarni Krško za zaščito prebivalstva in njihovih materialnih dobrin	1986
14	Škerget Darja	Vloga in pomen znanosti pri uresničevanju ukrepov Civilne zaščite na področju varstva okolja	1986
15	Kovačič Vojka	Odnos in interes mladih do obrambnega usposabljanja na nekaterih ljubljanskih Osnovnih šolah	1986
16	Frbežar Damjana	Strategija I. Svetovne vojne (izkušnje bojnih vrednot in tradicij s poudarkom na Jugoslovanskem področju)	1986
17	Velikonja Miranda	Boj z oboroženo kontrarevolucijo v Jugoslaviji 1941–1945	1986
18	Pajek Darja	Uresničevanje civilne zaščite kot posebne družbene funkcije v sistemu SLO in DS	1986
19	Markovič Vertič Jožica	Obrambni vidiki Titove mednarodno politične strategije	1986
20	Červek Erika	Strategija narodno osvobodilnega boja od 1937 do RUDA	1986
21	Žužek Andreja	Nekateri socialno psihološki in zdravstveni vidiki izvajanja evakuacije prebivalstva v miru ob naravnih nesrečah in v vojni	1986
22	Kastelic Janja	Vloga duhovščine med NOB na Dolenjskem	1986
23	Romih Janja	Vpliv nekaterih vidikov ogroženosti Slovenije in pomen organiziranosti in pripravljenosti Civilne zaščite ob naravnih in drugih nesrečah	1986
24	Vakaj Marijanca	Opazovanje zračnega prostora SR Slovenije v sistemu SLO in DS	1986
25	Zadavec Zdenka	Možnosti uvedbe tematske kartografije v SLO	1986
26	Klemenčič Ivana	Značilnosti in posebnosti učnih oblik pri predmetu obramba in zaščita	1987
27	Andrejek Olga	Družbena pogojenost nastanka in razvoja organiziranih oblik za zaščito in reševanje CZ v svetu in pri nas	1987
28	Nikolič Saša	Demografski vidiki urbanizacije slovenskih naselij mestnega tipa in njihov vpliv na doktrino SLO in DS	1987
29	Polak Boža	Vpliv bolezni, odvisnosti na obrambno samozaščitno sposobnost človeškega dejavnika	1987
30	Samec Jasna	Obrambno zaščitna funkcija prostorskega načrtovanja	1987
31	Ferlin Andreja	Obrambni vidiki nevrščenosti	1987
32	Gajšek Zdenka	Opazovanje in obeščanje kot element sistema SLO in DS družbeno politični skupnosti	1987

Št.	Diplomantka	Naslov diplomskega dela	Leto dipl.
33	Brlogar Simona	Organiziranje civilne zaščite v delovni organizaciji	1987
34	Zrlič Bahlič Zdenka	Vloga in pomen organiziranosti in delovanja civilne zaščite v funkciji družbene samozaščite	1987
35	Potočar Terezija	Vloga in naloge kmetijstva v splošni ljudski obrambni vojni s poudarkom na Dolenjski regiji	1987
36	Pepelnak Danica	Pomen in vloga gradbeno tehničnih ukrepov v družbeno politični skupnosti glede zaščite in reševanja	1987
37	Močnik Zdenka	Delovanje enotnega sistema varstva in zaščite pred nevarnostmi naravnih in drugih nesreč	1987
38	Turk Franja	Družbene organizacije in društva, ki se v svoji redni dejavnosti ukvarjajo z zaščito in reševanjem	1988
39	Kampoš Vlasta	Demografski vidiki urbanizacije slovenskih naselij vaškega in mestnega tipa in vpliv na doktrino SLO in DS	1988
40	Davšek Janka	Težišče pripravljavanja sistema CZ za izvajanje nalog zaščite in reševanja v temeljnih bivalnih in delovnih okoljih	1988
41	Mišič Vlasta	Naloge, organizacija in vsebina pouka SLO in DS v SFRJ in SRS s poudarkom na organizaciji, učnih oblikah in značilnosti pri pouku SLO in DS	1988
42	Majnik Maja	Obrambne priprave v industrijskih organizacijah združenega dela	1988
43	Koren Marjana	Aktiviranje in mobiliziranje ljudi in sredstev Civilne zaščite ob nesreči	1988
44	Kuret Darja	Pripravljenost in delovanje sistema osebne in vzajemne zaščite na področju požarnega varstva v občini Sežana	1988
45	Plemenitaš Simona	Pripravljenost in naloge CZ Na delovanje v vojni v pogojihčasne zasedenosti ozemlja za zaščito in reševanje prebivalstva in materialnih dobrin	1988
46	Pešec Mojca	Slovensko vojaško izrazoslovje v NOB	1988
47	Zidar Tea	Sistem opazovanja in obveščanja v sistemu SLO in DS in njegov razvoj v Občini Ilirska Bistrica	1988
48	Kmetec Ingrid	Ženske v oboroženih silah in njihovo obrambno usposabljanje	1988
49	Švegl Tanja	Organiziranost in pripravljenost CZ za zaščito vodnih virov in vrelnega področja pred posledicami nesreč	1988
50	Suhadolnik Violeta	Vloga in pomen kinoloških društev pri reševanju ob naravnih in drugih nesrečah in v vojni	1989
51	Georgievska Darja	T0 v sistemu SLO in DS SFRJ-specificnosti T0 v Severno primorski pokrajini	1989
52	Majcen Šekli Elza	Rezultati izvajanja predmeta OZ in odnos učencev do predmetov z vidika DS na DSUI Jesenice	1989
53	Kopše Marjana	Vloga DPO kot subjektov sistema SLO in DSZ v pripravah na SLOV v Zasavski regiji	1989
54	Bukinac Zorica	Mesto in vloga vojaške organizacije v politični in ekonomski strukturi sovjetske družbe	1989
55	Ferjančič Mojca	Odločanje na področju obrambe in zaščite	1989
56	Škrabar Marjanca	Metode pouka pri predmetu OZ, oblika dela s težiščem na skupinskem pouku	1989
57	Obradović Mira	Vloga moralnega faktorja v SLOV	1989
58	Rodošek Brigita	Naravne nesreče in zaščita v SRS	1989
59	Vojinovič Vesna	Psihosocialni vidiki zaščite in reševanja pred rušenji	1990
60	Ermenc Alenka	Pomen ocen ogroženosti v OZD in KS za preventivno delovanje CZ	1990
61	Skubic Mateja	Vloga ženske v oboroženih silah Jugoslavije	1990
62	Tomin Zorič Cvetka	Specialna vojna in religija	1990
63	Kovač Darinka	Uresničevanje civilne zaščite v temeljnih bivalnih okoljih	1990
64	Pilgram Mateja	Delovanje teritorialne obrambe in sistema splošne ljudske obrambe (študija primera občine Koper)	1991
65	Mavsar Marijana	Izbira nabornikov za šolo za rezervne oficirje	1991
66	Mihailovič Ljubica	Strateški problem - uspehi in neuspeh NOB Jugoslavije 1941-1942	1991

Št.	Diplomantka	Naslov diplomskega dela	Leto dipl.
67	Vasič Marinka	Razvoj sistema opazovanja in obveščanja v Gorenjski regiji	1991
68	Podlogar Majda	Psihološki učinki vojne (kako so slovensko vojno doživljali rezervisti TO)	1992
69	Samec Karin	Samomor kot družbenopatološki pojav in problem samomora v JLA	1993
70	Podvršnik Martina	Elementi vojaškosti v slovenskem narodnem značaju	1993
71	Garb Maja	Vojaški profesionalizem	1993
72	Bizjak Poplas Dušica	Gibanje Mladoletniške kriminalitete od 1979–1988 in nekatera vprašanja resocializacije mladoletnih storilcev kaznivih dejanj	1994
73	Cvitanovič Cankar Ksenija	Obremenilni in krizni dogodki v vsakdanjem življenju beguncev	1994
74	Arh Sevšek Majda	Oblikovanje Slovenske vojske- usposabljanje vojaških obveznikov v I. fazi	1995
75	Pečnik Tatjana	Delovanje Civilne zaščite ob jedrski nesreči in jedrska varnost	1996
76	Rauter Mira	Civilna obramba v času osamosvajanja Republike Slovenije	1996
77	Gramc Jožica	Izvajanje obveznih izbirnih vsebin na srednjih šolah (primer vzgoje za mir na srednji vzgojiteljski šoli in Gimnaziji Ljubljana)	1996
78	Slatnar Alenka	Oporečništvo in izpolnjevanje vojaške obveznosti	1996
79	Matič Božica	Sodobna evropska varnostna identiteta	1997
80	Bizjak Sergeja	Agresivnost posameznika	1997
81	Žabkar Teodora	Vpliv gibanja Pugwash na jedrsko razoroževanje	1997
82	Lovec Mojca	Teoretični pogledi na vlogo jedrskega orožja po hladni vojni	1998
83	Štrifof Alenka	Policijski in človekove pravice v Sloveniji	1998
84	Svetina Nataša	Mirovne sile ZN in sodelovanje Slovenije pri ohranjanju mednarodnega miru in varnosti: primer ALBE in UNFICYP	1999
85	Vilar Lidija	Reorganizacija Slovenske vojske	1999
86	Vrhovec Urška	Jamarske reševalne službe v varstvu pred nesrečami	1999
87	Weithauser Irena	Begunska politika v Sloveniji v letih 1991–1993	1999
88	Djukić Manuela	Varnost Arabskega polotoka	1999
89	Hanžič Barbara	Primerjalna analiza obrambnih sistemov Finske in Švedske	1999
90	Gladek Kristina	Krčenje obsega strateških jedrskih sil: (primer START 1)	1999
91	Zorman Nataša	Mehanizmi in zagotavljanje varnosti v okviru OZN: primer mirovne operacije UNPROFOR	1999
92	Kovačič Ksenja	Begunci v Sloveniji: Analiza medijskega poročanja	2000
93	Flajnik Anica	Skrajno desno in nacistično nasilje kot vir ogrožanja varnosti posameznika in družbenih skupin	2000
94	Karamarkovič Renata	Politična in vojaška vloga Velike Britanije v NATO	2000
95	Aupič Nika	Neubojna orožja in njihove implikacije na načrtovanje in izvedbo mirovniških operacij	2000
96	Koren Grošelj Urša	Konvencija o kemičnem orožju kot glavna sestavina kemičnega razoroževanja po koncu hladne vojne	2000
97	Mrvar Užmah Sabina	Primerjalna analiza mirovniških operacij ZN in vojaške operacije zveze NATO	2000
98	Petrovič Urška	Sistem zaščite in reševanja Notranjske regije	2000
99	Tominc Bernarda	Razvoj obramboslovja v Sloveniji	2000
100	Dolenc Nataša	Nov strateški koncept NATA	2000
101	Porok Petra	Indija kot nastajajoča vojaška jedrska sila	2000
102	Teran Alenka	Prispevki izseljenških Slovencev k osamosvojitvi Republike Slovenije, vloga izseljenških organizacij in zakonsko urejanje izseljenške problematike	2000
103	Zver Patricija	Psihološke priprave na bojevanje	2001
104	Stepišnik Nataša	Vloga majhne države v mednarodnih odnosih (primer Namibije)	2001
105	Haberman Andreja	Aktualna vprašanja mednarodnega terorizma	2001
106	Zavolovšek Polona	Razvoj varnostnega sistema Zvezne republike Jugoslavije	2001
107	Trifunovič Jelena	Religija in vojna v Bosni in Hercegovini	2001
108	Levak Tina	Etnični terorizem, primer Baski	2001
109	Kodrič Urša	Sodobni trendi patriotizma	2001
110	Ober Kristina	Skupna varnostna in obrambna politika Evropske unije (razvoj in pomen)	2001

E
ZAKLJUČNI DEL

LJUBICA JELUŠIČ

FEMINISATION OF THE ARMY

In 1995, the Ministry of Defence of the Republic of Slovenia published a collection of papers entitled *Ženske in oborožene sile (Women and the Armed Forces)* edited by Zorica Bukinac. The introduction to the compendia stated that within a national army based on male universal military service, the issue of its social representativeness and legitimacy may arise, since the number of women included in such an army is only symbolic (Jelušič, 1995:5). This statement served as an introduction to the question, which may have been addressed prematurely at that time, the question of the legitimacy of the Slovenian Army (SA). This was at the time when SA was still able to justify its acceptability with its territorial nature and, above all, with its victory in the country's war for independence in 1991. At that time, demographic trends in Slovenia already indicated a decline in the number of male conscripts; the number of trained reservists, however, was still considerable, although the capacity of SA to train new reservists was not very high. The emphasis on the representation of women in the SA was at that time more of a whim than the expression of a real need for a female workforce. It was true that women were accepted as equals, many had proved themselves during the ten-day war, and it was important to show women off, even in some very high military ranks, in order to draw a distinction between the anti-women culture of the former Yugoslav Army and the liberal openness of the military culture of the new Slovenian Armed Forces, at that time still named Territorial Defence (TD). Moreover, these women served as a proof that the TD and consequently the SA were capable of contributing to the general social emancipation of women.

This was followed by a number of changes. Firstly, as a consequence of a number of scandals, albeit in relation to the Ministry of Defence rather than the armed forces per se, the SA very rapidly started losing the foundations of its legitimacy, as the general public did not differentiate between the two institutions. Secondly, at the end of 1994 amendments to the Defence Act were adopted on the basis of which the right to conscientious objection was broadened considerably and the number of applications for civilian service grew rapidly from a few hundred in 1995 to 3250 in 2001. Thirdly, due to the needs for a standing army in an independent state, the territorial nature of the army slowly became a hin-

drance to further reorganisation and the first symbolic sign of an end to its territorial past was the change of name from Territorial Defence to the Slovenian Army. Fourthly, at the end of 1993 the Resolution on the Foundations of the National Security of Slovenia, in which Slovenia's aspiration for realising its external security in NATO, appeared officially for the first time. This meant that the military organisation had to be built on the basis of compatibility with the forces of the NATO member states. At first glance it may seem strange to speak of NATO in connection with the issue of women, as at the time there were quite a few countries in this organisation whose forces, in spite of their much greater size (Germany and Italy at least), contained fewer women than Slovenia's. NATO compatibility opened up the issue of professional soldiers. They constitute the part of the military forces which as a rule most readily and frequently take part in NATO activities. The recruitment of professional soldiers is a matter for the labour market, upon which women also appear as suitable candidates.

The issue of the representation of women in the SA thus takes on new dimensions after 1995. Due to the process of joining NATO, a large number of professional soldiers, both male and female, are needed. An army based on male universal military service can not fulfil NATO expectations due to the fact that conscripts can not be sent on missions outside the boundaries of their country. The large number of applications for conscientious objection and of potential conscripts dropped off from medical reasons indicate a trend towards the rejection of military service among men. Military service increasingly indicates discrimination against men rather than their social domination due to mastery of military knowledge. Hence we see the issue of the greater representation of women in the army as a proof of greater fairness in the division of social burdens. In April 2002, something happened that shall be written in the history of the Slovenian Armed Forces as well as, it is hoped, in the history of female soldiers in Slovenia – the Government took the decision to abolish military service in June 2004 and the reserve military service in 2010¹. This was the Governmental proposal which the Slovenian parliament is supposed to debate in 2002 and adopt amendments to the Military Service Act aimed at the abolition of military service. Taking into account the support of the general public in Slovenia for professional armed forces (48 %) as opposed to military service (34 %)², the high number of those avoiding military service, and the great support for its abolition in some political parties, we can assume that the Government

¹ The source of the information on the Slovenian Government's intentions were daily newspapers (Vuković, 2002:5) and journal Slovenska vojska (Bric, 12. 7. 2002).

² Data taken from the research project Malešič et. al., »Nacionalna in mednarodna varnost«, (National and International Security), ULJ, IDV – FDV, Obramboslovni raziskovalni center, 2002. The field work was carried out in October and November 2001.

proposal will be adopted by the parliament and the SA will gradually turn into all-volunteer force, seeking for workers at the labour market.

These changes alter the fundamental issue of female representation in the army with regard to its social representativeness. After the abolition of military service it will no longer be possible to say that the army has a male-centred culture because the Constitution, law or some other legal order requires it. From that moment onwards, the army will be as socially representative as its internal military culture allows it to be by letting various social groups join it with a view to carrying out a military occupation. If in relation to conscripts we can still claim that the small number of women is a perfectly normal state of affairs, as women are not subject to military service, when it comes to the all-volunteer force (AVF) the institution's real reasons for or against women will surface. Furthermore, the AVF will show to what extent women are really prepared to take part in military activities (with male military service women were legally excluded from these activities). The number of women in a professional army depends on their personal readiness for such work, on the willingness of the army to accept them and on the public's judgement of how useful they are in military assignments. In the future, we shall no longer hold up the ideal of the social representativeness of the army, as it shall be replaced by the ideal of integration into the military culture of all interested social groups. Convergence or divergence between military and civilian cultures will be an indicator of the ability of the former to receive different cultures, while also showing the civilian environment's attitude of interest, ignorance or scepticism to the military organisation.

The military organisation must, with regard to professional voluntary recruitment, learn to function commercially – as during recruitment based on military service the members of the armed forces were called up, mobilised or brought (even forcibly) into the military ranks. In professional recruitment, it is necessary to compete on the labour market with other large companies and show the army's advantages on the basis of which well or not-so-well educated personnel shall decide to join the army. Military work is interesting to both men and women, but in cultures where military service for men dominated for centuries, interest among women is considerably lower. It is also necessary to take into account that women entering the army are usually highly motivated, as they see in it the opportunity for an income as well as for their emancipation.

In the last thirty years women have broken into the West European and North American military forces in great numbers and since the end of the Cold War, their numbers have also increased in the former socialist states of Eastern and Southern Europe. In the successor states of the former Yugoslavia the representation of women is still a marginal issue, except in Slovenia, where women already represent 13 % of the whole,

placing it among the most feminised world armies, alongside the USA with 14.6 % and Canada with 10.3 %. In some Eastern European armies a new phenomenon can be seen – the setting of a political goal as to how many women must be accepted into the military forces by a certain year. Thus, for example, the Czech army set itself a goal of 20 % by 2007. International changes in military personnel policies have additionally contributed to the increase in the number of women in military forces. Firstly, there is general reduction of the armed forces since the end of the Cold War, followed by the demographic trend towards fewer children. There are growing demands for the equality of the genders in the wider civilian environment, which consequently affects the opening of military doors. Women are increasingly taking part in the international working environment. There is often a lack of male recruits and most societies, under internal or external pressure (for example, European Union legislation), are doing away with bans on the employment of women in the armed forces (Harries-Jenkins, 2001: 1).

We have used the expression »feminised armies«, but have to take account of the fact that women have a long way to go before they are represented in armies at least to the same extent as in other areas, or in line with the fact that they constitute half the world's workforce. The road to a feminised army, that is to women in the majority in the military environment, is probably a centuries-long process, or maybe even impossible. As some professions which only a century ago were still exclusively male domains have already become feminised (teaching, health professionals), we predict that the army, due to loss of social prestige, will be forced into greater feminisation. We can also conclude that the new tasks and roles of the armed forces have contributed to a larger number of women in the military. Men prevailed in the armed forces when these were mainly used for defending the home country or occupy the other. With the establishment of military operations where armies appear in a peace-making or peace-keeping role, with humanitarian tasks and help following natural disasters, the number of women soldiers has also increased. New assignments, often carried out in environments where a war crisis has already passed or even in environments where there is no military threat, allow more women to take part. There are two basic reasons for this. Firstly, these assignments do not demand great physical strength or the use of weapons – on the contrary, what is needed is the heightened ability to negotiate, to understand different cultures, to empathise with the civilian population in the area of the operation, and the use of weapons is limited to the lowest possible extent (most mandates for United Nations peace-keeping operations allow the use of weapons only in self-defence). Macho-militarism, the trend in some aggressive modern armies, only serves as a cultural hindrance to soldiers involved in peace-keeping operations. Secondly, as peace-keeping operations represent, particularly in the case of the poorer, but numerically strong Eastern

European armies, a source of quick and considerable income, many men apply for peace-keeping missions outside their home country, whilst more and more military tasks at home have to be taken on by women. Modern peace-keeping operations are thus very similar to the great world wars, when the men fought outside their countries and women took on the empty posts in the military industry and in the various military support reserve tasks.

Feminisation does not only mean a larger number of women in the army. A proportion of women greater than 10 % also brings with it qualitative changes – that is, the establishment of a minority culture within the majority one. Women are no longer a minority which has to adapt to the majority culture but a group whose values have to be taken into account by the majority culture. Furthermore, women are no longer just a military reserve workforce and in the lowest echelons, as with increasing years of military activity they climb the hierarchy, which means that female culture breaks into the commanding ranks. Or even more specifically: the feminisation of the army presupposes a re-conceptualisation of maleness, as has already happened in the wider society. Feminism has brought about changes in the identity of the genders and in the relations between them, so that the acceptability of the concept of maleness as a capability and readiness for violent action has dramatically fallen.

Military organisation involves much training for effectiveness under combat conditions which emphasises that soldiers must not open themselves to shame before or ridicule from their comrades due to their cowardice or by showing publicly that they are afraid. Courage, either real or assumed, is the foundation of efficiency and motivation for the training of male units. Often it is better to be brave than cautious, and frequently commanders have, in the name of courage, sacrificed whole units, while occasionally it was courage which contributed to victory or the saving of lives. Brave fighters must not show that they are afraid, that they are weak, that they would like to run away or hide from the enemy. Even mental breakdowns were for a long time considered more a sign of cowardice than a medical condition caused by the stress of combat. Courageous fighters must not cry, be afraid of getting wounded or of dying. When women enter the army and front-line units, these patterns break down, the view of courage changes. Men are allowed to cry, too, and it is acceptable to consider whether it is better to attack or withdraw. With a changed definition of courage and fear actions on the primary front lines also change. The presence of women leads to a more rational approach to some well-established but emotional methods of training. While it may be acceptable to train the boys to be ready for death, it is not quite so acceptable to the civilian public to train female soldiers in this way. The carrying out of military tasks so that they end in death is more acceptable when this involves men, than if it is women who are sent home in coffins. And it is these very consequences of the feminisation of

armies that bother some military experts, who maintain that women lower the efficiency³ of the army and need to be excluded from combat tasks. Black (2001:10) even says that in combat where there is no basic front line, where the battle ground is everywhere, such exclusion of women leads to their complete exclusion from the army as it is no longer possible to determine precisely which areas are combat areas and which are behind the lines. This consideration applies in particular to new wars taking place within a country.

One of the most radical theses on the consequences of the feminisation of the army is that of Jeremy Black that armies containing a large number of women will be used in combat less frequently and that the society as a whole will be less inclined to combat because of the feminisation of the army, less willing to engage in war (Black, 2001: 9–10). Both armies and societies will be forced to consider rationally whether it will be publicly acceptable to have women among the victims. At this point, we return to the hope expressed by the best-established Slovenian expert in the area of the sociology of genders, Maca Jogan, who in one of her most recently published works wrote that »we may assume that the feminisation of the armed forces can mean the first step towards the changing of the patterns of everyday life in the direction of reducing violence as the means for ensuring mutual coexistence« (Jogan, 2001:79). We must add that the influence between the military and civilian culture is reciprocal. The redefinition of maleness in the civilian environment has affected military preparations, so that fear and courage are recognised as the basic military emotions. As peace-keeping calls for consideration and understanding, rather than courage or aggression, de-masculinisation in the sense of renouncing violence takes place in the army due also to the need for training for new military tasks. The use of armies in peace-keeping operations probably also reduces the aggressive combat image, which means that women can enter the army in greater numbers. The greater presence of women additionally lowers the combat intentions of the army and thus contributes further to the lesser glorification of violence in the army and, consequently, in society as a whole.

The collection of papers on women in the armed forces is intended to study the level of the integration of women in the armed forces by taking into account international trends, internal political factors (Igor Kotnik Dvojmoč) and the physical characteristics of women (Damir Karpljuk et al) which facilitate or limit the inclusion of women in the military ranks. Comparative studies of the feminisation of the Western armies and the Slovenian Armed Forces in the quantitative sense have been carried out

---

³ Statistically, women are not the greatest problem of military readiness and efficiency. Judging by the results of research in professional armies, the integration of women into the army had very limited effects on the military readiness, cohesion and morale. Much more decisive for this are command, training and the amount of work being carried out in a unit (Rand Research Brief, 1999).

(Urša Brodnik), the institutionalisation of the solution of issues connected with female soldiers in the armies of the NATO member states is described (Suzie Bouchard). The motivation of female Hungarian soldiers to work in the Hungarian defence forces is described. The Hungarian Defence Forces are an example of the former socialist state's army which, as in Slovenia, is derived from a male-centred military culture and faced the phenomenon of women in the army during the period after the end of the Cold-War (Judith Bolgar, Anna Gal). Prior to a more detailed analysis of the integration of women into the Slovenian Armed Forces two important historical analyses were carried out which show how female soldiers entered Slovenian historic and military memory through the Slovenian partisan army in the Second World War (Valerija Bernik) and through voluntary military service in the army of the former Yugoslavia (Maja Garb). Mojca Pešec writes about the position of women in the Slovenian Armed Forces, while defence studies students Romana Sešel, Ines Marc and Dejan Kmetič carried out empirical research on them. In the Slovenian academic environment, a course in defence studies – qualifying women in defence and military issues – has been running for twenty-seven years at the Faculty of Social Sciences (Ljubica Jelušič, Bernarda Tominc).

This collection of papers seems like a continuation of the story begun in the Slovenian academic and experts area on defence issues in 1995 with the work referred to at the beginning. We assume that many sequels will be needed before it will be possible to claim that the Slovenian Armed Forces constitute a modern social representative institution. Then we will not count how many women there are in the individual social groups within these forces, but measure how the particular cultures and values from the civilian environment have established themselves within the military organisation.

SOURCES:

1. Jeremy Black (2001). *War in the New Century*. (London and New York: Continuum).
2. Bric, Roman (2002). Naborniki še do leta 2004 (Conscripts until 2004). *Slovenska vojska*, Vol X, 13, 12 July 2002; 13–20.
3. Zorica Bukinac (1995). Ženske in oborožene sile (Women and the Armed Forces), *Zbornik študij*. Ljubljana: Ministrstvo za obrambo RS (Ministry of Defense of the Republic of Slovenia).
4. Gwyn Harries-Jenkins (2001). Women in Extended Roles in the Military: The Legal Issues. Paper at Biennial International Conference of Inter-University Seminar on Armed Forces and Society, October 19–21, 2001.
5. Ljubica Jelušič (1995). Ženske vojakinje – emancipacija ali muhavost (Women Soldiers: Emancipation or Capriciousness. In: Zorica Bukinac (1995), *Ženske in oborožene sile (Women and the Armed Forces)*. Ljubljana: Ministrstvo za obrambo RS (Ministry of Defense of the Republic of Slovenia; 5–15.
6. Jogan, Maca (2001). Seksizem v vsakdanjem življenju (Sexism in Everyday Life). Ljubljana: Znanstvena knjižnica, Fakulteta za družbene vede.
7. Marjan Malešič et al (2001). Nacionalna in mednarodna varnost (National and International Security). Ljubljana: ULJ, IDV – FDV, Obramboslovni raziskovalni center, 2001 database.
8. (1999) Rand Research Brief, Military readiness: Women are not a Problem. <http://www.rand.org/publications/RB/RB7515/> 22. 1. 1999.
9. Vesna Vuković (2002) Po letu 2004 v Sloveniji ne bomo več imeli nabornikov (No More Conscripts after 2002 in Slovenia). *Dnevnik*, 26 April 2002.

O AVTORJIH IN AVTORICAH

Bernik Valerija, diplomirana zgodovinarica in sociologinja, predavateljica na Centru vojaških šol Slovenske vojske

Bolgar Judit, doktorica psihologije, polkovnica Madžarskih obrambnih sil

Bouchard Suzie, majorka Kanadske vojske, svetovalka v Vojaškem odboru za vprašanja žensk v silah zveze Nato

Brodnik Urša, podporočnica Slovenske vojske

Gal Anna, majorka Madžarskih obrambnih sil

Garb Maja, doktorica obramboslovja, raziskovalka na Obramboslovnem raziskovalnem centru ter asistentka na Katedri za obramboslovje Fakultete za družbene vede

Jelušič Ljubica, izredna profesorica in predstojnica Katedre za obramboslovje Fakultete za družbene vede

Jogan Maca, redna profesorica sociologije na Fakulteti za družbene vede

Karpljuk Damir, doktor znanosti, Fakulteta za šport, Univerza v Ljubljani

Karpljuk Katarzyna, univerzitetna diplomirana psihologinja, B&Z, Ljubljana

Kmetič Dejan, absolvent študija obramboslovja

Kotnik-Dvojmoč Igor, doktor obramboslovja, docent na Katedri za obramboslovje Fakultete za družbene vede, državni podsekretar na Ministrstvu za obrambo Republike Slovenije

Marc Ines, diplomantka študija obramboslovja na Fakulteti za družbene vede

Pešec Mojca, diplomirana obramboslovka, Prešernova nagrajenka za študentsko diplomsko delo na Fakulteti za družbene vede, podpolkovnica Slovenske vojske

Sešel Romana, absolventka študija obramboslovja

Tominc Bernarda, diplomirana obramboslovka, Prešernova nagrajenka za študentsko diplomsko delo na Fakulteti za družbene vede

Videmšek Mateja, doktorica znanosti, Fakulteta za šport Univerze v Ljubljani

Žitko Maks, stotnik Slovenske vojske

STVARNO KAZALO

A

- agresivnost 18, 19, 33, 39, 40, 51, 146, 167
 Angažovanje žena u opštenarodnom odbrambenom ratu (poročilo) 131, 133, 134
 androcentrizem 20
 anoreksija nevrosa 75
 aseksualnost 47
 asimetrična razporeditev moči glede na spol 18
 Astrand, P.O. 72
 avtodiferenciacija 58
 avtodiskriminacija 58

B

- Ballweg, John A. 32, 41, 42, 46, 62
 Binkin, Martin 30, 31, 35, 36, 37, 40, 41, 44, 50, 52, 54, 55, 56, 57
 biološko poslanstvo 43
 Black, Jeremy 13, 14, 175
 bojevnice 21, 53, 114, 118, 119
 bojevniški nasilni imidž 14
 bojna učinkovitost 51, 96
 bojne naloge 14, 30, 54, 55, 150
 bolniški dopust 132
 bolniški izostanek 36, 41
 Boulégue, Jean 60
 Bukinac, Zorica 8, 38, 62, 170
 bulimija nevrosa 75
 Bundeswehr 55, 92

C

- Cabarrus-Fontenay, Theresia 21
 civilno služenje 9
 Costill, D.L. 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 82

D

- demobilizacija 29
 diferenciacija
 – notranja kadrovska d. 58
 – notranja strukturna d. 58
 – funkcionalna d. 30, 57, 61
 – položajna d. 30, 55, 57, 58, 60, 62
 dihalna kapaciteta 71
 disciplina, discipliniranost 39, 130, 150
 diskriminacija žensk 24, 57, 60
 diskriminacija moških 10
 divergenca 11, 172
 domobranske enote 118
 domoljubje 109
 Drolc, Albin – Krtina 123
 družbena dominacija 10
 družbena nestrpnost 144
 družbena reprezentativnost 9
 dvojni standardi za usposabljanje 31, 124

E

- emancipacija žensk 22
 enake osebne in poklicne možnosti 98
 enakopravnost med spoloma 12, 116, 119, 148
 enakost med spoloma 114, 163
 estrogen 68, 74

F

- feminizem 13
 feminizacija vojske 9, 13
 Firestone, Juanita M. 47, 48, 49
 fizična moč 12, 36, 38, 148
 fizična vzdržljivost 37

fizični standardi 37, 38, 39
 fiziološke razlike med spoloma 81

G

Glavni štab NOV in POS 110,
 111, 118
 Greenberg, Susan G. 50, 54, 55,
 56

H

Harris, Richard J. 35, 43, 47, 48,
 49
 herojske ženske 124
 hipertermija 74
 Hoiberg, Anne 37, 41, 42, 49
 Holm, Jeanne 52
 homoseksualnost 28
 Hope, Elizabeth 51

I

IFOR 100
 integracija spolov 101
 integracija žensk 8, 13, 14, 15, 94,
 141
 inteligentnost 40
 interes za vojaško usposabljanje
 131

J

Jugoslavija (nekdanja) 11, 15, 24,
 107, 108, 128, 130, 134, 152,
 153, 154, 156, 157, 160
 Jugoslovanska ljudska armada
 (JLA) 127–130, 134, 143

K

kadrovska politika v vojski 104
 kadrovska struktura Slovenske
 vojske 139
 Katedra za obramboslovje 164
 KFOR 101
 kohezivnost 31, 38, 51, 81, 146,
 147
 kolektivni duh 116
 Komisija za enake zaposlitvene

možnosti (Equal Employment
 Opportunity Commission –
 EEOC) 48

koncept idealnega bojevnika 39
 konvergenca 11
 Kraljeva vojaška akademija
 (Bruselj) 162
 krimska vojna 21
 kult maskulinizacije 33
 kultura: moškosrediščna 10
 kultura: vojaška 9, 11, 15, 46
 kultura: ženska obramboslovna
 152, 161
 kvote vpisa na študij
 obramboslovja 156
 kvote za ženske 94

L

legitimnost 7
 Leon, Pauline 21
 Li, Li 32, 41, 42, 46

M

mačo imidž 31
 mačomilitarizem 12, 31
 Maginnis, Robert L. 30, 41, 43, 56,
 57
 Makarovič, Jan 32
 maksimalna poraba kisika ($V_{o_{max}}$)
 70, 72
 maskulinizacija oboroženih sil 21
 marginalizacija, marginaliziranost
 57, 58
 maskulinizirana podoba žensk
 120
 maščevanje 47, 108
 materinstvo 31, 36, 42, 43, 103,
 145, 148
 Mead, Margaret 40
 Mede, Katarina 108, 116, 120
 menstruacija 73, 74
 merila za preverjanje fizičnih
 sposobnosti 91
 militaristična dejavnost 15, 17, 20
 militarizacija 18, 22, 31, 132, 134

Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije 9
 mirovne enote 150
 mirovne operacije 7, 12, 14, 93, 99, 166
 mobilnost v vojaški organizaciji (horizontalna in vertikalna) 62
 modeli vključevanja žensk v vojsko 104
 Moskos, Charles C. 34, 42, 46
 moški poklici 32
 moškosrediščne dejavnosti 142
 motivacija za delo 103
 motivi za vstop žensk med partizane 107
 Musek, Janek 33, 35, 40

N
 naborniki 10, 144, 149
 Nachtingale, Florence 21
 napredovanje 24, 61, 88, 90, 94, 95, 98, 104, 141, 148, 156
 nasilnost 14, 18, 19
 neagresivnost 33, 39
 nebojno osebje 55
 (ne)reprezentativnost: spolna 29
 nevojne vojaške operacije 12
 nezaposlenost 131, 163
 nosečnost 31, 36, 41, 43, 45, 68, 72, 74, 93

O
 obrambni proračun 35, 134
 Obrambni svetovalni odbor za ženska vprašanja 57
 obrambni zid 17
 obramboslovje 15, 65, 129, 138, 142–147, 151–163
 obvezni vojaški rok za ženske 95, 129, 132, 134
 obvezno žensko služenje 129
 Odbor za vprašanja žensk v silah zveze Nato 97
 osteoporoza 73, 74

P
 partizanke 107, 111, 112, 115, 116, 120, 122, 124
 Partnerstvo za mir zveze Nato 99
 pogum 13, 19, 21, 117, 120, 121
 poklicna motiviranost žensk 101
 poklicna vloga žensk 138
 poklicna vojska 11
 poklicni vojaki 10, 101
 politika »ničelne tolerance« 46
 porodniški dopust 91, 93, 98
 posilstvo 19, 20, 47
 poskusno služenje vojaškega roka za ženske 129
 poveljevalni odnos 46
 poveljniška dolžnost 140
 pravica enakosti med spoloma 96
 Pravila ravnanja za ukrepanje proti spolnemu nadlegovanju 48
 predmenstrualni sindrom 41
 predsodki
 – tradicionalni 34
 – tradicionalni patriarhalni 41
 prekomerno prehranjevanje 75
 Prešernova nagrada 159, 160
 profesionalna socializacija 162
 prostovoljno služenje vojaškega roka 129, 131, 152
 psihični zlom 13
 pustolovski motiv za vstop žensk v partizansko vojsko 109
 rekrutacijska selektivnost 28
 rekrutiranje poklicnih vojakov 10

R
 Republiški sekretariat za ljudsko obrambo 128
 resocializacija 46, 47, 125, 167
 Resolucija o izhodiščih zasnove nacionalne varnosti Slovenije 9
 Ridart, Bernadette 50, 51, 59

S
 Saltin, B. 72

samohranilci 43, 44, 92, 93
 samohranilke 42, 43
 samski starši 43
 Segal, David R. 30, 44, 52, 54, 57,
 61
 Segal, Mady W. 17
 seksizem 14, 15, 17, 47, 58
 seksualizacija 47
 SFOR 101
 skrbnice družin 106
 Slovenke v narodnoosvobodilnem
 boju (zbornik) 100, 111
 smrt 13, 19, 20, 51, 75
 socializacijski proces, socializacija
 11, 15, 30, 40, 46, 47, 125,
 132, 153, 162
 socialna reprezentativnost 28
 sociologija vojske 45
 solidarnost 116, 125
 specialne sile žandarmerije
 91, 94
 splošna mobilizacija v NOV 120
 splošna vojaška obveznost
 89, 95
 spolna depriviligiranost 58
 spolna identiteta 33
 spolne vloge 33
 spolne žleze 68
 spolni hormoni 40
 spolno agresivno vedenje 49
 spolno homogene enote 51
 spolno nadlegovanje 24, 32, 45,
 48, 49, 50
 status mater in nosečnic 88, 91
 stažiranje v vojaških enotah 154
 strah 13, 14, 48, 54, 75, 114, 119,
 121, 126
 strahopetnost 13
 svetovalka načelnika
 generalštaba 140
 svobodna izbira poklica 94

Š

Šlandrova, Mica 120
 šovinizem 144

število žensk v oboroženih
 silah 96
 štipendiranje 102

T

telesna pripravljenost 82, 83
 Teritorialna obramba 9, 128, 132,
 160
 testosteron 40, 68, 70
 tovarištvo 31, 116
 tradicija 32, 42, 46
 tradicionalna miselnost 89,
 96
 trg delovne sile 10, 24
 tujska legija 60

U

učinkovitost oboroženih sil 8, 32,
 62
 ugled 12, 58, 115, 116, 124, 141,
 158
 ugovor vesti 9, 10, 95
 uniformirane pripadnice
 oboroženih sil 7
 usposabljanje 20, 91, 93, 98,
 128–134, 139–143, 150, 154,
 159, 160
 Ustava Republike Slovenije 147

V

vadbeni programi 81
 varstvo otrok 44
 vojaška akademija 157
 vojaška družina 44
 vojaška industrija 13
 vojaška izobrazba 153
 vojaška kultura 9, 11, 15, 46
 vojaška tajnost 133, 134
 vojaška uniforma 102, 130
 vojaški odbor zveze Nato 98
 vojaški pratež 10, 12
 vojaški rok 127, 128, 130, 147,
 149, 152, 156
 vojaško šolanje 89, 94, 153
 vojna za Slovenijo (1991) 9

vojne sirote 44
vojne ujetnice 31, 54

W

White, Jack F. 37, 41, 42, 49
Wilmore, J.H. 67–75, 82

Z

Zakon o obrambi 95
Zakon o obrambi (Hrvaška) 95
Zakon o obrambi (Izrael) 95
Zakon o vojaški obveznosti (1980)
129
zakonska zveza 44
zakonski stan 42, 103

zalivska vojna 41, 52, 55, 56, 57
zdravje 49, 83, 123, 131
Zveza socialistične mladine
Slovenije (ZSMS) 132, 133
Zvezni sekretariat za ljudsko
obrambo 131, 134, 153

Ž

Žabkar, Anton 59
ženske in oborožene sile (zbornik)
9, 138, 170
ženske partizanske enote 123
ženske vojakinje 138
ženski korpus 94, 95
ženski vod Loške čete 116